

Tvůrčí život

ČASOPIS ČESKÝCH UNITÁŘŮ

ročník 8 / 2019

číslo 1

Jazyk úcty

Unitářství
a jazyk naší
liturgie

Dar života,
dar sluchu

Život a smrt

S Rev. Chisem
Hudsonem
nejen o irském
unitářství

Rozhovor
s Rev. Lud'kem
Pivoňkou

Květinová
slavnost
jako námět
uměleckého
díla

Z duchovního
kolegia
Unitářské
akademie

Jazyk úcty

Smrt a světlo naděje

Sněm vzájemného porozumění, Teplice, 26. až 28. dubna 2019

Před zahájením sněmu, vzpomínka na členy a přátele, kteří na sněmu nemohli být s námi. (Pokud není uvedeno jinak, je autorem fotografií Ondřej Svatoš.)

Přednáška zahraničního hosta sněmu, Ingy Brandes, která je vedoucí představitelkou organizace německých unitářů a také prezidentkou ICUU, o dějinách a současné situaci německého unitářství.

Z prezentace programů a aktivit obcí. (Foto Alexandr Tichý.)

Společné sázení stromu vzájemného porozumění.

Jazyk úcty, ten pojem nemusí být srozumitelný tomu, kdo nemá hlubší znalosti o unitářství, kdo neslyšel o naší historii, Ferenci Dávidovi, o transcendentalismu, univerzalizismu nebo třeba i jezeru Walden. A tím spíš tomu, kdo neslyšel o N. F. Čapkovi, který v Československu zavdal podnět k vzniku proudu tradice unitářství. Ne, Čapek ve svém díle nepoužíval pojem jazyk úcty, to je fakt. Ale každopádně to, čím jazyk úcty je, pro něj i pro události tehdejší doby hrálo zásadní roli. A stejně tak je důležitý pro nás, české unitáře, dnes v době postmoderní. Čím bychom byli, jaká by to byla unitářská spiritualita, jaké by to byly vztahy mezi jednotlivci, mezi našimi obcemi i naše vztahy vůči veřejnosti, světu a vesmíru, kdyby úcty nebylo?

A smrt a umírání, druhé hlavní téma tohoto čísla Tvůrčího života, má snad nějakou souvztažnost s tématem prvním? Bezpochyby má. Zkusme si jen představit, jaké může být umírání v úctě a s úctou, a jaké může být bez úcty. Měli bychom si takové otázky klást a zamýšlet se nad tím, byť je třeba, jak se zdá, smrt v nedohlednu? Má to cenu, protože to samé si můžeme říct o životě a zkusit si představit, jaký může být život v úctě a s úctou, a jaký může být bez úcty.

Kromě těchto témat vám chci doporučit také rozhovor s irským unitářským duchovním Chrisem Hudsonem, jedním z mála unitářů, který byl vyznamenán Řádem britského impéria. Obdržel jej za klíčový podíl na uzavření příměří v dlouhém konfliktu mezi Irskou republikou a Severním Irskem v 90. letech, do něž bylo zapojeno několik teroristických organizací na obou stranách a stál tisíce životů. O tom, jak se vyjednává s teroristy, ale také o tom, jak fungují a čím jsou specifické irské unitářské sbory a třeba i jak je složité prosazovat v Irsku a Severním Irsku práva LGBT komunity, se dočtete právě v tomto článku.

Velice zajímavým textem přispěla do tohoto čísla unitářka Susan Loy, která v naší republice momentálně kaligraficky zpracovává téma Květinové slavnosti a jedno z jejích děl také zdobí obálku časopisu. Najdete toho v něm samozřejmě ještě mnohem víc, tak již neváhejte a otočte stránku k prvním textům. Přeji vám příjemné čtení!

Petr Samojský

OBSAH

- 1 Editorial
- 3 ŽIVÉ TÉMA: JAZYK ÚCTY**
- 3 Jazyk úcty (*Petr Samojský*)
- 7 Jazyk úcty – cesta tam a zase zpátky
K vnímání a používání jazyka v náboženství a zejména unitářství
v minulých sto letech (*Kristýna Ledererová Kolajová*)
- 21 O poznávání a vděčnosti (*Pavel Oupický*)
- 24 Dar života, dar sluchu, dar úcty (*Gabriela Dänemarková*)
- 27 STUDIE, ZAMYŠLENÍ: SMRT A SVĚTLO NADĚJE**
- 27 Smrt a umírání (*Petr Samojský*)
- 28 Život a smrt (*Jiří Štětina*)
- 33 Smrt a světlo naděje (*Milena Machačová*)
- 39 DUCHOVNÍ ROZHLÉDNUTÍ**
- 39 „Vždycky dělám to, co mě baví“ (rozhovor s unitářským duchovním
Rev. Christopherem Hudsonem)
- 54 KALEIDOSKOP**
- 54 Květinová slavnost (*Susan Loy*)
- 56 Z UNITÁŘSKÉ AKADEMIE**
- 56 Kolokvium v Litomyšli (*Vlastimil Krejčí*)
- 57 ČESKÉ UNITÁŘSKÉ OBCE A SKUPINY**
- 57 Žít život s úsměvem (rozhovor s duchovním *Luděkem Pivoňkou*)
- 62 Místní skupina Vltava – součást Liberecké obce unitářů (*Dagmar Kmínková*)
- 64 Za Zdeňkou Šimonovskou (*Kristýna Ledererová Kolajová*)

Jazyk úcty

Petr Samojský

„Věříš v kafe?“ Kdyby nám tu otázku někdo položil, asi bychom strnuli v úžasu, co je to za nesmysl. Ale kdyby to bylo brzy ráno, poté, co jsme opustili lůžko a teprve těžko se probouzeli do plného života, pochopili bychom. „Jasně, věřím v kafe!“ vykřikli bychom nadšeně. A pak by nám ten dobrý hostitel přinesl kafe, řekněme nescafé v poměru kávová lžička na dvě deci vody. „Kafe, ve které já věřím, je docela jiné,“ řekli bychom a smutně vzpomínali na intenzivní náprstek italského espresa.

Ano, kávy je hodně druhů. A přece je to pořád prostě kafe, dá se říct. Milý čtenáři, teď už jistě víš, kam mířím. Je jeden Bůh, a přece máme o Bohu různé, ba nejrůznější představy. „Věříš v Boha?“ – Ta otázka je vlastně stejně nesmyslná, jako jestli někdo věří v kafe. Pokud Bůh je Princip bytí, Dech života, Hlubina bytí, pak debata o víře nebo nevíře v Boha by byla jako ptát se, jestli někdo věří na vzduch.

Vím, že tato úvaha a přirovnání víry v Boha k víře v kafe se může někoho dotknout, protože to sousloví „víra v Boha“ s sebou nese velmi rozmanité konotace. Kulturní a historické sou-

vislosti vytvářejí velice mocné pozadí, které se do chápání tohoto spojení u každého z nás odráží, a pro někoho už jen samotná polemika o tom může být urážlivá, zraňující. Jako unitáři rádi debatujeme, přeme se, porovnáváme koncepty filozofické i náboženské, skoro by se dalo říct, že k účelu debaty nám nic není svaté a nic není tabu v tom smyslu, že jsme schopni a ochotni polemizovat o čemkoliv. Ovšem tím více vyvstává význam principu jazyka úcty!

Jazyk úcty? Nemusí to být na první pohled srozumitelné spojení slov. Proto si před druhým, hlubším pohledem ta slova proberme jednotlivě

„Jasně, věřím v kafe!“ (Foto ©Shutterstock.com.)

Život přináší dnes a denně situace, které nás průběžně testují co do používání jazyka úcty v našem přístupu k druhým a ke světu. ... Kdo se má přizpůsobit, v jaké míře, za jakých podmínek a proč?
(Foto ©Shutterstock.com.)

vě: Jazyk je způsob komunikace, v širším smyslu prostě verbální i neverbální způsob, jak si porozumět. Úcta je cenění si druhého v projevu vůči němu. Ohleduplnost, zdvořilost při komunikaci ve vztahu je pak to, co nazýváme jazykem úcty. V unitářské tradici je tento pojem samozřejmě klíčový, protože je přímo odvozen od tří základních unitářských principů – svobody, rozumu, tolerance. Jazyk úcty je to, co je umožňuje, podmiňuje a doprovází.

Svou úvahou o kafi a Bohu jsem se mohl někoho dotknout, někoho jiného dokonce zranit – a to nebezpečí musím mít na paměti prakticky kdykoliv během každodenního života. Na druhé straně je ovšem také pravda, že kdybych to chtěl brát absolutně, pak bych nemohl téměř říkat nebo se jinak projevat. Protože prakticky cokoli vyslovím nebo udělám, se může někoho z nějakých důvodů dotknout – a také víme, že přehnaná a zmechanizovaná snaha o respekt má za výsledek pouhou formální korektnost, která se jeví jako bezzubá či úsměvná, v jiných případech však může být až absurdní

a obudná. To vše ukazuje na složitosti spojené s pojmem jazyk úcty.

Život přináší dnes a denně situace, které nás průběžně testují co do používání jazyka úcty v našem přístupu k druhým a ke světu. Uvažme například tuto situaci:

Manžel má v oblíbě kulečnick, chodí jej hrát dvakrát týdně. Jeho manželce to ale vadí, mrzí ji, že není ty večery doma a že dává přednost kulečnicku před ní. Má on projevít úctu k manželce, a protože se jí kulečnick nelíbí, nehrát kulečnick? Nebo má manželka projevít úctu k manželovi a nechat ho dělat, co se mu líbí? Kdo se má přizpůsobit, v jaké míře, za jakých podmínek a proč?

A dosadíme si do stejného schématu karikaturu proroka Mohameda, vzpomeňme na tragické události v roce 2015, kdy na pařížskou redakci časopisu Charlie Hebdo zaútočili ozbrojenci. V této situaci stála na straně jedné západní kultura, na straně druhé kultura Východu. Strana první si tropí žerty, ani to nemyslí vážně, prostě jen tak laškuje. A strana druhá se urazí

a má k tomu vpravdě důvod, zvážíme-li její historii, tradici, hodnoty a další. První strana říká: „Máme přece svobodu slova, můžu říkat, co chci.“ Strana druhá odpovídá: „Hanobíš samotné základy mé identity, ostouzíš to, co je mi nejvíc svaté.“ Anebo vzpomeňme na provokativní akci kapely Pussy Riot v ruském pravoslavném kostele. Která z těch stran v sobě má posílit úctu a chovat se s větším respektem ke straně druhé?

Tohle rozhodnout není vůbec jednoduché: na jedné straně člověk, na druhé straně člověk. Mezi nimi jsou rozdílné citění, názory, potřeby a nároky, rozdílná minulost a rozdílné očekávání budoucnosti, rozdílné náboženství, rozdílná etika a morálka, rozdílné životní hodnoty. Jediná věc, která takové situace pomůže řešit, je úcta. Úcta, která ovšem nezůstává jen deklarovaná slovy, ale je cítěná a žitá.

Někdy jsou spory, které my lidé spolu vedeme, složité. Můžeme se kupříkladu dohadovat, jestli mléko vyrobené z kokosu nebo ze sóji může být nazýváno mlékem; anebo jestli bylin-

kový čaj je čaj, když není ze skutečných čajových lístků. A kolik válek, utrpení a tragických krveprolití se odehrávalo kvůli drobnostem, mylně nebo špatně použitým slovům, jež někdo jiný vnímal jinak? Jak často denně vnímáme dohady mezi lidmi, které jsou konfliktní jen proto, že jim chybí prožívaná úcta? Je velmi snadné najít rozdílnosti, vhodnou optikou je zdůraznit a označit druhého za nepřítele. Mnohem těžší je udržovat v sobě aktivní pocit bytostné úcty k druhému člověku, ať se děje, co se děje.

Unitářství s tímto principem pracovalo od počátku vzniku jeho tradice. Bez jazyka úcty coby osobního postoje je totiž tolerance degradována na mechanickou ignoraci, svoboda je ponížena na sebestřednou izolaci a rozum se stává vypočítavým kalkulem.

Jeden známý mi vyprávěl o experimentech, které dělal s cizinci. Když potkal někoho, kdo byl zjevný cizinec a evidentně nemluvil česky, přistoupil k němu, usmál se pěkně a řekl mu: „Ty pitomče, vypadáš jak pako.“ Tím, že jeho neverbální postoj komunikoval úctu, odpově-

Úctou jsme povinováni k lidem a úctou jsme povinováni k všemu živému i neživému, i k celé Zemi.
(Foto ©Shutterstock.com.)

dí mu vždy byl opětovaný přátelský úsměv cizince. Jindy to může být přesně naopak, slova jsou formálně přátelská, ale z celého postoje a přístupu je cítit lhostejnost, pohrdání nebo i nepřátelství.

Jazyk úcty je ideálem. A žádný ideál není dosažitelný jen tak, bez usilovné práce. Je ideálem proto, že se liší od skutečnosti. Spiritualita unitářství s jazykem úcty jako ideálem počítá a spoléhá na něj při plném uvědomování si jeho variability a podmíněnosti okolnostmi. To v praxi znamená, že každý před sebou máme určité měřítko, jehož naše úcta vůči druhým a světu dosahuje. V tom měřítku můžeme postupovat dopředu nebo zpátky, zvládat umění jazyka úcty více či méně. A pokud by nějaký unitář chtěl mít nějaké dogma, za sebe bych mu rozhodně doporučil nevybrat si jako předmět dogmatizování nějaké konkrétní pojetí Boha nebo přípravy kafe, ale jazyk úcty. Aby byl živý, poskytoval perspektivu svědomí a nekostnatěl do politické korektnosti. Aby zpětně naplňoval život člověka pevností a klidem, protože projevem úcty v životě je prožitek harmonie a souladu s tím, vůči čemu úctu cítím.

Úctou jsme povinováni k těm, kdo jsou starší, protože zažili více radostí a bolestí, které jim přinesly ovoce poznání. A úctou jsme povinováni k těm, kdo jsou mladší, protože jsou méně zkušení a více nevinní.

Úctou jsme povinováni k starousedlíkům, neboť jsou dědici pamětí, a úctou jsme povinováni k cizincům, protože jsou naši hosté. Úctou jsme povinováni k ženám a úctou jsme povinováni k mužům, úctou jsme povinováni k našim blízkým a úctou jsme povinováni k těm, které neznáme.

Úctou jsme povinováni k našim předkům i ke generacím, které přijdou po nás.

Úctou jsme povinováni k těm, kteří jsou jako my, a úctou jsme povinováni k těm, kteří se od nás liší.

Úctou jsme povinováni k lidem a úctou jsme povinováni k všemu živému i neživému, i k celé Zemi, neboť ona je naší Matkou.

Jazyk úcty – cesta tam a zase zpátky

K vnímání a používání jazyka v náboženství a zejména unitářství v minulých sto letech

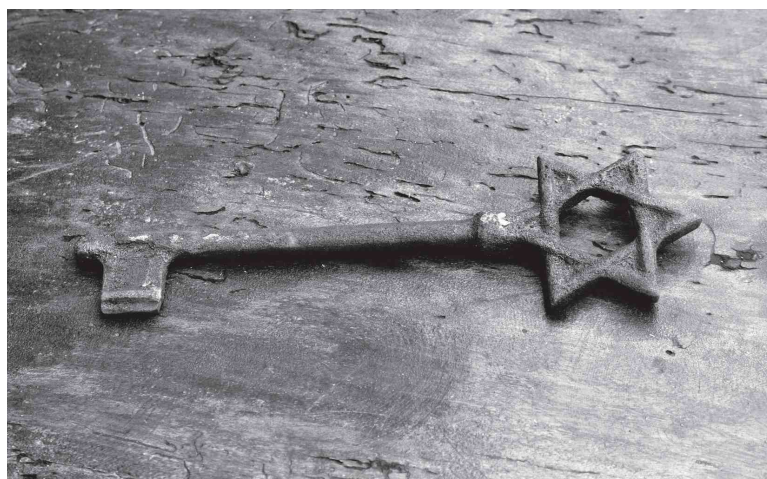
Kristýna Ledererová Kolajová

ÚVODEM ¹

Před samotným textem tohoto příspěvku je nezbytné ozřejmit a vymezit některá hlediska, na jejichž základě bude téma pojata, a také oblast, v níž se budeme pohybovat. Není pochopitelné možné jedním časopiseckým článkem postihnout celé spektrum pojetí jazyka v náboženství a vlivů, které tyto dva faktory měly a mají na sebe navzájem. Vždyť každé náboženství má svůj, mnohdy velmi specifický vztah k jazyku, který používá. Tento vztah bývá navíc výrazně formovaný i kulturním prostředím, v němž bylo či je dané náboženství praktikováno.

Pro nás je samozřejmě podstatné, jak se k jazyku a jeho vnímání v liturgii vztahuje unitářství, a zajímají nás případné proměny tohoto vztahu. Ani tak však není možné postihnout všechny unitářské kultury napříč světem, dovolím si proto téma ještě zúžit – na ty, které se nějakým způsobem dotýkají českého unitářství, případně měly možnost ho ovlivnit vzájemnými kontakty.

Ovšem omezit se pouze na unitářství by v případě náboženského jazyka znamenalo značné zjednodušení problematiky, ochuzení tématu a místy až násilné vytržení z kontextu.

Některá tradiční náboženství v liturgickém jazyce používají pro vyjádření Boha opis. V hebrejštině například najdeme termíny jako Nejvyšší, Bezčasý, v Kabale zase Bezkončný/ Nekonečný a podobně.
(Foto ©Shutterstock.com.)

¹ Odkaz v názvu na dílo J. R. R. Tolkiena není náhodný. Kromě toho, že náboženský (i unitářský) jazyk úcty opravdu prodělal mnohou cestu „tam a zase zpátky“, je v něm i můj obdiv k tomu, jak Tolkien dokázal tvůrčím způsobem vzdát ve svých dílech hold podobám jazyka užívaným v mýtech a prastarých náboženských textech, a tomu, jak z jejich tradice současné jazyky organicky rostou.

Porozumění obsahu bohoslužby v křesťanství v podstatě až do reformace nehrálo roli. Liturgický „jazyk“ byl jazykem obrazů, symbolů a tajemna. (Foto ©Shutterstock.com.)

To kdybychom opominuli prostředí křesťanské teologie a filozofie, jež tvořilo v posledních sto letech důležité pozadí vývoje unitářského přístupu k jazyku. V jedné fázi dějin totiž část unitářů, zejména v USA, dost radikálně poodstoupila od tradičního jazyka užívaného v náboženství. V unitářském případě toto tradiční pojetí vycházelo z křesťanského prostředí, z něhož kdysi unitářství vzniklo a s nímž zůstalo i v následném samostatném vývoji jazykově stále značně provázané.

Přibližně ve stejné době, kdy se to stalo, tedy v první třetině 20. století, totiž část křesťanských myslitelů, zejména liberálně orientovaných, přišla se zajímavými, inovativními pohledy na náboženský jazyk, které myslím nelze vynechat. Tvoří totiž důležité pozadí toho, co se dělo v unitářství.

V českém jazyce je poněkud problematický i samotný termín jazyk úcty užitý k označení jazyka v náboženství (zejména v liturgii), přesněji jeho druhá část: slovo úcta. Vychází ze zavedeného termínu v odborné anglicky psané literatuře, kde je vžit pojem Language of Reverence, což se dá do češtiny snáze přeložit v pro-

středí tradičnějších církví: jazyk zbožné úcty, úcty k Bohu. V českém unitářském prostředí, tak abychom pokryli celou šíři našich přístupů k transcendentnu, by asi bylo nejlepší říct úcta k tomu, co nás přesahuje,² ale tento termín, byť podle mého názoru nevhodnější, je pro obecnou definici příliš dlouhý. Přikláním se tedy k pouhému slovu úcta a termínu jazyk úcty a pokusím se zároveň využít toho, že kromě božského skrývá i více lidského faktoru než anglické slovo reverence, což je vlastně pro celkové pojetí tohoto článku výhoda.

Ještě je důležité uvést, že dané téma je bohužel v českém teologickém prostředí (natož pak s ohledem na liberální teologii) téměř nezpracované, je tedy nutné vycházet z publikovaných (i překladových) výsledků bádání jiných oborů, zejména filozofie, a ze zahraničních zdrojů, které zcela jistě neznám v takové šíři a do takové hloubky, jakou by si význam tématu pro naše prostředí žádal. Nicméně téma je to

² Ostatně i některá tradiční náboženství v liturgickém jazyce používají pro vyjádření Boha běžné opis. V hebrejštině například najdeme termíny jako Nejvyšší, Bezčasý, v Kabale zase Bezkoněčný/Nekonečný a podobně.

(nebo by mělo být) natolik významné i pro běžný život unitářských obcí, že považují za přínosné poskytnout i neúplný a místy velmi stručný vhled – s nadějí, že zájemcům, kteří by se touto problematikou chtěli zabývat víc, může dát základní rámec a návod, kterým směrem se vydat dál, a že případně podnítí i diskuse o něm mezi našimi členy.

ZÁKLADNÍ HISTORICKÉ SOUVISLOSTI

Ne vždy byla role jazyka v liturgii vnímána jako důležitá. Pravda, mezi teologickými elitami probíhaly celá staletí diskuse o významu termínů a podobně, ovšem pro běžné věřící nemělo být porozumění náboženskému jazyku podstatné a často mu bylo i úmyslně bráněno – snad aby hloubka a intenzita prožitku určitého tajemství celé liturgie bohoslužby nebyla narušena přemýšlením o obsahu a jeho výkladu. Vždyť například v našem prostředí až do reformace věřící v drtivé většině vůbec nerozuměli tomu, co je v kostele kázáno. Pro ilustraci uvedme jeden v odborné literatuře dost známý příklad: České smysl postrádající sousloví „hokus pokus“ (anglické hocus-pocus) doprovázející kouzelnické triky bylo lidmi, kteří neuměli latinsky, zkomoleno z latinského „hoc es corpus meum“ – slova doprovázející vrcholně důležitou proměnu hostie v tělo páně, transsubstanciaci.³

Na zásadní proměně tohoto přístupu, jež nastala v průběhu následujících staletí, měly liberální náboženské proudy kardinální podíl. Základ pro obrat ve vývoji přinesla reformační doba – a byli to právě významní antitrinitářští myslitelé, kteří začali mezi prvními klást důraz na to, že věřící by měli nejen vládnout jazykem používaným při bohoslužbě, ale že by jim měly být dostupné i původní zdroje (například bible), nejen zprostředkovaný výklad. Souviselo to samozřejmě s faktem, že obecně tyto osobnosti zastávaly názor, že výklad svatých textů není jeden jediný, závazně daný, naopak že je nut-

né je nejprve znát v co nejpůvodnější podobě, a pak k nim přistupovat vlastním rozumem.

Další přelomová fáze přišla v 19. století s jednou ze stěžejních osobností, jež se podílely na zformování liberální teologie, s německým myslitelem Friedrichem Danielem Erstem Schleiermacherem (1768–1834). Pro naše téma jsou důležité jeho studie v oblasti náboženství⁴ a jazyka, respektive jím hlášaná změna nazírání na porozumění textu (zastával názor, že klíčem k porozumění není interpretace dogmat, ale jsou jím naše zkušenosti, prožitky, emoce; porozumění tedy musí nutně být vždy subjektivní), a to, jak se myšlení váže k mluvení a jazyku.⁵ Upozorňoval, že mezi jednotlivci, společenskými skupinami, natož kulturami jsou obrovské rozdíly v tom, jak je co v řeči chápáno, a porozumět si navzájem je někdy obtížné. Základem pro porozumění je co nejlépe znát kontext, ale i tak si část významu mluveného projevu mnohdy spíš domýšlíme – a v náboženství to platí úplně stejně, ne-li naléhavěji. K tomu obecně v náboženství vyzdvihoval význam citu. Vymezoval se tak (zjednodušeně řečeno) jak vůči osvícenskému názoru, že k poznání lze dojít jedině racionální cestou, tak vůči do té doby běžnému teologickému přístupu založenému zejména na výkladu dogmat. Jazyk je podle jeho názoru pružnou, živou soustavou, tvarovanou neustále užíváním. Svým dílem tak připravil půdu pro systematické liberálně teologické bádání v oblasti jazyka, které probíhalo po celé 20. století.

Proměny přístupu k jazyku v náboženství ve 20. století

STRUKTURALISMUS: ZAČÁTEK VĚDECKÉHO VNÍMÁNÍ JAZYKA V SOUVISLOSTI SE SPOLEČNOSTÍ, JEŽ HO POUŽÍVÁ

Na první pohled nemusí být zcela zjevné, jak strukturalismus jako vědecký směr, který vznikl na počátku 20. století v jazykovědě a literární

3 Tento příklad uvádějí ve svých dílech i renomovaní historici jako Jacques Le Goff či Aron Gurevič. Pokud by čtenář měl zájem o základní obecný vhled do problematiky křesťanského liturgického jazyka a jeho překladu do lidových jazyků, lze stručný přehled získat v: Rupert Berger, *Liturgický slovník*, Praha: Vyšehrad 2008, s. 166–168.

4 Například Friedrich Schleiermacher, *O náboženství*, Praha: Vyšehrad 2012.

5 Petr Pokorný a kol., *Hermeneutika jako teorie porozumění. Od základních otázek jazyka k výkladu bible*, Praha: Vyšehrad 2006; Druhá část – Postavy a problémy, Friedrich Schleiermacher.

Claude Lévi-Strauss (1908–2009), francouzský antropolog a filozof. (Foto převzato z: commons.wikimedia.org/wiki/File:Claude_L%2C3%A9vi-Strauss_KNAW.jpg.)

vědě, mohl ovlivnit používání jazyka v náboženství. Jeho výsledky se však pro přístup teologů k jazyku v náboženství promítly – sice nepřímo, ale dost zásadní měrou.

Jak vyplývá ze samotného termínu, strukturalisté se odkláněli od pouhé analýzy jednotlivých lingvistických prvků, jež byla do té doby v jazykovědě užívána v podstatě výlučně, a snažili se místo toho zkoumat větší smysluplné celky, ucelené struktury a vztahy a vazby mezi nimi. Byla pro ně podstatná zejména komunikační funkce jazyka, tedy jazyk jako soustava významových znaků. To samozřejmě znamenalo, že se do hry dostávala na významném místě také společnost, která ten či onen jazyk, případně jeho zvláštní subkategorie, používala.

Tímto důrazem na společenský rámec jazyka se strukturalismus následně významně uplatnil zejména v historiografii (škola Annales) a antropologii. Zmiňme alespoň Clauda Lévi-Strausse (1908–2009), jenž se věnoval studiu jazyků přírodních národů, které neměly psanou formu, a tím se dostal i ke zkoumání jejich náboženských systémů, přenášených z generace na generaci především prostřednictvím orální tradice, mluveného slova. Kromě zásadního posunu v poznání dosud opomíjených (protože vědecky velmi nesnadno uchopitelných) kultur přírodních národů tak vlastně potvrdil možnosti

zcela nových úhlů pohledu na význam jazyka v náboženství.⁶ Díky metodám strukturalismu zde začaly být mnohem významněji sledovány i jiné kategorie než samotná větná skladba, například vztah jazyka k lidské zkušenosti, jež je jazykem vystihována a označována.

To se následně ukázalo jako klíčové pro nová nazírání na roli jazyka v náboženství (alespoň pro sféru liberální křesťanské teologie a teologií s ní vývojově souvisejících, mezi něž počítáme i unitářství a univerzalizmus).

DO JAZYKA V LITURGIÍ VSTUPUJE NOVÁ OTÁZKA: JAK ZNÍ JAZYK KAZATELE JEHO POSLUCHAČI?

Ve 20. století (od 30. let) se k výrazným osobnostem liberální teologie, které se hlouběji zabývaly rolí jazyka v náboženství a značně přispěly ke změně paradigmatu v nazírání jeho významu, zařadila také jedna žena: anglická spisovatelka Dorothy Leigh Sayersová (1893–1957). Příznačné je, že nebyla teoložkou, což byla možná výhoda, protože díky tomu dokázala lidem ozřejmit teologické termíny způsobem, kterému rozuměli. V tom spočíval její přínos – záleželo jí na tom, co lidé při bohoslužbě slyší, vnímají. Čemu rozumějí, aniž by se ztrácel či měnil význam; ale zároveň aby to stále mělo emoční sílu a hloubku.⁷ Tvrdila, že křesťanství zajaté v málo srozumitelných, zastaralých exegetických a prorockých termínech postrádá na věrohodnosti, cítíme, že původní autoři to tak jistě nezamýšleli, a slova navíc pozbývají podobnost s řečí živého člověka.⁸ Nabízí se Sayersovou doplnit, že tím vlastně jako by zároveň chyběla úcta k posluchači, což mohlo fungovat ve středověku, ale ne ve 20. století.

Dorothy Sayersová ale nestála o modernizaci za každou cenu, šlo jí spíše o to přimět du-

6 Uvedme třeba tehdy rozpoznanou magickou funkci jazyka u přírodních národů, tedy snahu ovlivnit skrze vyřčené budoucnost a podobně.

7 Ostatně podobně to vnímal a poukazyval na to i Paul Tillich, jeden z největších teologů 20. století, který byl přesvědčen, že křesťanské poselství může plodně zaznít do situace dnešního člověka, je-li vysloveno jeho řečí.

8 Petra Kriegelová, Kristus z kréda a člověk z ulice. Teologie Dorothy L. Sayersové, in: Jaroslav Vokoun, *Naslouchat teoložkám*, Brno: CDK 2010, s. 12.

Dorothy Leigh Sayersová (1893–1957), britská spisovatelka. (Foto převzato z: http://essexwomensadvisorygroup.com/team_member/sayers-dorothy-1)

chovní, aby si uvědomili, jak jejich slova znějí běžnému soudobému posluchači. „[Myslím si], že faráři by měli mít na paměti, že jazyk se mění a že význam slov jako osoba, spása, láska, podstata, uctívání a podobně není tak samozřejmě známý obyčejným lidem.“⁹ A jinde to rozvádí dál a vysvětluje, že není pro vytváření nového jazyka, ale pro vědomou, promyšlenou práci s ním, protože to staré je v něm cenné a může být velmi obohacující – ovšem jen tehdy, když se upřímně snažíme porozumět a zároveň přizpůsobit dnešku.¹⁰ (Zjednodušeně řečeno: podstatné je třeba zachovat, abychom vůbec měli na co navazovat.) To není jednoduché – je to práce, která předpokládá, že dobrý

9 Petra Kriegelová, Kristus z kréda a člověk z ulice. Teologie Dorothy L. Sayersové, in: Jaroslav Vokoun, *Naslouchat teoložkám*, Brno: CDK 2010, s. 13.

10 V současném českém prostředí se k tomuto tématu v podobném duchu čas od času vyjadřuje například Tomáš Halík: „... má-li víra vstoupit také do kultury a mezilidské komunikace, má-li být zvěstována, hlášána, předávána – a jinak nemá šanci žít –, tak se neobejde bez artikulece v pojmech. [...] Má-li přežít jednu generaci a stát se ‚tradicí‘, je – vzhledem k proměnám kultury a jazyka – nutná její neustálá reinterpretace...“ (Tomáš Halík, *Křesťanská filozofie? Odpověď v anketě. Salve. Revue pro teologii a duchovní život 19*, Krystal OP 2009, č. 2, s. 17.) Případně: „Duchovní služba si musí osvojit jazyk, jemuž rozumí i nevěřící – ale zároveň musí rozumět i ‚víře nevěřících‘ a vědět, že čistě sekulární jazyk v některých situacích nestačí.“ (Tomáš Halík, *Církev musí vyléčit populismus a xenofobii, Parlamentní listy* [on-line]. Dostupné z: www.parlamentnilisty.cz/arena/monitor/Tomas-Halik-Cirkev-musi-vylecit-populismus-a-xenofobii-538007, 30. 5. 2018 [cit. 18. 3. 2019].

kazatel má i poetické a tvůrčí vlohy: „Jazyk je ze své přirozenosti mnohoznačný [...] užíváním jej měníme, předáváme jej těm, kdo přicházejí po nás, pozměněný a obohacený – nebo možná ochuzený – naším zacházením. Všechny nové ideje, všechny nové myšlenkové systémy jsou přinuceny sdělovat samy sebe nejlépe, jak mohou, ne jazykem vytvořeným pro danou příležitost, ale tím původním běžným. Pro básníka je to výhodou, protože tím se z každého slova stává zásobárna kumulované síly.“¹¹

NÁBOŽENSKÝ JAZYK PRO POSTMODERNÍ DOBU: JE KLÍČEM METAFORA?

Po publikování knihy *The Mind of the Maker* (Mysl tvůrce) v roce 1941 v Londýně získala Sayersová doktorát teologie z Oxfordské univerzity. Pro naše téma je důležité, že ve svém zkoumání pokračovala a věnovala se pak důkladněji významu metafory v náboženském jazyce. Tvrdila, že o Bohu můžeme mluvit pouze analogicky (a to jen a pouze poměřováním každý se svou vlastní zkušeností), což ostatně dělal v biblických textech sám Kristus (termíny jako nebeský Otec a podobně). Klíčové pro [správné] použití metafor ale je, že si musíme být stále vědomi, že tyto výrazy jsou pouze metaforami, a velmi dobře vědět, kde začínají a končí.¹² (A dodejme, že je také nutné mít na zřeteli, že smyslem metafor není ozřejmovat obsah, ale spíš působit excitaci, vybuzovat smyslové, nikoli rozumové vnímání, uvést mysl do pohybu a udržovat ji v téhle dynamice.) Jinak vznikají v náboženství fatální dezinterpretace a nedorozumění.

Toto je svým způsobem dost přelomový příspěvek k pojetí jazyka v liturgii, a to nejen pro liberální křesťanské prostředí. V unitářství se velmi podobného problému týkaly (jak bude popsáno dále) diskuse na počátku 21. století a o něco později. Například unitářská duchovní Laurel Hallmanová zastávala v rámci unitářské teologie hodně podobné názory – navrhovala pracovat s náboženským jazykem tak jako tvůrce v beletrii/poezii.

11 Laura K. Simmons, *Creed without Chaos: Exploring Theology in the Writings of Dorothy L. Sayers*, Michigan: Baker Academic 2005, s. 130.

12 Dorothy L. Sayers, *The Mind of the Maker*, New York: Harcourt, Brace and Company 1941, s. 25.

V liberální teologii koncept metafory dovedla dál další žena, Sallie McFagueová (narozena 1933). Její teologie je v podstatě založena na významu vyprávění – a také ona, snad ještě důsledněji než Sayersová, bere svaté texty pouze jako podobenství, bohatě rozvinuté metafory. To „umožňuje, aby jazyk víry byl obrazný a zakotvený v běžných detailech života“.¹³ Sallie McFagueová považuje za důležité pro zachování významu náboženství v postmoderní době, aby teologie a její jazyk udržely (či obnovily) „jednotu jazyka, víry a života“.¹⁴ Metafora je k tomu cestou. Slouží k tomu, aby se uchovala „původní jednota konkrétního a abstraktního, materiálního a nemateriálního, vnitřního a vnějšího, ducha a těla“.¹⁵ A o to přece v jazyku liturgie, ať v humanistickém, či ryze křesťanském pojetí jde (nebo by mělo jít) především. Vždyť (nyní si vypůjčím podle mého názoru přílehavé vyjádření českého teologa Jaroslava Vokouna) „metaforický jazyk respektuje Boží invazi do lidských dějin i nezrušitelnou Boží skrytost“.¹⁶ Ostatně sama McFagueová neuznává tradiční křesťanský model vzdáleného Boha, ale ve svém pojetí je mnohem blíží unitářství: Boha má za neustále přítomného ve všem a všude.¹⁷

NOVÝ POHLED NA VĚC: BYL DŘÍV JAZYK, NEBO NÁBOŽENSKÁ ZKUŠENOST?

Tahle otázka nám může zprvu připadat zbytečná. Tradičně jsme totiž vedeni k tomu, že nejprve něco zažijeme, a teprve poté to sdělujeme dál, sdílíme. To je ale jen jeden úhel pohledu, byť v západním myšlení po staletí pevně zakotvený. Je však jediný? A je správný?

Tyto pochybnosti se začaly v liberální teologii objevovat v podstatě ve stejné době jako úvahy o tom, jak mluvit z kazatelny k lidem 20. století a zda můžou k řešení pomoci básnické jazykové prostředky. „Postmoderní myšlení

Sallie McFagueová (narozena 1933), americká teoložka. (Foto převzato z: <https://peterkarlladage.wordpress.com/2014/01/15/visionary-stuff/>)

zpochybňuje tradiční liberální chápání náboženských zkušeností ve vztahu k jazyku,“ píše Paul Raser.¹⁸ Přesněji řečeno, obrací jej úplně naruby. Jedním z průkopníků tohoto postoje byl filozof Ludwig Wittgenstein (1889–1951).¹⁹ Jako jeden z prvních se zamýšlel nad tím, jak důležité je u obecných, a zejména pak abstraktních pojmů společenské sdílení jejich významů k tomu, abychom si rozuměli. A dochází k názoru, že pro porozumění si je zásadní nikoli jedinec a jeho prožitky, které sděluje dál, nýbrž společnost (a jazyk, který užívá), do níž jedinec přichází (rodí se, stěhuje). To jde přesně proti do té doby tradičnímu pojetí.

Jak se to promítlo do teologie? V určité chvíli dějin musela nutně přijít myšlenka: co když je to opačně, totiž že my (míněno jako jednotlivci) nevytváříme jazyk, ale jazyk „utváří nás“, jeho prostřednictvím nás formuje společnost, do níž jsme se narodili, v níž žijeme, dává nám prostřednictvím jazyka kulturní paradigmatu,

13 Metaforická teologie, in: Jaroslav Vokoun, *Naslouchat teoložkám*, Brno: CDK 2010, s. 37.

14 Tamtéž, s. 38.

15 Tamtéž, s. 39.

16 Tamtéž.

17 Paul Raser, *Víra bez jistoty*, Praha: Unitaria 2015, s. 38.

18 Tamtéž, s. 116.

19 Ve filozofii a dalších souvisejících vědách je toto přehození příčiny a následku ve vnímání jazyka nazýváno lingvistický obrat či obrat k jazyku (Linguistic Turn, pojmenován ale až ve druhé polovině 60. let). Kromě Wittgensteina (dílo *Tractatus logico-philosophicus*) je za jeho původce považován ve filozofii Bertrand Russell. Jedná se o počátek 20. století.

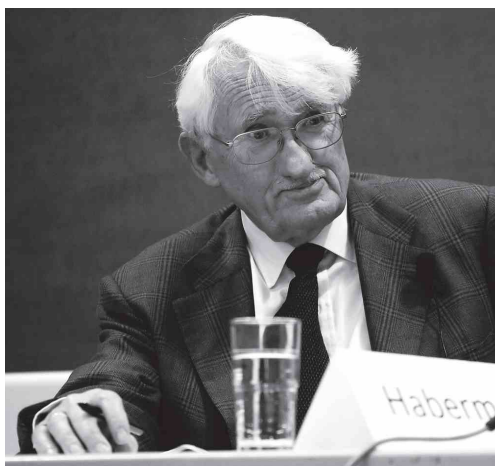
kteřá přijímáme, a tím se stáváme platnými členy té společnosti. A to včetně náboženského jazyka. Pak se nevyhnutelně objevuje nová a možná trochu provokativní otázka: Nemohou pojmy, které známe a užíváme ve svém kulturním okruhu určitým způsobem od dětství a pod nimiž si něco představujeme, ovlivnit naši náboženskou zkušenost a její prožitky?

Zabývalo se jí samozřejmě hodně myslitelů a teologů ve 20. století, ovšem mezi ty, kteří podnítili zásadní změny v jejím zodpovědění, patřil především Gordon Dester Kaufman (1925–2011), americký teolog a jedna z nejvýraznějších postav liberální teologie 20. století. Co se týká našeho tématu, Kaufman zastával již uvedený názor, že existence jedince je utvářena a formována kulturou jeho nejbližšího společenství, a to včetně jazyka. Nový význam to pro něj získává právě v náboženství, a zejména mluvíme-li o Bohu: náboženská zkušenost je stejně jako vše v našem životě podmíněna osvojenou kulturou – jazykem, pojmy, které známe a které používáme. Kaufman to vlastně shrnul jedinou stručnou větou: Jazyk je základním řídicím principem poznání²⁰ – oblast náboženství nevyjímaje.

Toto vlastně částečně (vědomě i nevědomě) využili humanisté, když se snažili oprostit od klasického liturgického jazyka úcty a začali používat termíny dané jejich vlastním kulturním okruhem a moderní dobou – termíny tedy mnohem víc sekulární (jak bude popsáno níže).

SOUČASNOST: JE ŘEŠENÍM SOUHRNNÉ POJETÍ?

Do dnešní doby se ovšem vnímání role jazyka v náboženství ještě jednou významně posunulo. Na Kaufmanovy názory navázal například Jürgen Habermas (narozen 1929). Souhlasil, že naše Já se tvoří v závislosti na sociálních

Jürgen Habermas (narozen 1929), německý filozof. (Foto převzato z: commons.wikimedia.org/wiki/J%C3%BCrgen_Habermas#/media/File:JuergenHabermas.jpg.)

skupinách, jimiž jsme členy,²¹ a to z velké části prostřednictvím jazyka, který skupina používá. Ovšem pokračoval dál: tím, že mluvíme v pojmech, nejenže aplikujeme sdílené významy věcí, ale zároveň je i formujeme.²² Jde tedy o celostnější chápání významu jazyka v rámci společnosti, tedy i v náboženství, a o připuštění řeckého obousměrného vlivu. Vlivu jazyka, který nám dala společnost, k níž patříme, na naši náboženskou zkušenost, a vlivu naší interpretace této zkušenosti (prostřednictvím jazyka, jenž zčásti obsahuje naši osobitost) zpětně na danou společnost.

Habermas pro to používá termín, který je do češtiny překládán jako instrumentální nebo prováděcí funkce jazyka.²³ Přehledně o tom píše také Paul Razor v knize *Víra bez jistoty* v krátké kapitole Sjednocení jazyka a zkušenosti: podle něj všechny výše popsané procesy (ovlivňování

21 Jürgen Habermas, *Postmetaphysical Thinking: Philosophical Essays*, Cambridge, MA: MIT Press 1993, s. 152–153.

22 V originále, německy, Sprechakte.

23 Dále, ale už mimo možnosti tohoto textu se podobným způsobem jazykem zabývali také Martin Heidegger (předporozumění – předběžné mínění) a již zmíněný Paul Tillich (jeho teorie, že náboženský jazyk je symbolický); dále pak tímto směrem Susanne K. Langerová, symbolismus jako klíč k duševnímu životu.

20 Gordon D. Kaufman, *In Face of Mystery, A Constructive Theology*, Cambridge: Harvard University Press 1993, s. 167. (Dále o tom například v jeho dalších dílech: *The Theological Imagination, Constructing the Concept of God*, Philadelphia: Westminster Press 1981; a *Mystery, God and Constructivism*, in: A. Moore a M. Scott (eds.), *Realism and Religion*, Aldershot: Ashgate 2007.)

naší jazykové vybavy společenstvím, v němž žijeme; prožitky a jejich interpretace; hledání částečně vlastního jazyka; zpětné ovlivňování společenství, v němž žijeme, tímto naším jazykem) probíhají současně a žádný z nich nelze označit za významnější či méně významný. Zbývá proto jen být si jich vědom a ani jeden neopominout.

Zkrátka: tyto faktory nutně působí zároveň, a pokud nepřipustíme jejich vzájemný a obousměrný vliv, cosi zásadního nám v komunikaci i interpretaci nutně uniká.

A tomu vlastně určitým způsobem odpovídá i poslední etapa unitářských diskusí o jazyku úcty z počátku 21. století, jejíž výsledek je principiálně dost podobný (viz dále v textu). Věnujme se proto nyní podrobněji vývoji unitářských přístupů k této oblasti.

Unitářství a jazyk úcty

OBCENÁ VÝCHODISKA A TRADICE

Tradiční zdroje našeho jazyka jsou samozřejmě křesťanské, jelikož ještě dlouho poté, co se unitářství vymezilo proti křesťanství nejprve obsahově, později i formálně (tedy jako samostatná denominace), používalo – a v podstatě automaticky, bez toho, že by to většinu unitářů vadilo či překáželo – jeho jazyk.

K prvnímu částečnému odklonu došlo díky americkým transcendentalistům, řekněme zhruba od 40. let 18. století. S nimi (často to byli velmi dobří literáti) se jazyk unitářství výrazněji obohatil o jiný druh poetiky než biblický: Možná můžeme říci i trochu proměnil (prostřednictvím termínů z filozofie, tematiky přírody a přírodních věd). Nová estetika do něj byla vnesena právě díky osobnostem z umělecké sféry. Unitářství tehdy prožilo první proměnu svého tradičního náboženského jazyka, byť zatím nebyla nijak dramatická, spíše bychom z dnešního pohledu mohli konstatovat, že se jednalo o jeho rozšíření.

Mnohem výraznější změny pak prodělal v období po první světové válce. Týkalo se to zejména unitářství v USA, ale kulturním transferem se tyto vlivy dostávaly i do Velké Británie, kde se ovšem projevovaly spíše lokálně,

u některých sborů, a obecně se s nimi výrazněji křesťansky, tradičněji založení britští unitáři sžívali složitěji a pomaleji – až do cca 60. let 20. století.

Na tomto místě je však nezbytné zdůraznit ještě jednu okolnost: Vzhledem k tomu, že unitářství bylo od počátků náboženstvím nedogmatickým, cíleně otevřeným změnám, a tedy mnohem živějším než většina tradičních směrů, stávalo se vlastně kontinuálně v průběhu historie, že výrazné unitářské osobnosti jeho jazyk svým dílem ovlivňovaly, a tím se vlastně proměňoval – sice v malé míře, ale zato nepřetržitě. Za všechny zmiňme alespoň Jamese Martineaua či Theodora Parkera).

Dobře je to vidět i na poměrně krátkém vývoji jazyka českého unitářství. Čapek například užíval velmi osobitý jazyk, v němž najdeme vědomě utvářenou směs výrazů z české reformatiční tradice, ale zároveň nejnovější vlivy soudobého amerického unitářství (Čapek pravidelně četl anglicky psaná unitářská periodika, zásadní novou unitářskou literaturu, a často na ně velmi pružně reagoval) a k tomu jeho vlastní po desetiletí propracovávané specifické pojmy tvarované navíc výrazy různých neteologických vědních oborů. Čteme-li ovšem díla jeho přímých žáků, například Karla Hašpla nebo Miloše Mikoty, vnímáme, jak se liší! Čapkův jazyk je v mnoha ohledech hodně tradiční, dá se říct tradičně náboženský. A to i v textech, kde se proti tradičním náboženstvím často hodně ohnivě vymezuje. V jeho stopách šel tak trochu Emil Muk, byť on v poněkud užším, ovšem také tradičně křesťanském pojetí. Hašplův styl a termíny mají oproti tomu mnohem blíže k sekulárnějšímu jazyku, více explicitnímu. Obdobně to nalezneme například u Václava Rubeše. Z Čapkovy vzletnosti a košatosti výrazů zcela jistě vyšel hodně inspirovan František Lexa, ale záhy si utvořil výrazný vlastní styl, poměrně snadno rozpoznatelný mezi našimi duchovními. A tak bychom mohli pokračovat.

Zkrátka proto, že unitářství nikdy nemělo závazný kánon textů a přesně danou liturgii, naopak – inspiraci čerpalo z mnoha pramenů –, unitářský jazyk byl vždycky hodně pestrý, široce založený. I proto je, myslím, označení jazyk úcty pro jazyk v unitářství velmi přiléhavé: se stejnou

vážností jako úcty k božskému odráží i úctu ke všem lidskou kulturou vytvářeným zdrojům, s nimiž kdy pracovalo. A proto zde také mohlo v jedné fázi vývoje dojít k velké sekularizaci:

CO PŘINESL UNITÁŘSTVÍ HUMANISMUS VE VZTAHU K JAZYKU ÚCTY

První manifest humanismu (1933) se v některých ohledech v podstatě navracel k osvícenství a navazoval na ně: zdůrazňoval význam racionálního myšlení, lidskou přirozenost a potenciál. To s sebou neslo i požadavek na přirozenost jazyka. Manifest hovořil o humanismu jako o novém náboženství,²⁴ které se na rozdíl od starších náboženských směrů nezakládá na věcech nadpřirozených, zjevených a podobně. V prostředí liberálních náboženství, zejména v unitářství, ale například i u kvakerů a univerzalistů, našel humanismus mnoho přívrženců.

Humanisté chtěli být a byli důslední, také proto začali i pro duchovní záležitosti používat jiný jazyk, než bylo do té doby v liturgii (i liberálních směrů) běžné. Tento jazyk měl být jasnější, srozumitelnější a můžeme říci pravdivější ve smyslu co nejvíce objektivního popsaní skutečnosti. Humanistický jazyk nebyl teistický ani symbolický, zmizely z něho biblismy i další tradiční vžitě náboženské (zejména křesťanské) termíny, jejichž význam, měly-li být srozumitelné, musel být vnímán jen alegoricky, metaforicky či poeticky. Z tohoto pojetí liturgického jazyka bylo také odstraňováno vše, co bylo až příliš spojeno s překonaným výkladem například Boha ve smyslu antropomorfní bytosti, která po dlouhou dobu provázela hlavní proud křesťanské tradice. Humanističtí myslitelé se snažili být co nejpřesnější, i co se lidské spirituality týká. Snažili se proto náboženskému jazyku co nejvíce vyhybat. Zdůrazňují psychologickou, etickou a sociální funkci náboženství, nikoli

však víru v nadpřirozeno: zázraky a podobně, a to přesně dokazuje i jimi užívaný jazyk. Jejich pojetí náboženství bylo zaměřeno zejména na etiku, na naplňování ideálu lidskosti tady a teď, v našich reálných, přítomných životech.²⁵ Ještě dál v potlačení náboženského jazyka šel druhý manifest humanismu (1973).

Samozejmě se časem ukázalo, že v absolutní, extrémní podobě není tento proud (jako ostatně nikdy žádný) všespásný; má své hranice, slabá místa a slepé uličky. Pokud mám zdůraznit jedno nebezpečí, které v jejich přístupu k náboženství vnímám jako zásadní, pak bych osobně řekla, že je to přílišná koncentrace na člověka a určitá sebestřednost, což s sebou může nést podobná úskalí jako u některých mystiků: jak odlišit hnutí vlastní mysli od zjeveného, jak si zůstat neustále vědomý vlastní nedokonalosti a malosti nejen vůči tomu, co nás přesahuje, ale i vůči ostatním bytostem, tj. jít stále cestou k posvátnému, nikoli k liché představě, že člověk může zlepšováním svých schopností „znovustvořit“ sám sebe.

Unitářské prostředí si ovšem přefiltrovalo potenciál humanismu do podoby, která je unitářství velmi blízká a sympatická, a tak mezi unitáři již od 20. let 20. století bylo, a stále je, velké procento lidí, jež se k humanismu hlásí.²⁶ Unitáři humanisté přistupují k náboženství spíše z hlediska filozofie a etiky. Je pravda, že část humanistů se unitářství poněkud vzdálila, když v roce 1941 založili Americkou humanistickou asociaci, jiní se ale od unitářství neodpojili. Důvodem, proč mnozí zůstávají členy unitářských sborů, by mohla být obecná a univerzální lidská potřeba spirituality, respekt k rozumu (který je oběma těmito skupinám společný), unitářská etika, jež je hluboce lidská, a jistě bychom našli mnoho dalších styčných bodů. Jisté je, že humanisté jsou pro unitářská společenství již mnoho desetiletí výrazným obohacením.

24 Pro doplnění celkového obrazu je nutné ovšem uvést, že v jiném kulturním kontextu došel k podobným úvahám například Tomáš Garrigue Masaryk již těsně na počátku 20. století. Stačí připomenout jeho esej *Ideály humanitní* z roku 1901. Je ovšem pravda, že jeho osobitě a hodně radikální úvahy v našem prostředí nenašly stejně úrodnou půdu, jako našli humanisté v USA i jinde, a nepřerostly tak do žádného výraznějšího myšlenkového proudu, jak se to stalo v případě humanismu.

25 Situace ne nepodobná době Francouzské revoluce, kdy se heslo volnost – rovnost – bratrství na nějaký čas prosazovalo i v prostředí víry na úkor tehdejšího hierarchického přístupu katolické církve k lidem.

26 V USA těsně před koncem 20. století 46 %. Viz: William F. Schulz, *Our Humanist Legacy*, *UU World* [on-line]. Dostupné z: archive.uuworld.org/2003/06/feature3.html [cit. 30. 12. 2018].

Sophia Lyon Fahsová (1876–1978), americká unitářka, spisovatelka, pedagožka. (Foto převzato z: www.uua.org/re/blog/from-long-ago-and-many-lands-to-here-and-now.)

I tak se však ukázalo, že ne všem přívržencům humanismu jeho jazyk ve spirituální sféře vyhovuje. Pro někoho až příliš postrádal smysl pro estetiku: byl objektivní, jasný, ale plochý. Chyběla květnatost a prostor pro imaginaci, kterou nabízel tradiční náboženský jazyk. I proto je nejen legitimní, ale i velmi vhodné a žádoucí čas od času témata znovu otevírat, znovu o nich diskutovat z pohledu současnosti, aktuálního stavu společnosti či společnosti, jichž se týkají.

V kontextu našeho tématu je také vhodné zmínit roli duchovní Sophie Lyon Fahsové (1876–1978), jež se zejména od 30. let 20. století v americkém unitářství zaměřila na výchovu dětí v rámci humanistického pojetí (zejména oproti do té doby ještě mnohde tradičním nedělním školám) a v podstatě tím formovala vidění světa nové generace unitářů. Už na přelomu století, frustrovaná tím, že nedělní školy se soustředily jen na bibli, hledala jinou cestu: „Přejeme si, aby děti poznávaly Boha přímo prostřednic-

tím svých originálních přístupů k vesmíru.“²⁷ Někteří unitářští duchovní vzpomínají, jak to pro ně bylo formující a přínosné – od mala se učili o všem svobodně vyjadřovat. Paradoxně však jako dospívající či dospělí zjišťovali, že jedna z mála oblastí, kde se cítí nejistí, je právě oblast vyjadřování se o božském. Chyběla jim zkušenost práce s tradičním jazykem, která sama o sobě mohla být překážkou či zábranou rozvoje jejich osobnosti a osobní spirituality ve svobodomyšlném duchu, ale minout se s ní, to zároveň znamenalo být o něco důležitějšího ochuzen.²⁸ (K tomuto tématu se ještě vrátím.)

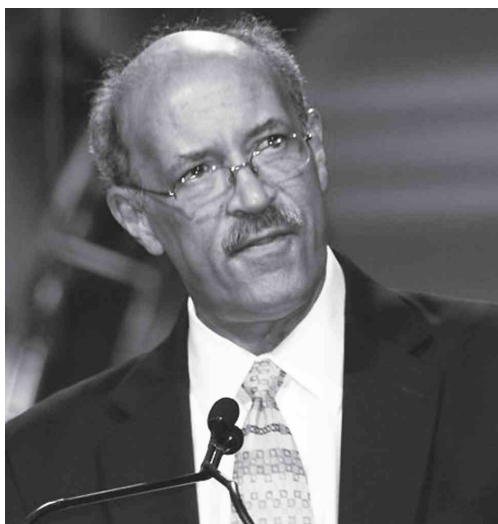
POČÁTEK 21. STOLETÍ A ZNOVUNALÉZÁNÍ VÝZNAMU JAZYKA ÚCTY

Situace během desetiletí od razantního humanistického vstupu do užívání jazyka úcty pozvolna spěla k jedinému logickému východisku: k nutnosti znovu toto téma veřejně v rámci unitářského a univerzalistického společenství otevřít a důkladně široce prodebatovat z perspektivy proměny společnosti, vývoje lidského poznání i unitářství samotného. Otázkou bylo jen, kdy k tomu dojde a co bude spouštěcím mechanismem, tím kamínkem, který uvolní lavinu.

Občas se toho kamínku v dějinách nedohledáme, občas o něm však víme naprosto přesně. Toto byl ten druhý případ. Dne 12. ledna 2003 ve své promluvě ve Fort Worth v Texasu vyzval tehdejší prezident americké Asociace unitářů a univerzalistů William G. Sinkford k návratu k jazyku víry (Language of Faith): „Máme ve svých principech potvrzení naší víry, které nevyužívá ani jediný kousek náboženského jazyka. Ani jeden. Ani jedno slovo, které by mohlo být považováno za tradičně náboženské. Žasnu nad

27 Christopher L. Walton, Sophia Lyon Fahs, revolutionary educator, *UU World* [on-line]. Dostupné z: www.uuworld.org/articles/sophia-lyon-fahs-revolutionary-educator [cit. 20. 12. 2018].

28 V průběhu let se humanistické přesvědčení stalo v mnoha unitářských a univerzalistických sborech tak trochu nepohodlným, humanisté se necítili vítáni, navzdory počtu, který v rámci UUA představovali; často byli navíc okolnostmi tlačeni do používání širšího slovníku tradičního náboženství, než aby se v něm náboženství humanisté mohli cítit pohodlně.

William G. Sinkford, unitářský duchovní a mezi roky 2001 až 2009 prezident americké Asociace unitářů a univerzalistů. (Foto převzato z: www.uua.org/offices/people/william-g-sinkford.)

tím. Zajímá mne, zda tento druh jazyka dokáže adekvátně zachytit, kdo jsme, co jsme zač.²⁹

To samo o sobě mohlo zůstat pouze na úrovni burcující, a snad poněkud provokující promluvy, ústřední myšlenku však zveřejnilo periodikum Fort Worth Star-Telegram, a navíc ji jeho redaktorů naneštěstí citovali nepřesně a uvedli až trochu senzací zavánějící zprávu, že Sinkford chce znovu zavést slovo Bůh do unitářských principů. Deník pak publikoval opravu, avšak kamínek byl již na cestě... A zasáhl celé americké unitářské a univerzalistické společenství v takové míře, jako v moderních dějinách málokterém jiném případě. Sinkford navíc uvedl, že k takovým úvahám byl mimo jiné inspirován přednáškami reverenda Davida Bumbaugh, profesora z Meadville Lombard Theological School, ze jména přednáškou *Toward a Humanist Vocabulary of Reverence*.³⁰ Bumbaugh však nebyl

29 William Sinkford, *Language of Faith*, promluva z 12. ledna, Fort Worth, Texas. Část promluvy byla poměrně nepřesně, až zavádějícím způsobem vzápětí parafrázována ve Fort Worth Star-Telegram; první výrazné odpovědi na znovuotevřenou otázku se pak objevily v *Our Calling* v čísle březen/duben 2003.

30 Publikovaná v *Religious Humanism*, Vol. 35, No. 1 a 2, s. 49–50 a 58–59, částečně pak i v *UU World*, listopad/prosinec 2001.

za toto Sinkfordovo odvolání se na něj rád, on sám se totiž přikláněl „k humanistickému jazyku úcty, který by vycházel z reálné lidské existence ve světě, který se vynořuje z přírodních věd“,³¹ což rozhodně nebylo totéž.

Nicméně to, že rozproudil neuvěřitelně širokou debatu, v níž se vyjadřovali unitáři ze všech částí USA, malých i velkých sborů, tradičních i alternativnějších, významní duchovní i úplně obyčejní členové, bylo nakonec velmi užitečné. Podstatu několik let trvající veřejné diskuse tvořila otázka, zda by tradiční liturgický jazyk přece jen lépe nevyhovoval našim potřebám.

Nově³² se v ní tehdy objevil dost hojně zastávaný názor, že jazyk úcty vlastně nemusí nutně odpovídat „božskému jazyku“ (God Language) a jeho tradičním kategoriím. To zdůrazňoval především Bumbaugh,³³ ale jak později vyplynulo, ani Sinkford se nechtěl vrátit k nějaké dřívější formě jazyka, nýbrž k jeho tradičnějšímu pojetí ve vztahu k aktuálnímu povědomí o historickém kontextu.

Sinkford pak na záplavu reakcí mnoha unitářů ještě doplňoval další, z mého pohledu důležitou věc: totiž že jako náboženské společenství i jednotlivci musíme také být dostatečně zralí a cítit se ve svém prostředí (tedy i v unitářských sborech a komunitách) bezpečně, abychom dokázali hledat a najít společný jazyk, jímž vystihneme přítomnost posvátného v našich životech.

31 Christopher L. Walton, *Talking about reverence*, *UU World* [on-line]. Dostupné z: www.uuworld.org/articles/book-collects-key-texts-in-uu-reverence-debate [cit. 29. 12. 2018]. Sám Sinkford měl blízko k opačnému pojetí již dříve, dokazuje to například i jeho slavná Elevator speech (definujte neznalému člověku unitářství během jízdy výtahem z 5. patra do lobby), v níž použil jazyk dle mého soudu tradičně náboženský: „Unitářská část našeho rodokmenu nám říká, že existuje jen jeden Bůh, jeden Duch života, jedna Síla lásky, ta univerzalistická část pak, že Bůh je milující Bůh, který nikoho nesoudí a oceňuje jiskru božství, která je v každé lidské bytosti.“

32 Užívám-li sousloví „nové v této diskusi“, myslím tím v unitářském prostředí, protože jak bylo patrné z textu výše, ve sféře liberálních teologů – nikoli však běžných věřících (!) – se toto téma objevilo již s Dorothy L. Sayersovou a mnohými dalšími.

33 *Toward a Humanist Language of Reverence (Event 4016)*, Boston: UUA GA 2004 [on-line]. Dostupné z: www.uua.org/purpose/vision/ga/langague-of-reverence [cit. 29. 12. 2018].

Debatu zasáhla americké unitáře opravdu naplno, a tak není divu, že dostala velký prostor také na nadcházejícím General Assembly, sněmu amerických unitářů a univerzalistů. V roce 2004 zde proběhla velmi podnětná moderovaná rozprava mezi Davidem Bumbaughem a duchovní Kendyl Gibbonsovou a klíčové příspěvky z těchto dvou let pak byly publikovány v nadčasové knize *A Language of Reverence*, již vydala teologická škola Meadville Lombard.³⁴

Z ní je důležité zmínit ještě alespoň stať duchovní dr. Laurel Hallmanové, jež se zaměřila na práci s příběhy, beletrií a představivostí jako nevyčerpatelným zdrojem duchovní inspirace (trochu podobně jako Dorothy L. Sayersová) a také (zase obdobně jako Sallie McFagueová) zdůraznila význam metafor v náboženském životě. Říká, že poezie dala nové způsoby, jak prolomit „zatvrdlé bloky zkosnatělého náboženství“ tím, že srovnává slova a obrazy – včetně písemných a tradičních náboženských – k vytvoření „kognitivních disonancí, které udržují můj život otevřený a čerstvý“³⁵ (jinými slovy bychom mohli říct: pomocí metafor a poetického jazyka dokážeme překlenout rozpory mezi těmito věcmi). Ostatně sama unitářská tradice má osobnosti a díla, jež vystihují a popisují náš netrardiční, liberálně náboženský pohled na svět naprosto náboženským jazykem – co jiného je poezie Walta Whitmana nebo meditace a další liturgické texty Kennetha Pattona a podobně.³⁶

V souvislosti s touto diskusí o jazyku úcty je navíc nutné ještě jednou připomenout již popsaný humanistický vliv Sophie L. Fahsové. Jejím dílem vychovávaná generace unitářů byla vedena, slovy duchovní K. Gibbonsové, která se do debat o jazyku úcty na prahu 21. století výrazně zapojila, k „objevování zázraků a posvátného přímo v životě spíše než působením

David E. Bumbaugh, unitářský duchovní a vysokoškolský profesor. (Foto převzato z: www.questformeaning.org/spiritual-themes/how-do-i-live-a-good-life/.)

náboženských textů a myšlenek z nich“.³⁷ Dále autorka pokračuje: Dospělí ale poznávali, že smysl pro zázračno a tajemství nelze dobře používat bez jazyka, kterým jej vyjádříme. Proto tyto novodobé diskuse: hledání tohoto jazyka propojuje naše společenství; takový jazyk totiž dovoluje každému z nás popsat své zkušenosti ostatním a vlastně si je „vyzkoušet“. (Míněno jako analogie k rozdílu mezi tím, když o básni, písni a podobně jen mluvíme, a tím, když si je sami zkusíme napsat, myšlenku vystihnout. To pak potřebujeme mít najednou slovní zásobu bohatší, širší, jinak zaměřenou.)

Myslím, že to lze již poměrně jednoznačně shrnout. Staletí vývoje ukázala, že naše víra a spiritualita (a troufám si tvrdit, že každá víra a spiritualita) potřebuje výhody obou jazyků: humanistickou jasnost, přesnost, přirozenost, uměřenost a neokázalost, i působivost, košatost, poetiku a alegoričnost jazyka tradičního. Navíc, z mého pohledu, budeme-li se zdokonalovat v promyšleném užívání obou, můžeme se dobře vyhnout nebezpečí, jež hrozí oběma,

34 Dean Grodzins (ed.), *A Language of Reverence*, Chicago: Meadville Lombard Press 2004.

35 Christopher L. Walton, Talking about reverence, *UU World* [on-line]. Dostupné z: www.uuworld.org/articles/book-collects-key-texts-in-uu-reverence-debate [cit. 29. 12. 2018].

36 S vybranými liturgickými texty K. Pattona se čeští unitáři mohou seznámit i v překladu v nejnovějším vydání unitářského zpěvníku.

37 Kendyl L. Gibbons, Human reverence: The language of reverence is the language of humanity, *UU World*, 7/31/2006 [on-line]. Dostupné z: www.uuworld.org/articles/need-language-reverence [cit. 24. 4. 2019].

pokud chybí souvztažnost k tomu druhému: to pak mohou mnohem snáz vytvářet nudu a kliše než vystihovat úctu k božskému.

Avšak ještě zásadnější, než používat celé rozmanité spektrum výrazových prostředků, jež nám naše řeč a jazyk dovoluje, je shodnout se na tom, které jsme většinově ochotni přijímat, respektovat a sdílet. Jinak nebudeme čitelní ani sami sobě navzájem, natož veřejnosti. Dovolím si k tomu ocitovat duchovní Marii Greenovou: „Všichni se shodnou, že unitářství a univerzalizmus jakožto náboženství bez kréda vítají jak teisty, tak humanisty, ovšem naše neschopnost shodnout se na slovní zásobě, která by vyjádřila naši sdílenou víru, zapříčiňuje v našich řadách rozpory, a pro lidi, kteří se o naše hnutí zajímají, je pak obtížné pochopit, jaké postoje a názory zastáváme.“³⁸

ZÁVĚREM

To podstatné, co zaznělo od Sinkforda poté, co již bylo jasné, jak palčivý problém otevřel v míře, v níž to jistě nezamýšlel, bylo, že se naučil lépe oceňovat naši „schopnost být nábožensky pluralitní vírou, kde rozdíly jsou považovány spíše za požehnání než prokletí. Nejsme v tom dokonalí, samozřejmě, ale stále se držíme této vize. A zároveň je to jeden z největších darů, které nabízíme našemu zraněnému světu“.³⁹

Ano, z pohledu globální společnosti 21. století, k níž všichni svým způsobem patříme, ať chceme, či nikoli, je myslím zralejším přístupem otevřené hledání cenného v obou „jazycích“ a upřímná ochota porozumět té druhé skupině, než zkoušet preferovat jeden nebo druhý. Smyslem jazyka úcty je, aby se žádná skupina necítila nežádoucí, nechtěná, ať již používá slovo Bůh, nebo ne.

A ještě jeden přínos spatřuji v těchto diskusích: Ukázaly, že důležitější než samotný výsledek, tedy zda používat to či ono, je, že mohou intenzivněji než co jiného přimět běžné unitáře

přemýšlet o své vlastní duchovní cestě, o toleranci, respektu k jinakosti a také o své vlastní definici jazyka úcty. Tohle téma jen ukázalo, kolik unitářů touží po téhle diskusi.

A myslím, že i část diskusí na českém unitářském intranetu v roce 2016 týkajících se agnosticismu a podobných námětů vyjevilo ohledně tématu jazyka úcty totéž. Potřebujeme tyto diskuse. Škoda jen, že české unitářství (na rozdíl od zemí s delší unitářskou tradicí a bez vlivu totalitního režimu) na ně zatím není příliš přivklé. Pak v nich bohužel leckdy chybí jednak právě pro nás stěžejní respekt k jinakosti a snaha hledat společné, čímž dochází k nebezpečnému zkratkovitému odsuzování těch „jiných“, a jednak – a to s tím přímo souvisí – v nich často stejně citelně chybí snaha proniknout hlouběji do podstaty problému, touha seznámit se objektivně s vlastní historií, poznat ji v souvislostech. Jako by zde byla jakási nechuť nebo obava hlouběji poznávat naše kořeny.

Možná, že jeden z důvodů dobře vystihl zase Sinkford, když se v kontextu debaty o jazyku úcty zamýšlel i nad tím, že někteří z nás – včetně duchovních – mohou mít z takových témat obavu, protože v nich vyvolávají pocit, že ohrožují či ještě víc znejasňují naši identitu. Ano, pokud jsou vedeny po povrchu a s předsudky, pak to jistě platí. Ale může to být i naopak: tyto diskuse je třeba vést, a vést do hloubky a s co nejširšími znalostmi souvislostí (což je důležitý úkol pro duchovní a vedoucí osobnosti). Potom naopak definování naší identity mohou velmi prospět – a pro duchovní, podotýká Sinkford v druhé vlně reakcí na svůj projev, je to i část pastorační práce se tomuto tématu věnovat, protože odmítnutí části unitářů jinou skupinou pro jazyk, který chtějí anebo nechtějí používat, je traumatizující; mohou mít pocit nevídanosti. Debaty o tom, zda můžeme, máme, nemusíme používat například slovo Bůh i jiné pojmy a jakou formou se vlastně vůbec vyjadřujeme, patří neodlučně k naší tradici, jsou jejím jádrem a musí být součástí žitého unitářství. Neměli bychom zapomínat, že jazyk – i náboženský, náš jazyk úcty – je vždy kolektivní dílo. Je vytvářeno celým společenstvím, těžko ho diktovat shora nebo zakonzervovat. Pak je tradice, kterou přenášší, živá. Je to sdílená paměť společenství, kte-

38 Maria Greene, *Away from a Language of Reverence, Religious Humanism*, Minneapolis: UU Humanist Association, Vol. 44, No. 1, březen 2014 [on-line]. Dostupné z: humanists.org/blog/201403/journal-article-away-language-reverence [cit. 30. 12. 2018].

39 Tamtéž.

„Lidský jazyk úcty začíná příběhem vesmíru. Je to náboženský příběh v tom, že nás volá z našich malých místních vesmírů a zve nás, abychom nahlédli sami sebe z hlediska nejvyššího Já, které si dokážeme představit – Já, které je v určitém smyslu napříč časem spojeno s každou živou věcí na této planetě; Já, které v sobě v podobném smyslu obsahuje semínka budoucnosti, jež si nedokážeme představit ani v nejdivočejších obrazech své fantazie.“ (Foto ©Shutterstock.com.)

rá nám dává jistotu, pocit zázemí a hrdost na to, čím jsme a k čemu se společně hlásíme.

Z mého pohledu výstižně to v jedné větě shrnula duchovní Lora Brandisová: „Náboženský jazyk nemusí znamenat, že používáme slovo Bůh, ale znamená to, že musíme vědomě volit, jak mluvíme mezi sebou navzájem jako členové náboženského společenství.“⁴⁰ A ve stejném projevu dodává: Ať humanista, nebo teista, na tomto se většina unitářů a univerzalistů shodne: písmo a náboženství mají původ v lidské společnosti a z ní dále rostou. Náš problém s jazykem nastává, když začneme ignorovat historický kontext podobenství a příběhů, když děláme doslovně to, co má být obrazné, a když přestaneme mít na zřeteli, že význam slov se mění. Naším úkolem je dovolit slovům,

aby rezonovala novým významem. [...] Jazyk úcty nám dovoluje pojmenovat svaté, i když to zůstává neznámé. Jazyk úcty čerpá ze snů, pohádek, mýtů, příběhů, metafor, analogií a poezie. Lidský jazyk úcty začíná největším příběhem všech: Příběhem vesmíru. – A pokračuje citací slov Davida Bumbaugh: „Je to náboženský příběh v tom, že nás volá z našich malých místních vesmírů a zve nás, abychom nahlédli sami sebe z hlediska nejvyššího Já, které si dokážeme představit – Já, které bylo – v jistém smyslu – přítomno v singularitě, která vytvořila stále se vyvíjející vesmír; Já, které bylo přítomno – v určitém smyslu – při zrození hvězd; Já, které je v určitém smyslu napříč časem spojeno s každou živou věcí na této planetě; Já, které v sobě v podobném smyslu obsahuje semínka budoucnosti, jež si nedokážeme představit ani v nejdivočejších obrazech své fantazie.“⁴¹

40 Lora Brandis, *Humanist Language of Reverence*, promluva z 9. listopadu 2014 v unitářském a univerzalistickém sboru Conejo Valley [on-line]. Dostupné z: www.revlorabrandis.com/kcfinder/upload/files/November%209%20A%20Humanist%20Language%20of%20Reverence.pdf [cit. 30. 12. 2018].

41 David E. Bumbaugh, *Toward a Humanist Vocabulary of Reverence*, cit. v pozn. 30.

O poznávání a vděčnosti

Pavel Oupický

Není chvíle kteréhokoliv dne a roku, kdy by někdo někde nebyl ovlivněn svými skutky. Nevíme důsledky, stejně jako nedohlédneme těch nejjemnějších vlnek na hladině, když na ni dopadne kamínek. Ti lidé, kterým bylo pomoheno našimi skutky, také nemusí vidět souvislosti a třeba o nás ani vůbec neví. To však není důležité, a stejně tak samozřejmě není možné znát všechny souvislosti. Důležité je být si vědom tohoto principu souvztažnosti a také toho, že naše bytí pulzuje tepem vděčnosti.

Od toho se odvíjejí další myšlenky týkající se vědění, souvislosti – a možná i té vděčnosti. Uvědomujeme si, jak je dobře, že nevíme a možná ani nemůžeme poznat a vědět všechno (i když se nemusíme hned stávat agnostiky), že díky tomu máme úžasný prostor pro fantazii a pro všechny své myšlenkové konstrukce (teorie, systémy, ideologie) a že výčet toho, co se díky tomu dá vymyslet, je úžasně velký. Jen se ještě někdy neumíme loučit s nepodloženými či vyvrácenými dogmaty.

Částečně to platí nejen o znalosti Všeho s velkým V, ale i o znalosti historie a budoucnosti – a i tady je zřejmě lepší, že nemáme

všechno zapsané, že leccos není úplně zjevné a že i zde zůstává velký prostor pro naše víry, fantazie a sci-fi. Myslím, že za to naopak můžeme být vděční!

Zastavme se chvíli u našich možností poznávání Všeho s velkým V. Je naše realita objektivně popsatelná, či nikoliv? Můžeme naši trojrozměrnou vesmírnou skutečnost nějak popsat dvojrozměrným zápisem? Každá odpověď zpravidla vede k dalším otázkám a odpovědím v kruhu, který je našemu poznání dostupný, a představa vícedimenzionálního vesmíru je pouze naše myšlenková konstrukce a zkratka. Je jasné, že dělení všeho do rozměrů a podle

Poznávání hlubin moří. (Foto ©Shutterstock.com.)

Vysílání Morseovým kódem pomocí telegrafu.

(Foto ©Shutterstock.com.)

nich je jen lidmi uměle vytvořený systém (třeba dělení živočišných druhů a podobně), u něhož záleží i na sdíleném významu, síle a kapacitě slov, respektive jazyka/jazyků.

Dokáže lidstvo popsat a vysvětlit takové skutečnosti, jako je existence našeho rodného vesmíru? A pokud ano, jakým způsobem by to bylo možné – postačilo by naše 2D písmo? Zkusme se té otázce věnovat z čistě technického pohledu. My žijeme de facto ve 4D realitě, kde čtvrtým rozměrem je čas. Zabývat se jejím popisem znamená mimo jiné zaměřit se na přenos informací. Popsat pro nás znamená předat informaci od jednoho k druhému: jeden z nás svoje myšlenky zakóduje do slov a druhý si je dekoduje z napsaných či vyřčených slov do svých myšlenek. Takže popsat znamená umožnit přenést informaci z místa A do místa B.

Naše informace je tedy vždy v tomto procesu nejprve zakódována nějakým kódem (terminus technicus), přenesena přes určité médium a zpětně dekodována dekodérem. A kódovat se dá určitě i do 2D, tedy do přímky a papíru anebo do přímky a času při rádiovém vysílání, to je například známá morseovka. Tolik tedy technika. Ta se rozvinula na základě výsledků oborů fyziky a dá se říct, že už dokázala popsat základní principy, podle kterých 4D realita tak, jak ji dokážeme vnímat, funguje.

Co se týče jazyka samého (což je námi historicky používaná zkratka pro řeč a písmo), pak je pro naše otázky podstatné mít na paměti nejméně dvě z oblastí, jimiž je každý jazyk charakterizován, tedy syntax (způsob, jak jsou v daném jazyce formálně utvářeny věty) a sémantiku (nauku o tom, jak jsou slovům přiřazovány významy). O složitostech spojených i s tak základní cestou komunikace, jako je jazyk sám, jistě každý víme své.

Všechno, co poznáváme a známe, se většinou odehrává v 3D prostoru a v čase.¹ Naše zkoumání a popisování světa není samoúčelné, má praktické důvody. Prvním je snaha přežít. Poznali jsme částečně historii naší rodné planety a částečně dokážeme také odhadnout její budoucnost, která bohužel nevyznívá v kratším ani v delším časovém horizontu příliš optimisticky. V jistém smyslu vnímáme díky informacím, které na nás byly za našeho života přeneseny anebo které jsme na sebe dokázali přenést sami, že máme odpovědnost za to, co přijde po našem

¹ Písmo v 3D by asi bylo též možné, ale pro nás už by bylo nepraktické. Ostatně jakou dimenzi používá naše genetická báze? Je dvojdimenzionální, anebo trojdimenzionální? Je zobrazována v 3D jako šroubovice, ale vědci si ji dokážou zjednodušit i na 2D. A i když tomu genetickému kódu nemusíme moc věřit, můžeme si být jisti, že informací se do něj vejde hodně. Ostatně i v počítačích nám běhají jen jedničky a nuly uspořádané v čase a co všechno už dnes obsahují!

krátkém životě a co čeká především naše děti. Je to důsledek mravního smyslu, který jsme si v průběhu našeho života osvojovali, učili se jej chápat anebo jej prostě zdědili po předchozích pokoleních. V jistém smyslu je to i výsledek naší sebezáchovné intuice, kterou je vybaven téměř každý živý organismus.

Dalším důvodem našeho bádání a snahy o co nejlepší popis naší xD reality byla a je snaha o stabilní organizaci lidské společnosti. Prvotní nevědecké výstupy tohoto úsilí (počínaje Eposem o Gilgamešovi) a pozdější vědecké i nevědecké ideologie jsou toho výsledkem.

A po těchto praktických důvodech již téměř jistě následuje to, co shrnujeme pojmem metafyzika, převzatým ze starořečtiny, kde máme i prostor pro svou fantazii. Zde se pak můžeme bavit o našich možnostech, třeba o tom, kolik yD kódování, přenosu a dekodování by mohlo popsat xD realitu, a pak na základě takto získané „kuchařky“ zkusit uvařit lepší „oběd“, vlastně vesmír – realitu xD, která by lidský druh v budoucnosti zachránila, anebo která by nám i lépe vyhovovala. K tomu nám všechny ty popisy mohou a mají sloužit a někdy už i slouží.

Je jasné, že kvůli našim neznalostem získáváme, paradoxně či záměrně, hodně prostoru pro naše fantazie nejrůznějšího druhu. To je pak stále ta naše metafyzika (tedy to, co je skryté za poznaným a ohmatatelným fyzickým, řečeno slovy řeckých myslitelů, na které dodnes a stále navazujeme) a týká se pak i fyziky, astronomie, ale i metabiologie, fyziologie, filozofie, teologie a podobně. Zůstává tu i prostor pro nejrůznější víry.

Vrátíme-li se konkrétně ke zmíněné xD realitě, tak by nám k obrovskému posunu stačilo vypátrat něco více o pátém rozměru. Připomenou v téhle souvislosti známý problém ruských bábušek. 2D rozměr (rovina) je obsažen v 3D (naš dobře známý třírozměrný prostor), to je naše bábuška. Ale ta je obsažena v čem? Ve 4D a jenom v čase? A ten je obsažen v 5D? A tak podobně. Tato úvaha ale nikam dál už nevede. Uvažuje se o tom, že prostor by nějak mohl být omezen v čase, že prostor vznikl jaksi z ničeho při velkém třesku v čase nula, a až se do tohoto bodu v čase vrátí zase zpět, tak všechno opět zmizí. Podle jiné teorie byl velký třesk explozí

černé superkoule (též nazývané černá díra kvůli tomu, že pohlcuje i veškeré světlo), do které se scvrkl předchozí vesmír, a ten náš se opět následně scvrkne do stejné superkoule, která pak při dosažení určité hmotnosti vybuchne ve velkém třesku. Je ale jasné, že i tento proces opět zůstává nám dosud nepoznanou bábuškou.

Další teorie předpokládají, že prostor může být zakřiven do koule anebo tvaru pneumatiky, kterému se říká anuloid, a že tudíž nikde nezačíná ani nekončí – či jinak řečeno, pokud vyrazíme z jednoho místa a jedním směrem, máme šanci, že se do tohoto místa opět vrátíme, pokud nám to čas dovolí. Můžeme si to také přirovnat k povrchu naší planety v představách našich předků o desce plující na hřbetu želvy – ta naše deska ovšem nebude rovná, spíš by to byl krunýř želvy tak obrovské, že bychom nedokázali vnímat její zakřivení, anebo že naše oči nám toto zakřivení budou samy kompenzovat. Takže kdybychom netušili, že jsme na povrchu (v případě vesmíru pro nás neviditelné) koule, pak zajisté při chůzi jedním směrem máme šanci se vrátit zpět na místo, odkud jsme vyšli. To je sice hezké, ale ani to problém bábušek neřeší. Na řešení problémů nekonečnosti a věčnosti si budeme muset ještě nějakou chvilku počkat. Často je uváděn zjednodušený příklad dvourozměrných bytůstek na povrchu bubliny, které nic nevědí o třetím rozměru, z kterého je my, hypoteticky, pozorujeme. Svými technickými prostředky by tyto bytůstky možná mohly zjistit, že jejich životní plocha je nějak zakřivená, ale nic víc. Za svůj rozměr se prostě nedokážou dostat. Takže když si podle tohoto příkladu představíme, že jsme takové bytůstky žijící v 3D prostoru, také možná dokážeme zjistit, že je ten náš 3D prostor nějak zakřiven, ale zrovna tak asi nic víc. Za 3D se nedostaneme a ani čas nám nedává žádnou účinnou nápovědu.

A tak bychom se mohli jen dohadovat, kdo se asi na to naše 3D snažení dívá, odkud, jak a proč. Neznamená to samozřejmě, že bychom měli rezignovat na snahu o další poznávání, ale že spolu s touhou poznávat bychom měli mít stále na paměti to, co bylo uvedeno v úvodu. Že nikdy nedohlédneme všechny souvztažnosti svých ani cizích skutků a že naše bytí, které je tímto vším utvářeno, zkrátka pulzuje tepem vděčnosti.

Dar života, dar sluchu, dar úcty

Gabriela Dänemarková

Když slyším výraz „jazyk úcty“, okamžitě se mi vybaví tři slova, která spolu souvisí: úcta, slušnost, pokora. Jazyk úcty je vlastně jazykem slušnosti, což je prostředek, způsob komunikace a vztahování se jeden k druhému v praktickém životě. To není dost dobře možné bez pokory. V našem světě se všichni snaží o slušnost, ale výsledky jsou různé – každý to bere podle svého. Každý má hranice někde jinde. Je to zkrátka, jako když se potkají jiné světy. Nerozumíme si, obtížně k sobě navzájem hledáme cestu. Těžko se pak žije úctyplně, když k druhým úctou necítíme, protože nerozumíme my jim a oni zase nám.

Já jsem dlouhodobě zaměstnána prací s neslyšícími, a protože se té oblasti věnuji hodně intenzivně a osobně, samozřejmě to ovlivňuje i můj pohled na život a v tomto případě i na problematiku úcty v soužití lidí. Víím také až příliš dobře, jak rozdílné jsou světy těch, kdo žijí běžný život bez handicapu, a těch, kdo nějaký handicap mají, ať už to je kterékoliv ze tří zásadních omezení: zraku, sluchu nebo pohybu. To jsou skutečně tři oblasti, které když jsou omezené, život není plnohodnotný, ale je mezi nimi samozřejmě značný rozdíl. Když například tělesné postižení omezuje, ale člověk se nadále může

pohybovat po vlastní ose, je to jiné, než když je zcela nehybný. A stejně tak u oblasti sluchu je to jiné, když člověk sluch nikdy neměl a ovládá perfektně znakovou řeč, anebo když sluch zvolna ztrácí během dospělosti nebo stáří.

Může zdravý člověk vůbec rozumět životu a hodnotám handicapovaných? Zamysleme se nad tím prakticky. Co uděláte, když potkáte na křižovatce nevidomého, který tam „jen tak postává“, jak se vám zdá? Oslovíte ho s nabídkou pomoci ze soucitu a slušnosti? Dost možná budete odmítnuti. To proto, že ten nevidomý vůbec nic nepotřebuje a tím méně touží s vámi

„Když člověk postupně ztrácí sluch, je konfrontován s novou realitou. Nežádka bere naslouchadlo jako stigma, stydí se, je mu to trapné, ztrácí sebedůvěru a izoluje se.“ (Foto ©Shutterstock.com.)

„Když se narodí neslyšící dítě slyšícím rodičům, je to šok, ale řešení kochleárním implantátem je po technické stránce relativně snadné. Pokud se ovšem narodí neslyšící dítě neslyšícím rodičům, stává se, že rodiče dítěti odmítají implantát dát. Nesdílelo by totiž jejich osud a životní styl a vybočovalo by z jejich sociálního a kulturního prostředí.“ (Foto ©Shutterstock.com.)

komunikovat. Anebo si představte situaci na poště, kde stojí u přepážky paní a snaží se domluvit s úředníkem. Paní nerozumí a úředník zvyšuje hlas. Chcete pomoci, a tak to paní vysvětľujete – a ona se na vás osopí, abyste se nevnucovali. Vaše světy se nepotkaly...

Stává se to dnes a denně, handicapovaní by o tom mohli dlouze vyprávět: pomoc je jim nabízena, když ji nepotřebují, střetávají se se „soucitnými pohledy“, a když pomoc potřebují, nenajdou ji; vnější svět jim vcelku vlastně moc nerozumí. Zkuste si jen někdy projít pár ulic, kterými běžně chodíte, a vnímat je z perspektivy nevidomého, neslyšícího nebo tělesně postiženého. Hned spatříte jiný rozměr té samé ulice!

U neslyšících je to ještě o něco složitější, protože oproti jiným handicapovaným jejich postižení není na první pohled vidět (což z hlediska komunikace může znamenat komplikace zejména v prvních chvílích kontaktu). Když člověk postupně ztrácí sluch, je konfrontován s novou realitou. Nežřídká bere naslouchadlo jako stigma, stydí se, je mu to trapné, ztrácí sebedůvěru a izoluje se. Někdy už raději mezi lidmi nechodí, vzniká bariéra, izolace.

Zcela jiná situace je však u těch, kteří neslyší od narození. Ti v našem světě vytvářejí vlastně zvláštní sociální skupinu, jež má vlastní pravidla i styl života. Z jejich pohledu vlastně handicapovaní nejsou! K vzájemné komunikaci si vystačí se znakovou řečí a žijí plnohodnotným životem. Oproti těm, kdo sluch ztratili, po sluchu

ani netouží; ostatně vždyť jej nikdy nepoznali! Je to tedy podobné, jako kdyby nám někdo vysvětľoval, že jsme handicapovaní proto, že nemůžeme létat. Mají svůj standard a slyšení nám nijak nezávidí – ba naopak by se dokonce dalo hovořit o výhodách, které s sebou život s neslyšením nese.

Když ovšem hovoříme o neslyšení, vzhledem k jazyku úcty, na kterém byste v komunikaci s nimi chtěli stavět, je lépe o nich hovořit jako o hluchých, nikoliv neslyšících. To proto, že pojem neslyšící v sobě zahrnuje ono „ne slyšící“, zatímco hluchota je zkrátka určitý stav nastavení smyslů. Může se to jevit jako marginálie, ale o to přece při zvažování souvislostí s tématem jazyka úcty, ohleduplnosti, slušnosti a tolerance jde! Jak jinak bychom mohli mít dobrý, na úctě založený vztah, kdybychom si nerozuměli? Naše světy se musí nejdříve někde potkat.

To setkání světů, vzájemné porozumění, je samozřejmě možné, a je dokonce nezbytné, pokud spolu chceme vyjít. A tím spíš, když se řídíme principem jazyka úcty. Porozumění je prvním krokem, aktivní pomoc tam, kde je potřebná a žádaná, je krokem druhým. Naštěstí technologický rozvoj pokročil do té míry, že je dnes sluch téměř každému dostupný; v tom je tento handicap opět výjimkou. Kochleární implantáty spolu s různými dalšími pomůckami mohou zajistit slyšení, zkvalitnit život, umožnit či udržet aktivní komunikaci a zapojení do společnosti. Když se narodí neslyšící dítě slyšící

„Paradoxem dnešní doby je, že se pyšníme posledními modely počítačů i mobilních telefonů, které stále zdokonalují naši komunikaci, a přitom jsme rozpačití z komunikace s nedoslýchavými prostřednictvím také technologicky velmi pokročilých přístrojů.“
(Foto ©Shutterstock.com.)

cím rodičům, je to šok, ale řešení kochleárním implantátem je po technické stránce relativně snadné. Pokud se ovšem narodí neslyšící dítě neslyšícím rodičům, stává se, že rodiče dítěti odmítají implantát dát. Nesdílelo by totiž jejich osud a životní styl a vybočovalo by z jejich sociálního a kulturního prostředí. Až bude dítě dospělé, pak ať se rozhodne, zní jejich námitka, docela jako to bývá v náboženství, když rodiče chtějí dítě uchránit před dotyky víry. Jenže u neslyšení je to tragický rozdíl! Po osmém roce centrum řeči končí vývoj, čili v dospělosti se už nerozmluví. Rodiče ho tedy odsoudí do kasty neslyšících, zatímco s kochleárním implantátem by mohlo slyšet, a tedy i mluvit.

Možná vás napadne analogie – jak by to bylo u nevidomých. Představíte si, že máte dítě, kterému můžete dát zrak, ale vy chcete respektovat handicap – čili mu upíráte věc, kterou sami neznáte, a raději ho necháte prožít život ve slepotě. Dá se to vysvětlit opravdu jen tím, že kdyby všichni neslyšící měli kochleární implantáty, znakující by ztratili svou kulturu, i sociální výhody a status, a tím i svou identitu.

Z toho je zřejmá další úroveň hloubky problematiky. Převedeno z teoretické etiky do praxe, nabízí se tu otázky, jako například: měli by slyšící odstoupit ze svého pocitu nadřazenosti a nevyvíjet implantáty? Anebo: měli by znakující přijmout novou realitu a tedy i určitou hierarchii hodnot zdraví a smyslového vnímání? Mělo by nadále státní zdravotnictví podporovat kul-

туру neslyšících ve stejné nebo větší míře? Anebo osvětou a jinak šířit nový standard přístupu k neslyšení, a například dávat dětem implantáty automaticky, jako by to bylo v jiných případech zdravotního postižení? Mezi těmito otázkami je bezpochyby nejdůležitější ta, která má a musí provázet celý proces hledání odpovědí – kde je těžiště principu úcty?

Skutečně není snadné si rozumět, a ještě nesnadnější je překročit své hranice názorů a zvyků. Za sebe mohu přidat vzpomínku, kterou mám pevně otisknutou v paměti – na paní, jež celá rozkvetla, když dostala kochleární implantát, a měla nebetyčnou radost, že „slyší lidi“. Podobně i ti, kdo překonají svůj ostych a zábrany a naučí se používat různé zdravotní pomůcky. V tom se projevuje paradox dnešní doby – pyšníme se posledními modely počítačů, mobilních telefonů i nejrůznějších programů a aplikací, které stále zdokonalují naši komunikaci, a přitom jsme rozpačití z komunikace s nedoslýchavými prostřednictvím také technologicky velmi pokročilých přístrojů.

Děkuji vám čtenářům za ochotu pohroužit se do řady témat, která jsou pro vás jistě až příliš specifická. Chtěla jsem přispět, jak se říká, svou trochou do mlýna a nabídnout perspektivu konkrétních lidí, které možná denně potkáváte na chodníku, sdílíte s nimi tento svět, a přece jej vnímáte docela jinak než oni. Vědomí oné rozdílnosti pak přináší silnější prvek úcty, kterou jsme jedni druhým povinováni.

Smrt a umírání

Petr Samojký

Když kdysi česká zpěvačka Naďa Urbánková požádala Jiřího Grossmanna o otextování nové písně, ani nedoufala, že by text byl hotov hned druhý den. V té době nikdo nevěděl, že Grossmann již počítá s nadcházející smrtí.¹ Grossmann text napsal skutečně obratem a reakce na něj byla ohromující. V písni je totiž na Grossmanna překvapivá a pozoruhodná kombinace nostalgie, emoce, síly myšlenky, krásy veršů a hloubky moudrosti: „Modrému mráčku volnost závidím a to věc je zlá; studentu v sáčku lásku závidím a to věc je zlá. Závidím cestám, že mohou vést, závidím stromům okolo cest...“

Ta píseň není o závisti, byť se jmenuje *Závidím*. Je o životě a, pravda, o umírání jako loučení se s tím, co je v životě nejcennější, tedy s životem samým. Je to vyjádření touhy po životě a meditace o nedocenitelnosti života, podobně jako báseň *Umírající*, kterou napsal několik měsíců před svou smrtí v roce 1924 Jiří Wolker a ve které se zamýšlí nad umíráním, jež se na rozdíl od smrti samotné obává.

„Každý by si měl napsat svého Fausta,“ řekl Heinrich Heine a je v tom kus pravdy. Protože faustovské rozjímání o dobru a zlu, hledání pravdy a lícování o čase života se týká základních otázek života a smrti a to je dilema každého člověka bez výjimky. Smrt je to, co během života zcela jistě přijde – a jak se k tomu v té chvíli postavíme? Jak budeme prožívat poslední chvíle? Co se v nás bude odehrávat?

K těmto otázkám si můžeme samozřejmě přidat i další typy: co bude po smrti, ale to už je spíše o víře v určité doktrinární prvky, o názorech a postojích. Soustředme se prosím především na otázku smrti jako takové, smrti, která nás čeká a nemine, a na naše postoje vůči životu z perspektivy nevyhnutelnosti smrti. Prakticky v každém okamžiku žití nad tím můžeme hloubat, a třebaže momentální reakce budou záviset na tom, v jaké fázi života se zrovna ocitáme, bude to mít cenu a hodnotu naší osobní výpovědi. Tyto výpovědi nemusí být nijak literárně cenné, nemusí být ani publikovatelné – není proto třeba být mistry slova jako Wolker nebo Grossmann. Naopak, je to prostor a příležitost vykřičet se, postěžovat si, vyslovit tichou modlitbu, prostě forma

a obsah jsou výhradně naším autorským dílem.

Smrt – jednou přijde. Bez ohledu na všechny sociální a náboženské konstrukce jednou z tohoto světa budeme odcházet. Co to pro nás znamená?

Umírání – to budou chvíle kratší nebo delší, předcházející naší smrti. Těžko odhadovat, jaké to bude. Ale jaké emoce v nás předzvěst umírání budí?

V následujících dvou článcích se pojednává o těchto dvou velkých tématech, o smrti a umírání. Jirka Štětina, člen Pražské obce unitářů, pracuje jako lékař záchranné služby a z rozhovorů s ním vím, že ke smrti má ze svého pohledu hodně co říct. Milena Macháčová se zabývá doprovázením umírajících, a tak doslova žije v kontaktu s umíráním. Jejich specificky osobní perspektiva může být dobrou inspirací pro naše rozjímání.

Někomu otázky a myšlenky tohoto typu mohou připadat ponuré, morbidní, a hlavně zbytečné – vždyť proč se zaobírat něčím, co bude, dokud to není? Proč si kazit den pochmurnými úvahami o smrti a umírání, když život je jinak krásný? Jenže jde o to, že i ten den prožijeme v jeho kráse jinak, když k umírání máme nějaký postoj. I ta nejveselejší a nejbezstarostnější píseň se nese na vlně hloubky prožitku, který vychází z autenticity prožitku života, a ten bez prožitku nevyhnutelnosti smrti není možný. Je to lesklá strana zrcadla, ve které se odráží náš život. Vědomí vlastní konečnosti činí člověka člověkem. Tlačí nás ke zdi a zároveň osvobozuje. Je drtivým jádrem všech věcí, ze kterého tryská život.

¹ Jiří Grossmann zemřel ve věku třiceti let, 5. 12. 1971, v důsledku Hodgkinovy choroby.

Život a smrt

Jiří Štětina

Planeta Země poskytuje živým organismům vhodné podmínky pro život. Trvá to již miliony let a je možné to považovat za zázrak. Projevy života jsou na první pohled patrné na různých místech naší planety – na souši, ve vzduchu, ve vodách, pod zemí. I člověk, jako nejvyspělejší živý tvor, má svou dlouhotrvající historii. Do vínku mu byla dána řada darů, které ho činí jedinečným. Na rozdíl od jiných není pouhou pasivní součástí krajiny, ale krajinu sám přetváří. Tělem i duchem je badatelem, zkoumá přírodu. Tento všudypřítomný tvor žije ve všech světadílech, nikde nenašel připravený domov, ale sám si jej musel vytvořit. Je schopen zamýšlet se nad svým životem, klást si otázky a snažit se na ně hledat odpovědi.

„Kdo jsme? Odkud pocházíme? Kam směřujeme? Tyto tři otázky vzrušují lidstvo od dávných dob.“

(Foto ©Sshutterstock.com.)

Kdo jsme? Odkud pocházíme? Kam směřujeme? Tyto tři otázky vzrušují lidstvo od dávných dob. Pohledy na ně se v průběhu času měnily a různé názory přetrvávají dodnes. Odpovědi se snažily hledat především filozofie, náboženství a později i moderní věda. Idea Stvořitele provázela celý západní svět po dlouhá staletí. Zásah nadpřirozených sil hrál důležitou roli i v jiných kulturách a civilizacích.

Evoluce představuje proces postupného zdokonalování živé hmoty a forem života smě-

řující od jednoduchých organismů ke stále složitějším, od nižších k vyšším, vrcholící vývojem člověka jako živočišného druhu. Evolucionismus popírá jednostranné náhlé změny a zdůrazňuje změny pozvolné, kontinuální. Biologická evoluce je jedním z hlavních znaků typických pro život. Kromě toho je život charakterizován zrodem, růstem, přeměnou látek, rozmnožováním, adaptací. Vysoká uspořádanost struktur i dějů v živých soustavách podmiňuje jejich zranitelnost a smrtelnost.

Smrt představuje konec, zánik života. Je neodvratnou součástí vývoje jedince. Z biologického a lékařského hlediska je zastavením životních funkcí v organismu. Zároveň dochází k nevratným změnám. Podle poznatků současné vědy je smrt do značné míry naprogramována již v buňkách. Člověk je jediný tvor, který se vyrovnává se smrtí, může ji tušit, uvědomuje si neodvratnost zániku. Toto ho nutí zaujímat vůči ní různé postoje:

1. Překonávání smrti útekem od ní. Člověk nemyslí na smrt, ačkoliv o ní ví. Například Epikurův výrok: „Když jsme my, není smrt. Když je smrt, nejsme my.“

2. Překonávání smrti emocionálně racionálními prostředky různých náboženství a vírou v posmrtný život (náboženský postoj). Všechna světová náboženství nějakou formu naděje v život po smrti nabízejí, ovšem jejich představy se liší. Pokud je smrt chápána jako přechod do nějaké jiné formy existence, může být nadějí rozšíření perspektivy konečnosti člověka o možnosti budoucího bytí. Otázkou je, co se děje s individualitou umírajícího člověka. Zda zcela zaniká (materialistická teorie), ožívá jako celek, nebo zda je nesmrtelná pouze duše: individualita se může převtělovat a znovu rodit (reinkarnace).

Ve východních kulturách (buddhismus, hinduismus) lze na zrození a smrt pohlížet jako na koloběh. Křesťanství váže smrt na individualitu a spojuje ji s vinou (hřích) a odpuštěním. Neuznává reinkarnaci, věří v jedinečnost a neopakovatelnost lidské osoby. Křesťané věří, že člověk nebude ve smrti zničen, bude se muset zodpovídat ze svých skutků svému Stvořiteli. Dobří budou odměněni věčným společenstvím s Bohem a ti zlí tuto nadějí navěky ztratí. O konkrétní podobě toho se však objektivně moc nedozvíme. V křesťanství k pastorační péči o umírající patří zejména umožnit umírajícímu člověku se smířit se sebou, s lidmi, s Bohem. Islám smrt chápe jako odloučení duše od těla. Duše upadá do bezesného spánku, dokud se znovu nespojí s tělem při vzkříšení. To nastane při konci světa, Bůh (Alláh) bude soudit podle víry a činů. Zbožní, příkladní muslimové půjdou do ráje, bezvěrci skončí v pekle.

3. Mimonáboženské psychické překonávání smrti (vědět o své smrtelnosti a umět se s tím vyrovnat). Tento postoj lze nazvat i filozofickým, neboť předpokládá určité mimonáboženské světonázorové pojetí vztahu života a smrti. Filozofie se snaží posunout otázku smrti do roviny otázky po naplněnosti toho časového úseku života, jenž je nám dán, v němž jsme svobodní a za nějž neseme zodpovědnost.

Smrt tedy zůstává tajemstvím, zavřenou branou, kterou může projít jen víra a naděje, nikoliv rozum a zkušenost.

Smrt je definitivní konec existence fyzického těla. I když sice neexistují důkazy posmrtného života, existují výpovědi různých lidí o svých zážitcích s „doteky smrti“. Tito lidé přežili kritické situace, a přesto se dokázali vrátit zpět do života. Jejich popisované zážitky z blízkosti smrti (neardeath experience – NDE) jsou si velmi podobné a zaznamenal je ve svých knihách i americký filozof a psychiatr Raymond Moody, který se touto problematikou dlouhodobě zabývá. Zajímavé je, že i lidé nacházející se v blízkosti umírajícího mohou zažívat empaticky podobné prožitky. Spolehlivé vysvětlení těchto fenoménů však dosud neposkytuje ani lékařská věda. Možná až v budoucnu bude věda schopna odpovědět na otázku života po smrti. Zatím se pouze spekuluje o tom, co může způsobovat tyto jevy. Může to být nedostatek kyslíku, vylučované endorfiny nebo neurotransmitery během stresové situace, stimulace určitých částí mozku. Vliv mohou mít i podané léky. Přímý důkaz existence posmrtného života je nemožné získat. Záleží také na tom, zda interpretovat NDE jako záblesk života po smrti, či jako produkt umírajícího mozku. Většina pacientů si však ze své klinické smrti nic nepamatuje. A pokud ano, tak je to většinou doprovázeno hlubokou změnou osobnosti.

Život člověka lze chápat jako cestu. Každá cesta má svůj začátek (start), průběh a konec (cíl). Střídají se události radostné i smutné. K těm smutným a těžším chvílím v životě patří umírání a smrt. V lékařství se problém smrti projevuje v mnoha rovinách. Smrt může být náhlá (akutní), nečekaná, očekávaná, (např. ve stáří, důsledkem jedné či více chorob). Zde se jedná o postupný proces (umírání), na jehož konci je

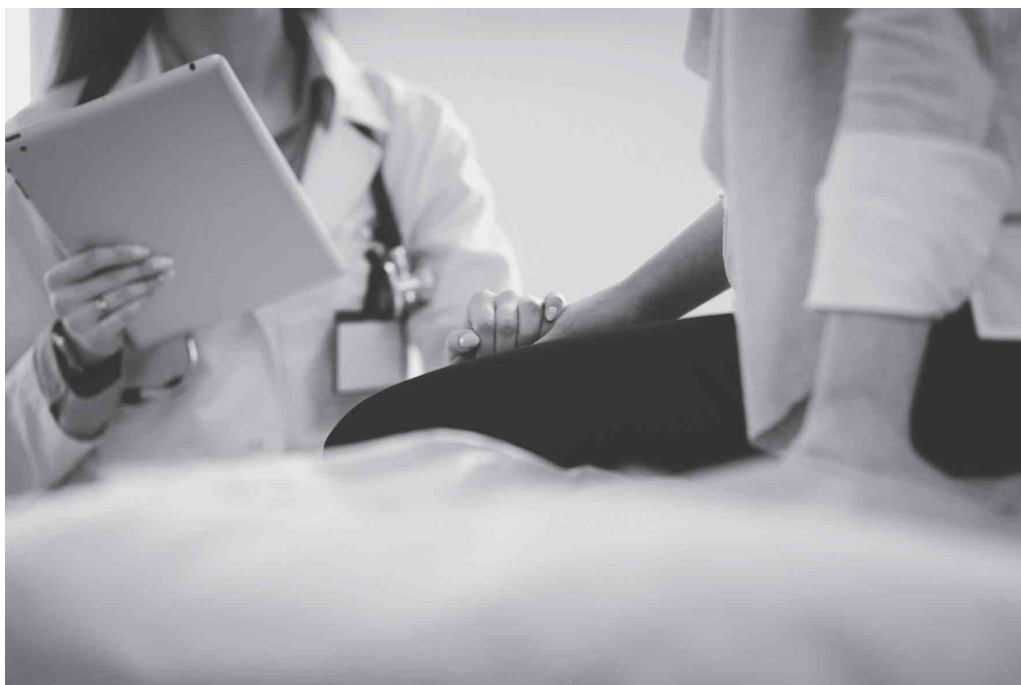
„V křesťanství k pastorační péči o umírající patří zejména umožnit umírajícímu člověku se smířit se sebou, s lidmi, s Bohem.“ (Foto ©Shutterstock.com.)

smrt jako jedna z fází života organismu. Hlavní povinností lékaře je zachovávat život a uchovávat životní funkce lidského organismu. Medicína bojuje o to, aby smrt byla co nejvíce oddálená, a v tomto boji dosáhla značných úspěchů. Tato povinnost se projevuje v oblasti poskytování léčby. Otázkou může být jaké léčby, v jakém rozsahu, na jaké úrovni? Před těmito, mnohdy etickými otázkami ošetřující personál stojí a jeho rozhodování nemusí být lehké. Týká se to náhlých příhod, kdy se dosud zdravý jedinec ocitá z nejrůznějších příčin v nebezpečí smrti, ale i stavů, kdy je život jedince časově omezen z důvodu nevléčitelné nemoci anebo nemocí.

U akutních stavů spojených se selháváním životních funkcí (dýchání, krevní oběh), kdy je prováděna kardiopulmorní resuscitace, se jedná o stresující a emočně vypjaté situace nejen pro zdravotnický tým, ale i pro příbuzné, zvláště pokud byli svědky události, která vedla k náhlé poruše zdraví. Sami třeba začali na místě poskytovat svému blízkému první pomoc, než přijeli záchranáři. Šance na přežití postiženého se v tomto případě pochopitelně zvyšuje. Ale

i přes včasné prováděnou laickou i odbornou první pomoc se stává, že se nepodaří obnovit základní životní funkce a pacient zemře. Lékař musí pak příbuzným oznámit úmrtí. Konfrontace všech zúčastněných s náhlou smrtí je psychologicky velmi náročná. Je náročná na umění komunikace v akutních mezních situacích i na intuitivní empatii.

Lékař by měl být pacientovým partnerem, ten by v něj měl mít důvěru a neměl by mít obavy klást mu otázky související s jeho nemocí. U nemocných většinou existuje povědomí smrtelné choroby, a to i tehdy, když nebyli informováni lékařem. Chtějí slyšet odpověď, že je naděje alespoň na prodloužení života a na zmírnění bolestí a utrpení. Lékař stojí v této situaci před rozhodnutím, jakým způsobem informovat pacienta o jeho zdravotním stavu. Tato otázka musí být posuzována s ohledem na konkrétní případ. Pravda může mnohdy pomoci, jindy velmi ublížit. Do situace nemocného se promítají často i sociální vztahy. Z tohoto hlediska je lépe říci umírajícímu pravdu o jeho stavu, aby byl schopen včas své věci zařídit a uspořádat. Klíčovou

„Těžkým úkolem pro lékaře je převést pacienta klidně na práh smrti, kdy už léčebné možnosti byly vyčerpány a smrt je dříve nebo později očekávatelná.“ (Foto ©Shutterstock.com.)

roli v příběhu konkrétního pacienta bude hrát vědomí života naplněného, nebo naopak pocit nedokončeného úkolu, podobně i aktuální stav jeho svědomí a vědomí. Sdílet nemocnému pravdu a při tom mu nevzít naději je kus umění. Naděje je k životu důležitá, stejně jako víra a láska. Optimisticky založení lidé bývají v době těžké nemoci zvýhodněni. Vidět a zachovat si naději pro ně není oproti nenapravitelným pesimistům tak těžké. To by si měl uvědomit každý zdravotník, který chce těžce nemocné léčit, doprovázet a vlévat jim naději do žil. V každém z nás je kdesi v hloubi zakořeněna touha po nesmrtelnosti. Víra ve věčný život pro věřícího člověka může být nenahraditelnou nadějí.

Každý žijící člověk má nejen své biologické potřeby, ale i potřeby psychologické, sociální, spirituální. Někdy se až v průběhu vážné nemoci začíná zabývat důležitými otázkami po smyslu života. Člověk je tvor společenský, nežije izolovaně, izolovaně ani nestůně a neumírá. Měla by být respektována jeho důstojnost, nezávisle na stavu jeho těla, které může být poznamenáno průběhem těžké nemoci. Potřebuje vědět, že

jeho život měl a má smysl, potřebuje vědět, že mu bylo odpuštěno, a zároveň je ochoten i sám odpouštět, potřebuje mít někoho rád a být milován. To napomáhá ke smíření s druhými i se sebou samým a přispívá k vnitřnímu klidu.

Těžkým úkolem pro lékaře je převést pacienta klidně na práh smrti, kdy už léčebné možnosti byly vyčerpány a smrt je dříve nebo později očekávatelná. I to vyžaduje nejen odbornost lékaře, ale i zkušenost a empatii. Péče o umírající zahrnuje dvě složky: zdravotní a duchovní. Té druhé se věnují spíše teologové, faráři, kněží, psychologové. Péče by měla být zároveň komplexní a založená na týmové spolupráci. Toto by měla zajistit *paliativní péče*, která dokáže efektivně zmírnit bolest a další tělesné i psychické příznaky. A také nabídnout pacientům i jejich blízkým podporu tak, aby mohl být závěr života všemi zúčastněnými vnímán jako důstojný. Paliativní péče, péče o nevléčitelně nemocné a umírající, je v posledních letech v České republice rychle se rozvíjejícím oborem. Nejedná se pouze o hospicovou péči, tedy péči o bezprostředně umírající pacienty, ale je

rutiní součástí péče o nemocné s nevléčitelnými chorobami bez ohledu na věk.

Všechna náboženství a všechny zákoníky se vždy drží principu, že život je posvátný a má být zachován, k čemuž si lékař může doplnit, že smrt je vlastně prohra. V dnešní době je stále více zdůrazňována *svoboda a autonomie pacienta*. Ten pak může sdělit svou vůli ohledně další léčby, což by mělo být respektováno zdravotnickým personálem. Na základě toho může dojít k omezení léčby, kdy intenzivní léčba je nahrazena léčbou paliativní. Tento postup je opodstatněný v situacích, kdy již není žádná naděje na uzdravení a nemá žádný smysl pokračovat v léčbě, která nepřináší nemocnému prospěch, ale naopak jen prodlužuje jeho utrpení, což je neetické. Takovým rozhodnutím se neukončuje život, jen se dává nemoci přirozený průběh. Rozhodující je kvalita péče, kterou můžeme poskytovat nemocnému po přerušení mimořádných léčebných postupů. Smrt už není dále zadržována, ale ani není postrkávána vpřed.

V souvislosti s nevléčitelně nemocnými, jejichž život je časově omezen, se v dnešní době často hovoří o *eutanazii*. Eutanazie představuje usmrcení (ukončení života) člověka ze soucitu jinou osobou než pacientem samým, a to na jeho vlastní žádost. Rozlišujeme-li mezi aktivní a pasivní eutanazií, není jednoduché stanovit dělicí čáru. Nedostatky v praktickém provádění paliativní medicíny, která nedokáže potlačit bolest a utrpení nevléčitelně nemocných, mohou být příčinou toho, že eutanazie bude preferována. Důstojné umírání – „dobrou smrt“ – je však možné zajistit kvalitní komplexní péčí o nemocného, aniž by muselo dojít k jeho usmr-

cení na vlastní žádost. Uzákonnění beztržnosti eutanazie by vedlo k otupění lidského svědomí, dodržování nastavených podmínek by bylo obtížně kontrolovatelné, a navíc by eutanazie byla snadno zneužitelná. Na druhou stranu by mohla být eutanazie morálně ospravedlnitelná při nesnesitelném utrpení nemocného, pokud o ni sám požádá. Argument pro její provedení se zakládá na pojmu milosrdenství, resp. soucitu. Dalším argumentem může být autonomní rozhodnutí pacienta, aby lékař ukončil jeho život. Představy dané osoby o tom, za jakých okolností má její život pro ni dostatečnou cenu a co je pro ni naopak nedůstojné, je třeba ponechat na ní. Eutanazie by měla být vždy přísně individuální, při plném respektování svobody nemocného, ale i lékaře. Dá se předpokládat, že otázka eutanazie bude předmětem další diskuse v medicínské komunitě i v médiích. Je to problém nejen zdravotnický, ale i celospolečenský.

Doprovázení umírajících vyžaduje mnoho síly a konfrontuje člověka s jeho vlastní konečností. Ten, kdo doprovází umírajícího, by měl vědět o posledních životních úkolech, s nimiž se musí každý člověk při svém umírání vyrovnat. Přes všechno hledání rozumného a věcného řešení jednotlivých problémů, nesmí se nikdy zapomínat na větší, celkovou souvislost. Umírání patří k životu a je to údělem člověka. Smrt je bránou do neznáma, kterou musí projít každý. Kdo ví, co nás čeká za touto bránou? Budeme moci využít něco z toho, co jsme se naučili během pozemského života? Čeká nás jiná forma existence či transformace? Souvisí život teď s tím, co bude případně potom? Dozvíme se někdy pravdu? Nabízí se mnohem více otázek než odpovědí...

Smrt a světlo naděje

Milena Machačová

*„Všechno směřuje ven a pokračuje dál,
nic se nehroučí a smrt je něco jiného,
než by člověk čekal.“*

„Byli jste někdy na pohřbu? Situace, kterou má možnost v dnešní době prožít jen málokdo, a přitom je tak potřebná.“ (Foto ©Shutterstock.com.)

Když jsem slova básníka Walta Whitmana četla poprvé, zdaleka mě nenapadlo, že se smrt a umírání stane mou profesí. Bylo mi okolo dvaceti let, o životě jsem měla romantické představy a jediný zážitek se smrtí v mém životě byl pohřeb prababičky. Když se teď, o čtyřicet let později, ohlížím zpět, jsem velmi vděčná, že jsem se ho mohla zúčastnit. Ne, na prababičku jsem tenkrát moc nemyslela. Bylo mi pět let a moc jsme se neznaly. Ze všeho nejvíc mě štválo, že musím mít pletenou čepici se zavazováním pod bradou – to mě totiž odlišovalo od „velkých“.

Nejspíš přemýšlíte, proč vám píšu tak nedůležitou věc. Ale... Byli jste někdy na pohřbu? Myslím na opravdovém, skutečném pohřbu. Úmrtní oznámení, pozvání blízkých a kamarádů do domu zemřelého, uložení rakve do hrobu za doprovodu hudby. Situace, kterou má možnost v dnešní době prožít jen málokdo, a přitom je tak potřebná.

Obřad. Rozloučení. Hranice mezi ukončením a neznámým. Ukončení první, akutní fáze truchlení.

Velmi častá otázka, kterou dnes dostávám, je: Někdo nám zemřel. Máme vzít děti na pohřeb? Neublíží jim to?

Říká se, že děti jsou naším zrcadlem. Odráží naše vlastní chování. Pro dítě z prostředí, kde jsou fungující rodinné vztahy, přátelská atmosféra a pevné vazby, je pohřeb dalším setkáním blízkých lidí. O trochu tajemnějším, ztišeným, ale pořád setkáním, na které je zvyklé. Pro dítě, kde je rodinná atmosféra napjatější, věci se dělají „naoko“ a pro okolí, bude obřad jen další stresová záležitost. Ale i pro ně je důležité rozloučit se. Nemusí to být nutně pohřeb. Může to být jen společně odpoledne strávené prohlížením fotografií, procházka na oblíbené místo zemřelého, vyprávění o jeho životě.

A proč je pro nás všechny důležitý akt rozloučení? Je to jednoduché. *Dává nám naději.* S léty, která nám přibývají, se víc a víc zamýšlíme nad svým životem. A přirozeně i nad koncem, který nás všechny čeká. Protože bez ohledu na naši víru, na naši spiritualitu, v tomto životě budeme umírat poprvé. Každý individuálně. Tady neplatí, že se dá na všechno připravit.

Věřte mi, za víc než dvacet let práce s umírajícími a jejich blízkými si netroufnu říct: „Jo, tohle znám, nic už mě nemůže překvapit.“ Pokaždé je to jiné. V maličkostech, detailech. A právě tyto okamžiky dělají z umírání neopakovatelný, v kontextu života dokonale celistvý zážitek. Jak žil, tak umřel. Jak žil, tak umíral. Zapomeňte na vzdělání, společenské postavení, majetek, prestiž.

Až bude večer a děti usnou, zhasněte velké světlo, vypněte televizi, posaďte se a podívejte se sami do sebe. Jak by to vypadalo, kdyby okolní svět zmizel? Jak by to vypadalo, kdybych musela žít ve svém tichu? Protože ať se nám to líbí nebo ne, v umírání je každý sám za sebe. Ve svém světě, ve svém tichu. Neskládáme účty nikomu důležitějšímu, než sami sobě.

Co pro nás představuje okolní svět? Máme milující a pečující rodinu? Hodně přátel? Jak pevné je přátelství? Jak velká je láska rodiny? Velká tak, že respektuje naše vlastní rozhodnutí? Rozhodnutí o tom, jak bude můj konec života vypadat?

Tak. Pokaždé, když v nějaké diskuzi zmíním respekt, nastane ticho a vždycky přijde otázka, která souvisí s eutanazií. Přestože tento pojem náš právní řád nezná, všichni vědí, o čem je řeč. *Dobrá smrt.* Dobrá smrt??? Divíte se? Opravdu, toto je doslovný překlad z řečtiny. U nás znamená synonymum zabití na přání umírajícího. Velmi diskutované téma.

Jak se stavíte k tématu eutanazie vy? Na tuto otázku mám jednoduchý názor. Rozdíl mezi eutanazií (tedy dobrou smrtí) a zabitím není v ničem jiném než v úmyslu. Mám v úmyslu ulevit umírajícímu od komplikací? Od bolesti, dušnosti... Nebo chci zkrátit jeho utrpení a schovat se za dobrý úmysl „vysvobození“? Těžké téma.

Ale stejně tak, jak hodně lidí ví o eutanazii, ví málo lidí o institutu „dříve vysloveného přání“. Nejsme odkázáni na to, že se jednou najde

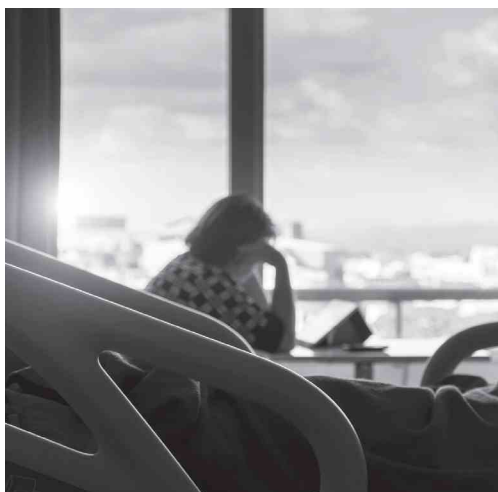
člověk, který nás vysvobodí od nesnesitelného utrpení. Můžeme žít až do úplného konce podle svého přání. Nemusíme trpět ani my, ani naši blízcí. Nikdo nás nemusí „zachraňovat“ proti naší vůli. Náš právní systém umožňuje sepsat svá přání, své představy, jak chceme nebo nechceme být léčeni v době, kdy o nás třeba budou rozhodovat jiní.

Dříve vyslovené přání je termín, kterým se označuje projev vůle osoby starší 18 let ohledně toho, jakou léčbu si do budoucna přeje a jakou nepřeje. Je upraveno článkem 9 Úmluvy o lidských právech a biomedicině a § 36 zákona o zdravotních službách a vztahuje se na něj i § 38 a následující občanského zákoníku. V našem právním řádu je zakotven již od roku 2001.

Informace. I to patří k práci člověka, který provází umírajícího a jeho blízké tímto obdobím. Protože s blízcím se koncem se postupně smíříme. Ale jak zjistit, co a kdo nám může pomoci? Ministerstvo pro místní rozvoj, které připravovalo pro národní soustavu kvalifikací profesi „doprovázející umírajících“ nakonec od tohoto projektu ustoupilo. Existuje však profese „poradce pro pozůstalé“ a každý, kdo ji vykonává, musí oprávnění k ní prokázat státní zkouškou profesní kvalifikace.

Co tedy spadá do kompetence poradce? Zjednodušeně řečeno, samostatně doprovázíme klienty v průběhu umírání – jak je samotné, tak i jim blízké osoby. Před, při i po smrti jsme oporou celé rodině a ostatním blízkým zemřelého. Soustavně poskytujeme psychosociální podporu a akutní krizovou intervenci, pomáháme při plánování pohřbu, při práci se vzpomínkami, v období truchlení, při prvních výročích... Pomáháme společně se zorientovat v nové situaci, poskytujeme praktické rady a kontakty, pomáháme zvládat stres spojený s péčí, nabízíme systém podpory aktivního života tak, jak je to možné, a to až do smrti, pomáháme rodině a blízkým zvládat onemocnění umírajícího a jeho ztrátu.

Já osobně ve spolupráci s rodinou postupně připravuji *plán budoucí péče*. Ve chvíli, kdy mě kontaktuje někdo z rodiny, zajímám se v první řadě o tohoto člověka. Protože pokud chcete o někoho pečovat, musíte mít krytá záda. Staráte se o manžela (babičku, dítě) a víte, že váš

Existuje profese „poradce pro pozůstalé“, který, zjednodušeně řečeno, doprovází klienty i jim blízké osoby v průběhu umírání. Před, při i po smrti je oporou rodině a ostatním blízkým zemřelého. (Foto ©Shutterstock.com.)

společný čas je omezený? Jak spíte? Máte čas odpočívat tak, jak potřebujete? Jakým způsobem, jak často komunikujete s lékaři? Kdo vám pomáhá s administrativou... je toho spousta, co byste měli zvládnout, a není třeba být na všechno sám. Teprve při takovém rozhovoru si lidé uvědomí, kolik věcí mají před sebou v krátkém časovém úseku.

Naše první setkání probíhá v nějakém příjemném prostředí – v kavárně, v parku... – a i když se rozhodnete, že nestojíte zrovna o mou pomoc, neodcházíte s prázdnou. I kdybychom se už neměli potkat, dostanete ode mne složku, ve které naleznete všechny základní informace. Seznam lékařů paliatrů, adresář agentur domácí zdravotní péče (ta je hrazena zdravotními pojišťovnami), půjčoven kompenzačních pomůcek, mobilních i lůžkových hospiců, informace, na jaké dávky státní sociální podpory máte nárok a kde o ně zažádat... a také seznam mých kolegů a kolegyně. To proto, abyste si mohli svobodně vybrat, kdo vám v těžkých chvílích bude oporou. Pokud se však rozhodnete pro mou pomoc, v druhé části rozhovoru už se věnujeme vašemu umírajícímu blízkému. Moc mě nezajímá, jakou mu lékaři stanovili diagnózu. Zajímá mě především, ja-

kým člověkem byl před onemocněním. Protože plán budoucí péče je o člověku a jeho rolích.

Když se narodíme, ocitneme se v roli syn/ dcera. Během let přibývají další. Stane se z nás předškolák, školák, kamarád, nejlepší kamarád, ... spolupracovník, rodič a třeba rybář nebo šachista. Role kavárenského povaleče má také něco do sebe. V každé z rolí se chováme trochu odlišně. Život nám hezky ubíhá a jednoho dne se ocitneme v roli umírajícího. To je velká, filmově řečeno hlavní životní role. Ale v žádném případě to neznamená, že o ty ostatní přijdeme. Že na ně zapomeneme. To ani nesmíme! Protože právě ty určují, jak naplněný bude náš zbývající čas.

Pro rodinu a přátele je velmi příjemné, když mohou vyprávět, jaký je jejich blízký člověk. Zda je společenský nebo samotář, jaké měl rád filmy, knihy, co ho zajímalo, čím své okolí štval... Pro mě to znamená hlavu plnou maličkostí, ze kterých si skládám mozaiku a přemýšlím, jak toho využít v čase, kdy nemocný už bude plně odkázaný na pomoc ostatních.

Kdysi jsem v jednom rozhovoru řekla, že má práce je velmi kreativní. Popravdě, tehdy se to nesesetkalo s pochopením. Ale představte si, že vám umírá tatínek. Celoživotní ranní ptáče, milovník přírody, majitel velké zahrady a „zelených rukou“. Každé ráno za svítání, ještě před prací, obešel pozemek, zkontroloval, jestli záhony přes noc nevyschly, vytrhl pár rostlinek plevele a po příchodu z práce byl na zahradě až do večera. A najednou nemůže. Kvůli nemoci tráví čas pouze na lůžku. Protože ho milujete, máte silné rodinné vztahy a dobré zázemí, společně se rozhodnete, že se o něho postaráte až do smrti doma. Jak to udělat, aby jeho život byl i na konci naplněný? Na zahradu už nemůže a jiné zájmy neměl. Cítí se nevyužitý, má strach, jak to vypadá s jeho záhonky... Přichází frustrace, pocity zmaru a zbytečnosti, mrzutost, odmítání a někdy i agresivní chování. Ale vy přece tatínka milujete a znáte. A to je všechno, co potřebujete. Protože když nemůže on na zahradu, může zahrada za ním. Stačí vypůjčit si polohovací postel a otočit ji tak, aby viděl z okna. Na pojízdný stolek dát lavor s hlínou, sazeničky a květináče. S tím si poradíte i v posteli. Při odpolední kávě vám může předat rady, jaká zelenina si vzajem-

ně na záhonech prospívá. Je toho spousta, co můžete udělat. Vidíte, pár vět, a co všechno to pro člověka znamená. Vzájemnou blízkost, předávání zkušeností a taky práce, energii při vymýšlení možností.

Víte, čeho nejvíc litují truchlící po úmrtí? Že pro svého blízkého nic moc neudělali. Až jednou budete v roli pečujících, vzpomeňte si na to. Nenechte si nikým vzít vaši sílu. Dokážete spousta věcí, přestože se vás okolí bude snažit přesvědčit, že to nezvládnete.

„Přeci si ho nenecháš doma. V nemocnici mu bude líp.“ „Co až se nebude moct hnout. Odděláš si záda.“ „Nejsi zdravotní sestra, co když mu nějak ublížíš?“ „Nech to na doktorech, vědí nejlíp, co mají dělat.“ „Ty mu chceš dát pivo??? No to jsi se zbláznila, vždyť UMÍRÁ!“

Nevěřili byste, co všechno dokážou „nestranní pozorovatelé“ vypustit z úst. Nenechte si vzít své kompetence. Vy, vaše rodina, přátelé, vy všichni naprosto přesně víte, jak se máte chovat. Na praktické věci máte podporu profesionálů.

Vraťme se ale k plánu budoucí péče. Velmi pěkné je, když můžeme otevřeně diskutovat v celé rodině. Někdy to možné není – to když se představy umírajícího rozcházejí s představami rodiny. Ale život je o komunikaci, a kdyby všichni měli stejný názor, byla by na světě pěkná nuda. Takže co vlastně plán budoucí péče zahrnuje? Především podrobný popis toho, jak si zbytek života představuje umírající. Chce vůbec zemřít doma? Jakou léčbu je ochotný podstoupit? Jak vysoký je jeho práh bolesti? Co jeho oblíbená jídla? To je jen pár otázek na ukázkou. Ale držme se reality, brzy přijde smrt. K plánování patří i otázky týkající se výběru pohřební služby, obléčení do rakve (věděli jste, že skoro 45 % lidí chce být pohřbených v pyžamu?), pohřebního obřadu, řeči, místa uložení ostatků... a taky majetkového vypořádání. Zní to hrůzostrašně a tvrdě racionálně, že? Ale věřte mi, rodiny, do kterých docházím, jsou velmi otevřené a nemají problém se o těchto věcech bavit tak, jako když plánují velký nákup.

Když píšu o tom, jak si zbytek života umírající představuje, nemůžu vynechat ani děti s život limitujícím onemocněním. Pomoc v takové rodině je prakticky stejná. Jen tišší. Křehká.

Truchlící po úmrtí často litují, že pro svého blízkého nic moc neudělali. Až jednou budete v roli pečujících, vzpomeňte si na to. Nenechte si nikým vzít vaši sílu. Dokážete spousta věcí, přestože se vás okolí bude snažit přesvědčit, že to nezvládnete. (Foto ©Shutterstock.com.)

Přestože řešíme podobné věci, někdy je to jako tančit mezi vejci. Pomalu, opatrně našlapovat po špičkách. Protože děti za sebou nemají tak dlouhý život, je na nás, abychom jim vytvořili bohatý svět a sobě pěkné vzpomínky. Bez ohledu na onemocnění má každé dítě právo na hru. Na vzdělávání. Na kamarády a smích. Na respekt k přáním. Každé dítě kolem čtrnáctého roku života má právo rozhodovat, jak bude pokračovat jeho léčba. Zná se. Zná své limity. Má právo říct, že další léčbu si už nepřeje zahájit. Že už má zkrátka dost. Ano, právně za něj stále zodpovídají rodiče. Ale kdo z milujících rodičů si pro své dítě přeje léčbu, která mu sice prodlouží život o několik měsíců, ale za jakou cenu?

Budme vnímaví ke svým přáním, potřebám a také k vyjádřením lékařů. V ordinaci se můžeme setkat s pojmy, jako je paliativní sedace, paliativní chemoterapie, marná léčba a mnoho jiných. Jsou to slova, se kterými se setkáváme jen zřídka. Nebojte se zeptat na jejich význam a souvislost s našim onemocněním. Protože za naše životy zodpovídáme jen my.

Ke specifickým dětského umírání a truchlení patří ještě jedna věc. Kamarádi. Kamarádi a jejich truchlení. Chce naše dítě, aby spolužáci věděli, že je nevléčitelně nemocné? Chce, aby

mu přišli na pohřeb? Pokud ano, a pokud jsme rodiče takového dítěte, měli bychom být v kontaktu se školou. Protože i pro učitele, výchovné poradce a školní psychology je to mnohdy zcela nová zkušenost. Neumí s dětmi mluvit o smrti, neví jak. Možností je hodně a vždy se odvíjí od věku dětí. Zatímco mladší děti umí toto téma zpravidla dobře zpracovat formou hry, u starších je třeba se připravit i na existenciální otázky. Je tedy víc než vhodné, aby rodiče spolupracovali se školou už v době, kdy se dozví o nemoci svého dítěte. Pak se učitel může připravit nejen na otázky dětí, ale i sám vybidnout k diskusi. Mnohdy totiž bývá téma smrti v rodině tabu a škola může být místem, kde by mohlo dítě svobodně projevit své názory i emoce.

Může se zdát, že má práce je samá otázka. A ona je to vlastně pravda. V umírání platí, že léčba není až tak podstatná. Jdeme přece do finále. Když se však vrátím k tomu, že jsem samá otázka, má to svůj důvod. Říkám tomu léčba důstojností. Tři základní a naprosto zásadní otázky. Nezáleží na tom, kdo je položí. Většinou se ptám já, ale může to být kdokoli. Ale tyto otázky by zaznít měly. Naprosto přesně a konkrétně.

Co všechno bych o vás měla vědět, abych se mohla dobře postarat?

Ne, nebudu z vás tahat životní moudra, ani s kým jste si dali první pusy. Ale jestli váš den začíná už třicet let kávou se dvěma cukry a „bez mlíka“, je to důležitá informace a chci ji vědět.

Co všechno teď zrovna potřebujete o své nemoci vědět?

Nesouhlasím s tím, že by lékaři měli sdělovat diagnózu ruku v ruce s prognózou. Pokud jste dosud nežili svůj život bez dluhů (nemyslím tím finančních), za pár týdnů nebo měsíců to nedoženete. Možná ale, že to vědět chcete. V pořádku, ale rozhodujete o tom vy.

Co v žádném případě vědět nechcete?

Nejspíš tušíte, že je vaše nemoc vážná. A taky víte, že informace potřebujete dávkovat postupně a potřebujete na jejich zpracování nějaký čas. Jste svéprávní lidé, a pokud máte volební právo, je jen na vás, kdy si o další informaci řeknete.

Zní to jednoduše, vidíte. Popravdě, udělala jsem si malý průzkum mezi svými kolegy

i známými lékaři. Tři jednoduché otázky, z nichž první by měli položit blízcí pečující a další dvě jsou na lékařích. Nebudu vám lhát, byla jsem překvapená, jak málo lidí tyto otázky pokládá. Možná vám to zní jako nějaká agitka, ale vážně. Máte život, umírání i smrt ve svých rukách. Nedejte na statistiky, které říkají, že pacient má v průměru 11 sekund, aby vyjádřil to, co má na srdci nebo co by potřeboval, když se ho na to lékař zeptá, a pokud by o tom chtěl náhodou začít mluvit sám, že má pak 6 sekund, než ho lékař přeruší. Protože i lékař je smrtelný člověk, a pokud mu to ve správnou chvíli připomenete, rád si na rozhovor udělá čas.

Když jsem byla požádána o napsání tohoto článku, jedním z podtémat bylo doprovázení pozůstalých v případech sebevražd. Každé úmrtí má svá specifika a i v rodinách, kde se úmrtí očekává, padne otázka *proč*. Proč on, proč se to stalo nám, proč teď. V případech sebevraždy to bývá jen holé *proč*. Protože když si vezme život náš blízký člověk, vyvolá to v nás pocit vlastního selhání. Je na člověku, který vás truchlením provází, aby dobře zvládl rozhovor. Aby položil správné otázky a uměl z odpovědí vyzdvihnout pěkné momenty ze života zemřelého a nebál se zeptat na podstatnou věc – myslíte, že kdyby se na poslední chvíli podařilo vašemu blízkému zachránit život, prožil by ho jako šťastný a spokojený člověk? Měli bychom si uvědomit, že nezáleží na délce života. Záleží na jeho kvalitě, na jeho smyslu. Čím víc se však nad tímto tématem zamýšlím, dochází mi, že ono strohé *proč* se netýká pouze případů sebevražd. Týká se všech násilných úmrtí. Není rozdíl mezi sebevraždou, vraždou nebo neúmyslným zabitím třeba při autonehodě. Nejistota, zda jsme mohli v takovém případě smrti zabránit, přichází vždy.

S tím souvisí i otázka péče o člověka, který se ocitá ve stavu zoufalství a beznaděje. Jak vypadá práce s takovým člověkem? Je vůbec možná? V takovém případě je nesmírně důležitá spolupráce s lidmi z blízkého okolí klienta. Zajímám se, z čeho pramení jeho zoufalství. Kdy nastal takový stav, co mu předcházelo? Souvisí vůbec s umíráním a blížíci se smrtí? Je to trvalý stav, nebo přichází ve vlnách? Z odpovědí nebo reakcí (protože takový stav mnohdy nemožně vyjádřit slovy) pak skládám obraz

Hřbitov je místem koncentrované moudrosti. Smrt nás zkrátka učí žít. A co má v našich životech být, to nás zkrátka nemine. (Olšanské hřbitovy, foto převzato z: cs.wikipedia.org/wiki/Ol%C5%A1ansk%C3%A9_h%C5%99bitovy.)

života a záleží na klientovi, zda se vůbec z tohoto stavu *chce* dostat. Velmi často se se zoufalstvím setkávám u lidí se silnou vírou, o kterou se opírali velkou část svého života. Avšak ve chvíli, kdy přijde nemoc, nehoda – ať už vlastní nebo někoho z blízkých – zkrátka ve chvíli, kdy nám svět ujede pod nohama a nejsme pevní „v kramflecích“, víra se nám vzdálí. A prázdné místo vyplní strach, který vyvolá bezmoc, beznaděj a... agresivitu. Někoho v takové chvíli zajímá můj názor na víru, náboženství, existenci boha. Můj názor však není důležitý. Podstatné je, jak otázku víry prožívají klient a jeho blízcí. Pokud je to pro ně důležité, nebráním se rozhovorem na toto téma. Zároveň si dobře uvědomuji, že v jejich životech jsem jen na chvíli na návštěvě a plně respektuji víru, názory a přesvědčení. Není mým úkolem hodnotit, přesvědčovat nebo vyvracet jejich slova.

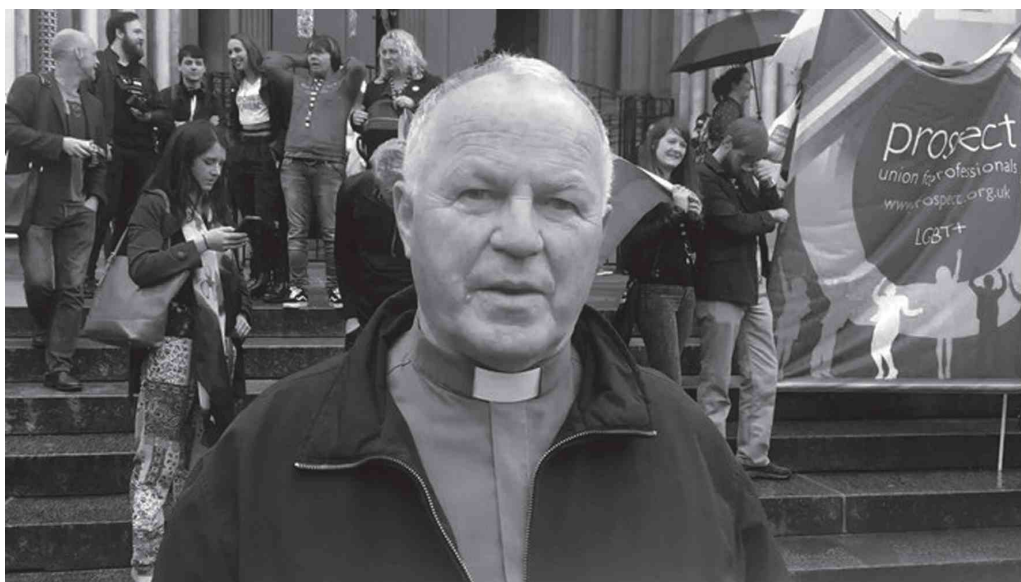
Vzpomínáte, jak jsem na začátku psala o naději? Jak je důležité rozloučit se? Možná je načase prozradit, jak spolu tyto dvě věci souvisí. Celý článek je o doprovázení, pečování, loučení. Pokud se dokážeme, každý podle svých možností, postarat a rozloučit, dostaneme poslední dárek. *Naděje*. Znáte přísloví – Co dáš, to dostaneš? Posledním darem od umírajících totiž není nic menšího než naděje. Když jsme se dokázali postarat, opečovat, rozloučit se... Až přijde náš čas, někdo nám to oplatí. Naděje, že jsme pro někoho důležití. Že nežijeme nadarmo.

Často si zkracuji cestu přes Olšanské hřbitovy, a jak čtu jeden epitaf za druhým, dochází mi, že hřbitov je místem koncentrované moudrosti. Smrt nás zkrátka učí žít. *A co má v našich životech být, to nás zkrátka nemine*. V případě smrti to platí na 100 %.

„Vždycky dělám to, co mě baví“

Rozhovor s unitářským duchovním Rev. Christopherem Hudsonem

Rev. Chris Hudson působí od roku 2005 jako unitářský duchovní sboru All Souls Church v Belfastu (Severní Irsko). Předtím pracoval dvacet let jako jeden z předních představitelů Irského kongresu odborových svazů, což je zastřešující organizace odborových svazů Irské republiky a Severního Irska, velmi vlivná. Kromě toho se v 90. letech minulého století obětavě angažoval v mírovém řešení vleklého a krvavého konfliktu v Severním Irsku (tři desetiletí ozbrojených střetů mezi národnostně a nábožensky motivovanými irskými katolickými a severoirskými protestantskými teroristickými organizacemi a vládami Irska a Velké Británie). Za významný podíl na uzavření dodnes trvajících příměří mezi všemi zúčastněnými stranami (1998) byl Chris Hudson vyznamenán Řádem britského impéria.

Chris Hudson, irský unitářský duchovní. (Není-li uvedeno jinak, pocházejí fotografie z archivu Ch. Hudsona.)

Čím jste chtěl být, když jste byl malý, jaké jste měl dětské sny a touhy, tedy pokud si vzpomínáte?

Ano, vzpomínám, ale dost se v průběhu mého dětství lišily. Býval jsem ohromený věcmi kolem mne. Vzpomínám si na jednu bohoslužbu, kterou jsem jako dítě zažil (byl jsem vychován jako katolík) a do níž jsem se zamiloval. Líbila se mi hudba, líbil se mi kněz, líbily se mi svíčky, všechno. A když jsem se pak vrátil domů, protože můj otec měl hodně dřeva, stavěl jsem

si z něj na dvoře malý kostel a chtěl jsem být knězem. To mi bylo asi sedm let. Změnilo se to, když mi bylo přes deset; to jsem naopak chtěl být vojákem. Irská armáda sice nestála za moc, ale britská byla mnohem obdivuhodnější. Hledal jsem tedy cestu, jak se stát vojákem – a zase z toho nic nebylo. Když si to ovšem dáte vedle sebe – voják a kněz – je to trochu rozporuplné, že? Profese z dvou různých okrajů spektra, jeden lidi zachraňuje, druhý zabíjí.

Později v životě, jako náctiletý a po dvacítce, jsem se hodně zajímal o zábavní průmysl a také

jsem se mu věnoval, hlavně divadlu; trochu jsem i hrál. Na částečný úvazek jsem pracoval v divadle a současně jsem se zabýval hudební produkcí. Organizoval jsem koncerty málo známých skupin, to byla dobrá zkušenost. Byl jsem pravděpodobně první člověk v Dublinu, který pořádá koncerty pod širým nebem. A nejen koncerty, ale i vystoupení jiných umělců: literátů, herců. Pokud mám být upřímný, tak jsem vlastně po celý život chtěl být s lidmi, kteří se pohybovali v umělecké sféře. Možná to bude znít namyšleně, ale vždycky jsem měl pocit, že mám co říct, a potřeboval jsem lidi, kteří byli ochotni naslouchat. A tak jsem prostě v životě zkoušel pro tohle najít ideální platformu...

Měl jste hezké dětství?

Ano, velice hezké. Mám tři bratry a sestru, byli jsme rodina s vlastním domem a otec tvrdě pracoval, aby nás všechny mohl poslat do soukromých škol, ačkoli to vůbec nebylo jednoduché financovat. Co jsem ve škole opravdu zbožňoval, byla latina a ragby. A ačkoli v ostatních předmětech jsem nevynikal, v těchhle jsem byl dobrý. Ragby bylo mojí vášní. Jako děti jsme měli dobrý život a v tom se cítím určitým způsobem privilegovaný, protože když má dítě takový život, odchází pak do světa s pocitem důvěry a bezpečí – a za to jsem rodičům vděčný. S otcem jsme si však v mnoha ohledech nerozuměli. Jeho a mé politické přesvědčení se hodně lišily, protože on byl irský nacionalista a já byl členem Labour Party, tedy vlastně sociální demokrat, takže jsme se o politice občas přeli. Ale byl to poctivý pracující člověk, a to bylo důležité.

Co jste vlastně vystudoval, co byla vaše původní profese?

No, já jsem příliš nestudoval. Školu jsem nedokončil a odešel do Anglie. Žil jsem pak v Londýně u své tety. V tomhle městě bylo tolik slavných muzikantů, které jsem v Irsku nikdy neviděl! Nikdy předtím jsem na živo neslyšel třeba Cliffa Richarda, a to bylo na Londýně úžasné. Tehdy jsem Anglii považoval za nejlepší zemi na světě.

A nikdy jsem pořádně neuvažoval o dalším studiu. Pracoval jsem několik let jako dámský kadeřník, ale po celou tu dobu jsem průběž-

ně chodil do knihovny a vzdělával se po svém: zejména v anglické literatuře, politice a trochu i filozofii. Filozofie byla obtížná, ale zvládl jsem to a pak jsem začal psát. Napsal jsem několik divadelních her, které byly dokonce veřejně uvedeny, když jsem se vrátil do Irska.

Náboženství nebylo tehdy vůbec součástí mého života, navzdory tomu, že jsem se nepovažoval za ateistu. V té době, v roce 1968, jsem byl člen britské komunistické strany. V srpnu jsem odjel do tehdejší Jugoslávie, do Záhřebu, kde jsem pracoval v dobrovolnickém táboře – budovali jsme dětský park. Byl jsem tam i s lidmi z Československa. To bylo zrovna v době, kdy vojska zemí Varšavské smlouvy obsadila Československo. Měl jsem tehdy v Záhřebu veřejný projev a odsoudil jsem v něm jak Sovětský svaz, tak východní Německo a země východního bloku. Skončil jsem výkřikem: „Vivat Tito, vivat Dubček!“ – a někteří Jugoslávci hned pokračovali: „Vivat Tito, vivat Dubček, vivat Chris!“ Byl jsem pak okamžitě vyloučen ze strany, protože britská komunistická strana byla stalinistická a opravdu schvalovala to, co se tehdy dělo. To mě donutilo hodně přemýšlet o Československu. O Dubčekovi a o tom, co nazýval socialismem s lidskou tváří, a pak o Janu Palachovi v roce 1969. Také jsem se začal velmi zajímat o Chartu 77, a zejména o Václava Havla. Ve své kanceláři v našem sboru mám jeho obraz na zdi, protože to byla neuvěřitelně silná osobnost. Idealista, ale zároveň vystupoval proti utopickým snůlkům, kteří by za své sny klidně obětovali miliony životů. To všechno se mnou hluboce otřásl a ovlivnilo to pak i mé unitářství, mé chápání unitářství.

Když jsem se vrátil počátkem sedmdesátých let do Irska, získal jsem stipendium na divadelní škole v Dublinu a dva roky studoval drama. Nějaký čas jsem se i živil jako herec, ale nikdy jsem neměl odvalu dělat to na plný úvazek, v divadle. Během téhle doby, to jsem zrovna pracoval jako pošťák, jsem se začal víc angažovat v odborech. A ve velmi krátkém čase jsem zde začal pracovat na plný úvazek. Podařilo se mi to vlastně jen díky tomu, že jsem byl dobrý řečník, lidé si mě pamatovali. No a za tři roky jsem pracoval jako jeden

Chris Hudson v rámci každoroční belfastské kulturní akce Týden dobrých vztahů, jejímž smyslem je posilovat mezináboženský a mezikulturní dialog a propojovat různé komunity ve městě.

z vedoucích představitelů celé národní organizace. Dělal jsem to pak dvacet let, byl to velký kus mého života. V té době, kdy jsem se stal vůdcem odborové organizace, jsem se také seznámil s Isabelou.

Kdy jste si vlastně našel cestu k unitářství?

Na konci tohoto období v Dublinu jsem se už hodně zajímal o náboženství. Řekl bych, že jsem začal zdejší sbor navštěvovat koncem osmdesátých let, těsně předtím, než jsme se setkali s Isabelou, možná v roce 1979. Věděl jsem, že v sobě postupně znovu nalézám víru, ovšem ne katolickou, s níž jsem měl zkušenost jako dítě. Prostě stále jsem v sobě cítil určitou hladinu víry, spojení s Bohem, bez ohledu na to, co jím kdo myslí. V tomto ohledu se mi líbí židovské pojetí: Nepokoušej se vysvětlit Boha, protože je to nemožné. Pokud se pokusíte vysvětlit podstatu Boha, jeho esenci nebo jeho význam, ztratíte ho.

A proč jste se rozhodl zrovna pro unitářství?

To se musím vrátit k tomu, kdy jsem krátkou dobu působil jako herec a účinkoval ve hře s názvem *Noc, kterou Thoreau strávil ve vězení*. Henry David Thoreau byl americký filozof, transcendentalista a také unitář, blíz-

ký přítel Ralpha Walda Emersona. Dokud jsem nezačal hrát v téhle hře, nevěděl jsem o unitářství nic. Ovšem osobnosti těchto dvou velkých mužů na mne obrovsky zapůsobily, i to, že byli oba unitáři, navzdory tomu, jak moc se od sebe lišili. Emerson byl člen Kongresu, současník Lincolna, zatímco Thoreau ve stejné době odmítl platit daně a žil si po svém v malém srubu u jezera Walden. Emerson Thoreauovi říkával, že je jeho svědomím. Vzápětí jsem ohromeně zjistil, že v Dublinu je unitářský sbor. To jsem předtím nevěděl.

To asi nebylo běžné v povědomí lidí, předpokládám, protože Irsko bylo v té době hodně katolická země, tak tam jistě nemohlo být mnoho unitářských sborů a asi se o nich ani příliš nevědělo...

Ano, bylo jich velmi málo a některé z nich byly vlastně typicky protestantské. Já jsem tehdy ani netušil, že existuje nějaká liberální církev, která nemá krédo. Když jsem pak začal navštěvovat místní unitářský sbor, byl jsem fascinován, že můžete být věřící a patřit do oficiální obce, a přesto můžete o náboženských věcech uvažovat a chápat je svým vlastním jedinečným způsobem. Tehdejší dublinský duchovní Rev. Kenneth Wright nebyl velká osobnost, ale byl hodně učený a jeho bohoslužby byly úžasné. Byli jsme

s Isabelou na všech jeho kázáních a já jimi byl okouzlen. Stále jsem si však zdráhal přiznat, že jsem věřící. Říkal jsem si, že tam chodím z filozofických důvodů. Navíc všichni moji přátelé byli nevěřící, ateisté – ono to bylo v sedmdesátých a osmdesátých letech v Irsku módní, být ateistou.

Pak jsem byl v roce 1986, to jsem stále pracoval pro odbory, poslán na šest týdnů do Ameriky, abych vyšetřoval porušování lidských práv v Salvadoru, zejména vůči odborářům – a když říkám porušování lidských práv, myslím tím, že byli zabíjeni. Byl jsem tam s několika františkánskými knězi a velmi na mě zapůsobil jejich concept teologie osvobození – tedy práce s těmi nejhudššími z nejchudších. Jeden z nich mi říkal: „Ty bys byl opravdu dobrý kněz, proč se nestaneš knězem?“ Já na to: „Vždyť mám ženu, Isabelu.“ A on: „Tím se netrap, my máme také své partnerky, jen to neříkáme papeži.“ Byl to nádherný a velmi statečný muž.

Takže jsem se vrátil do Irsku velmi ovlivněný ideou osvobození a prací kněží. Předpokládal jsem, že bych to měl ve svém životě nějak uplatnit. Tehdy jsme také tvrdě pracovali v irském hnutí proti apartheidu a rasovému útlaku v jižní Africe. No a po celou tu dobu jsme už vlastně chodili do unitářského sboru, kde jsem se stále aktivněji zapojoval, protože prostě vždycky dělám to, co mě baví.

A kdy jste tedy dospěl k rozhodnutí stát se unitářským duchovním?

Nikdy jsem nepřemýšlel o tom, že bych se stal duchovním, ačkoli Kenneth Wright mě k tomu přesvědčoval. Trvalo to hezkých pár let, možná dvacet. Začal jsem na duchovního studovat až pod vedením Rev. Billa Darlisona, který přišel k dublinskému sboru v roce 1996. Byli jsme moc rádi, že jsme v Dublinu Billa měli. Povzbuzoval mě a další dva až tři unitáře, kteří se rozhodli stát duchovními, abychom to skutečně udělali. To bylo během posledních několika let, co jsem pracoval ve vedení odborové organizace.

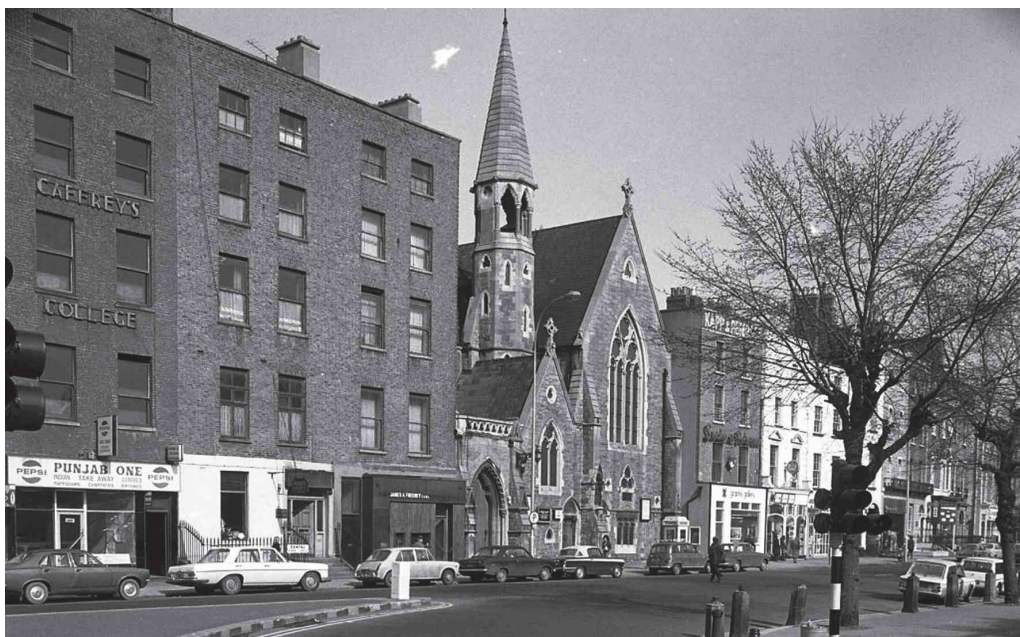
Co je v Irsku nutné udělat, aby se člověk mohl stát unitářským duchovním?

Protože nemáme žádnou unitářskou teologickou fakultu, museli jsme vymyslet jinou me-

todologii. Bill ve sboru zavedl tříletý kurz pro laické duchovní, v němž začalo studovat šest adeptů včetně mě. Čtyři z nás jej dokončili a stali se opravdu duchovními na plný úvazek. Jeho kurz byl velmi prakticky zaměřený, ale neměl žádnou akademickou akreditaci. Docela upřímně, obsahoval všechno, co potřebujete v duchovenské práci, protože Bill byl úžasný učitel v každém ohledu. Jako součást jeho kurzu jsme dělali také obřady a přechodové rituály, vedli bohoslužby, a když byl pak Bill téměř rok vážně nemocný, bojoval s rakovinou, já a Brigitte, moje kolegyně, jsme po tu dobu udržovali místo něj celý sbor v chodu. Dělali jsme bohoslužby, svatby, pohřby. Takže jsem tehdy naplno pracoval v odborové organizaci, školil se na duchovního a zároveň s Brigitte vedl sbor. Poté, co jsem zažádal, abych se mohl stát duchovním na plný úvazek, ustavil synod naší církve komisi, která měla mě a Brigitte přezkoušet. Tahle komise pro nás ještě zařídila kurz při britské Open University, kde jsme měli studovat světová náboženství. Já se kromě toho ještě rozhodl jít na dva roky na katolickou teologickou fakultu do Dublinu, kde jsem studoval teologii svátostí ve vztahu k antropologii. Ačkoli jsem vyrostl jako katolík, úplně jsem nerozuměl katolickému pojetí a výkladu svátostí a také jsem si říkal, že když chci být unitářský duchovní v zemi, kde se osmdesát procent populace hlásí ke katolictví, bude možná rozumné vědět o jejich náboženství víc. Studoval jsem to v Belfastu, u duchovního, o němž se říkalo, že je výborný v pastorační práci. A tak jsem ještě navíc jezdil jednou týdně do Belfastu a věnoval se i pastoraci. Bylo to dost nesourodé, ale v mnoha aspektech velice užitečné. Vždycky říkám, že člověk nikdy nemůže studium dokončit, a tak stále průběžně čtu, potkávám se s lidmi, o nichž si myslím, že mají co říct, a pozorně jim naslouchám. Prostě pokračuji v procesu vzdělávání se. A myslím, že to je pro duchovenskou práci velice důležité.

Měl jste po dokončení studií zajištěné nějaké duchovenské místo, nebo jste se studiu věnoval jen tak, kdyby k tomu někdy byla příležitost, ale bez konkrétnějších plánů?

Neměl jsem konkrétní místo. Když jsem skončil studium, měl jsem podle toho, co v Ir-

Budova unitářského sboru v Dublinu (Irsko), v němž se Chris stal unitářem a později pod vlivem duchovních Kennetha Wrighta a Billa Darlisona i unitářským duchovním. (Foto převzato z: <https://www.dublincity.ie/image/libraries/025-unitarian-church>.)

sku dodnes platí, oprávnění pracovat jako unitářský duchovní. Ovšem duchovním se tím u nás nestáváte – a to dokud vás některý sbor nepovolá. To je pak vaše ordinace, tak je to dáno naší tradicí. Já se chtěl stát duchovním nějakého londýnského sboru. V Irsku ne, protože tam působí jen dvě unitářské obce. Jedna v Corku, a pro tu tehdy nebylo možné dovolit si duchovního na plný úvazek, a pak v Dublinu, ale tam byl duchovním stále Bill. Víc příležitostí se nabízelo v Severním Irsku. Tam jsem během studií trochu kázal v jednom presbyteriánském sboru,¹ jehož členové se považovali za unitáře. Ale

¹ Pokud v textu uvádím termín presbyteriánský sbor, míním tím sbor církve nazývané The Non-subscribing Presbyterian Church of Ireland, která vyrostla v raném 18. století z působení duchovních, kteří se odmítli připojit k takzvanému westminsterskému vyznání víry, které bylo formulováno v duchu kalvinismu, a přistupovali k náboženským otázkám mnohem svobodomyslněji, než dovolovala striktní kalvinistická doktrína. Termín non-subscribing („nepodepsaní“) odkazuje k samotnému aktu, že toto vyznání víry odmítli podepsat. Až do 19. století byli tyto duchovní de facto mimo zákon a pronásledováni. Tato církev byla oficiálně v Irsku ustavena v roce 1910 a od roku 1928 je součástí britské unitářské organizace General Assembly of Unitarian and Free Christian Churches.

v Severním Irsku jsem v devadesátých letech odvedl kus složité práce během řešení teroristického konfliktu, a nebyl jsem si tehdy jistý, zda chci být do tohoto prostředí znovu vtažen. Poohlížel jsem se tedy po místě v Londýně, ale nakonec jsem byl osloven jedním sborem z Liverpoolu. Místní členové by byli rádi, kdybych u nich působil, a slíbili mi, že budu jediným uchazečem, ale v té době mi zavolal jeden přítel, duchovní z Belfastu, a přemlouval mě, abych se ujal místa duchovního zdejšího sboru All Souls Church, že mě tam lidé budou mít rádi. A tak to také dopadlo.

Jak velký byl ten sbor?

Ve skutečnosti hodně malý, velký jen na papíře. Měli stovky registrovaných členů, ale jen deset až patnáct jich chodilo pravidelně. Důvodem bylo, že měli registrováno hodně lidí, kteří často udržovali členství (tedy platili příspěvky) jen proto, aby zde v případě úmrtí mohli být pohřbeni, nebo aby duchovní pokřtil jejich děti či vnoučata. Tak jsem se s nimi ještě před svým nástupem začal bavit o tom, kde je jádro problému, a upozorňoval jsem je, že

jsem hodně liberální a nechci, aby to dopadlo tak, že mi všichni budou říkat, že mě mají rádi, ale zároveň se mě budou pokoušet omezovat v práci a zkoušet mě kontrolovat. Protože bych v jejich sboru chtěl dělat věci, které by se jim úplně nemusely líbit. Oni ale říkali „ne ne, to je v pořádku“. A přestože toho někteří možná později litovali, vybudovali jsme pak společně fungující sbor. Jeden muž z vedení mi tehdy při mém nástupu řekl, že je to jejich poslední šance. Pokud by to tehdy nezafungovalo, museli by sbor zrušit. Měli sice dost prostředků na to, aby zaplatili duchovního, ale obec byla bez členů.

Ovšem první dva tři roky jsem v podstatě nedělal nic. Poznával jsem místní členy a snažil se jim porozumět jako jednotlivcům i jako společenství – a také jsem zjišťoval, kde je vlastně síla, moc té obce. Občas jsem byl třeba při jednání správního sboru překvapen, jak to chodí – byla to taková moje druhá odborová organizace. Rozhodnutí byla samozřejmě demokratická, ale stejně to byli dva tři lidé, kteří to rozhodnutí museli předem vymyslet a připravit, a ostatní pak pro ně jen zvedli ruku. Takže když jsem chtěl něco změnit a něco dokázat, musel jsem si být jistý, že tihle aktivní lidé jsou na mé straně.

Problémem, na kterém jsem opravdu chtěl pracovat, byla zejména LGBT problematika a aktivní pomoc těmto lidem, protože na to se tehdy v Severním Irsku nezaměřovala žádná církev. My jsme se v tom stali velmi úspěšní a stále jsme. Někteří lidé sice odešli, protože to pro ně bylo příliš svobodomyšlné, ale my se vždycky snažili, aby náš sbor byl skutečně inkluzivní, i v tom smyslu, aby se v něm cítili dobře i mnozí členové, kteří byli velmi konzervativní unitáři a třeba se sami ani unitáři nenazývali. Dělal jsem například velmi tradiční bohoslužby – protože ne všichni unitáři jsou otevření. Někteří z nich mohou být docela ortodoxní a netolerantní k těm, kteří víru chápou jinak. Nyní máme ve sboru jak členy, kteří se považují za trinitáře, tak i ty, kteří se nazývají unitáři, lidi, kteří se nestarají o to, kolik bohů je, humanisty i židy, kteří jdou v sobotu do synagogy a k nám v neděli, a také členy, co vlastně nemají hluboký zájem o to,

co já nazývám náboženstvím, a dokonce i mnoho katolíků, což je v Severním Irsku velmi neobvyklé, a je to dobře.

Katolíci, kteří k nám přicházejí, vědí, že pocházím z tohoto prostředí, a je jim to milé. Takže když máme shromáždění během Pride festivalu, tak pro nás jeptišky, sestry z místního kláštera, dělají hostie a já je používám v rámci bohoslužby při přijímání. Přijímání je u nás v tomto ohledu hodně důležité, protože jsme jediný sbor, kam mohou homosexuálové a lesbičky přijít se svými partnery a účastnit se ho. U nás má přijímání silnou tradici a tradice mají v Irsku stále velký význam. Takže když jdu na Pride, nosím kolárek, protože je to symbol. Pokud dělám křest, vezmu si stólu i kolárek. Nezáleží na tom, zda je to pro mladé lidi nebo homosexuály, je to symbolické a oni skrze to cítí, že duchovní, tedy v jejich vnímání svatý muž, pokřtí jejich dítě. Je pro ně důležité, že dítě homosexuálního páru je tímto způsobem přijímáno lidmi i Bohem.

Mám za to, že vůbec není jednoduché otevřeně prosazovat práva LGBT komunity v tak tradičně založené zemi, jako je Irsko nebo Severní Irsko. Jak je to z vašeho pohledu?

Vždycky tu byly nějaké sbory, které byly vůči homosexuálům vstřícné, jak jen to šlo. Tedy třeba ve stylu „vítáme u nás každého, ale prosím nemluvte o své sexualitě“. V našem sboru vždy opatrně říkáme, že nejsme sborem pro homosexuály, ale sborem inkluzivním. Rád tomu říkám azylový sbor – pro lidi, kteří mají pocit, že nejsou vítáni v jiných církvích. I když nejsme presbyteriánský sbor a já jsem teologicky unitářský duchovní, jsem srozuměn s tím, že ne každý z mé obce se může přihlásit k nějaké formě unitářství. Církev je o komunitě, a lidé, se kterými pracuji, pocházejí z různých prostředí víry. Každý rok máme například pro lidi z židovské komunity zvláštní bohoslužbu na paměť holocaustu, nebo když zemřel někdo z humanistů v Belfastu (to se stalo dvakrát) a neměli kde udělat pohřeb, tak nejen že ho měli v našem sboru, ale měli ho i s mým přizpůsobeným kázáním. Jinými slovy: navzdory tomu, že nejsme křes-

tané, náš étos je křesťanský a naše estetika také, ale vítáme každého. Víme, kdo jsme, známe naši tradici a historii a je to dobrá historie! Historie aktivního hnutí proti otroctví, boje za emancipaci žen... Podporovali jsme katolíky, když byli diskriminováni při zavádění integrovaného vzdělávání pro katolíky a protestanty. Nejsme však namyšlení a víme, že jsme neobjevili nic nového.

Jaká je vlastně historie sboru All Souls v Belfastu?

Stávající kostel byl postaven v roce 1896, ale sbor je starý tři sta let a původně sídlil v centru města. Ostatně doteď máme sbor v centru. Pak ale byl založen druhý, to je ten, v němž sloužím. Samotná budova je hodně zajímavá, postavená v neorománském slohu. Je to velký, krásný kostel, zapsaný na seznamu památek. To je dobře kvůli ochraně jeho hodnot, ale zároveň to přináší velký tlak na péči o něj a jeho údržbu. Pro naši denominaci je v Irsku dost netypické mít takový kostel, většinou to bývají jen jednoduché shromažďovací prostory, které ničím nepřipomínají sakrální architekturu. Náš naopak vypadá spíš jako episkopální anglikánský kostel než unitářské a presbyteriánské stavby. Je to velká budova s gotickými kružbami, protože to zkrátka koncem 19. století bylo v módě – lidé měli peníze a bylo to v době revivalů. Zároveň však náš kostel nemá žádnou sakrální symboliku ani znaky. Je bez ozdob, obrazů, křížů. V naší tradici tohle nemáme. Typickou sakrální symboliku používáme výjimečně, třeba na Velký pátek, a to indiánský kříž z Latinské Ameriky. Děláme to proto, že zároveň přijímáme chléb a víno a lidé mají rádi myšlenku osvobození, kterou si takto připomínáme. A pro pamětní den holocaustu užíváme Davidovu hvězdu a svíce na menoře. Takže používáme symboly, ale jen pro zvláštní příležitosti a nezavádíme je do image našeho sboru.

Roste váš sbor?

Ano, i když letos počet členů trochu klesl, míváme dobrou účast. Máme asi tři sta registrovaných členů a průměrná účast na shromáždění bude něco mezi padesáti až sto lidmi. Některé speciální bohoslužby jsou

více navštěvované, například na vánočním shromáždění míváme okolo dvou set padesáti lidí a na shromáždění u příležitosti Pride festivalu přichází zhruba tři sta lidí. Obecně to během roku kolísá a v létě průměrná účast klesá. V těchto počtech jsou ovšem zahrnuti nejen členové, ale i nemálo dalších lidí, často i členů jiného sboru či církve, kteří k nám pravidelně přicházejí. Pak také někteří příležitostní návštěvníci nebo žadatelé o azyl.

Kromě shromáždění máme i další programy a aktivity: knižní klub, vlastní sbor a pak ještě jeden, velký, s nímž spolupracujeme, a také LGBT sbor, který vystupuje na některých našich bohoslužbách. Pak máme pro unitářskou obec neobvyklou věc: kapelu nazvanou Polární zář, kterou založilo pět leseb, a když máme shromáždění pro rodiny, ony na nich hrávají. Děti je milují, myslí si, že to je popová kapela, protože jsou to krásné ženy. Některé jsou naše členky, jiné ne.

Mohl byste stručně popsat historii a současnou situaci unitářství v Irsku, přesněji jak v Irské republice, tak v Severním Irsku? Kolik je tam sborů, jaké jsou tradice, trendy a tak?

V Irsku je třicet presbyteriánských sborů a dva z nich samy sebe jednoznačně popisují jako unitářské – v Corku a v Dublinu. A ještě nejméně pět nebo šest jich má velmi pevné a blízké vazby k unitářství. Náš All Souls je jedním z nich, další je v centru Belfastu, ti mají dokonce na kostele unitářský symbol. Jeden je v Dublinu. Ty všechny, ačkoli se formálně počítají k presbyteriánským, jsou teologicky jednoznačně unitářské. Ale rovněž máme čtyři až pět presbyteriánských sborů, které jsou velmi konzervativní. Tedy přesněji řečeno: teologicky jsou liberální, ale po společenské stránce konzervativní. Neschvalují například manželství stejnopohlavních párů ani to, že by duchovní mohl být otevřeně gay.

Nechceme jim však oponovat nebo je kritizovat, protože by se proti nám postavily stejným způsobem. Respektujeme tedy jejich integritu a ony respektují naši. Já mám například v současné době pastoračního asistenta Alistera Bella a ten je otevřeně gay. A není to jen záležitostí měst, znám jednu venkovskou

Chris Hudson při obřadu pro homosexuální pár.

komunitu mimo Belfast, kde mají homosexuálního duchovního, který má veliké charisma, jeho sbor rychle roste a lidé kvůli členství u nich opouštějí jiné obce. Obecně vzato mohou říct, že mít homosexuálního duchovního už není problém.

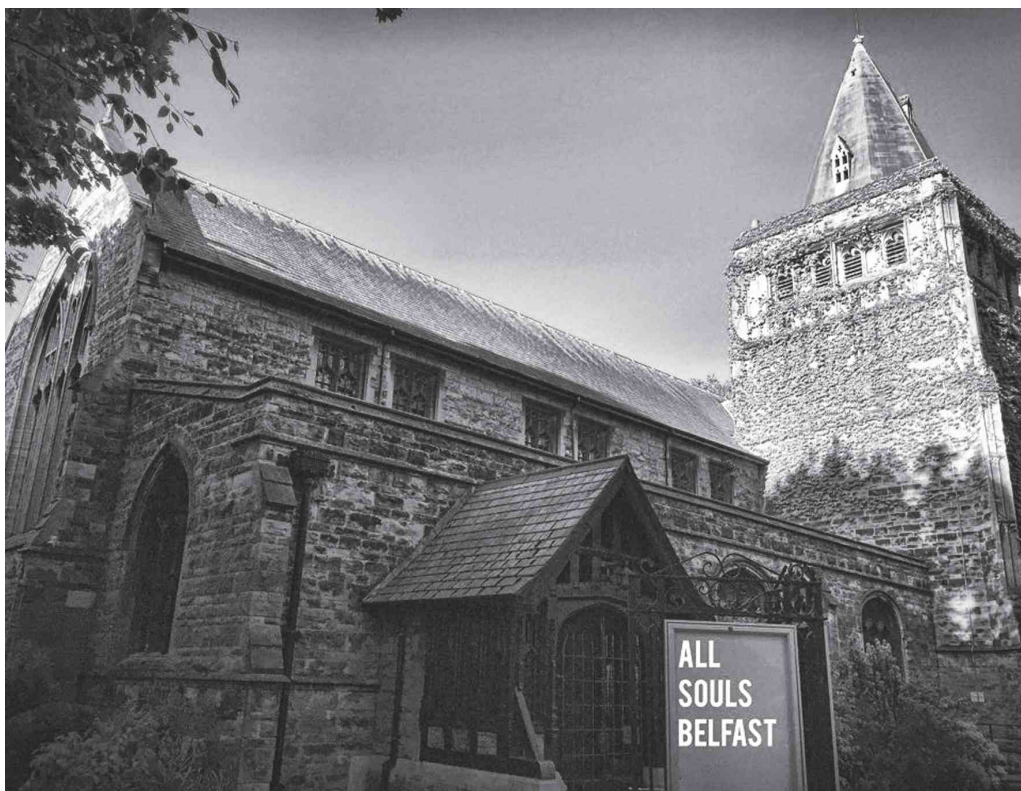
Některé z našich sborů jsou velmi malé, třeba patnáct nebo dvanáct lidí, ale jiné poměrně rychle rostou – například Cork s duchovním Mikem O'Sullivanem, náš sbor a také sbor v Dublinu byly vždy velmi zdravé. Ale je velký rozdíl mezi severem a jihem země, většina členů na jihu jsou bývalí katolíci. Opustili katolickou církev a stali se unitáři, přesněji unitáři univerzalisty. Jih je univerzalistický, zatímco na severu jsou spíše křesťansky orientovaní unitáři. Spojení s křesťanstvím je zde stále velmi důležité. Nemáme naopak příliš členů, kteří se hlásí k pohanství nebo novopohanství.

Mohl byste prosím zkusit porovnat unitářství anglické a irské? Jsou třeba v Irsku, jak Severním, tak v Irské republice, vysledovatelné nějaké specifické charakteristiky, znaky, které třeba vyplývají z vaší tradice a historie?

Když se podíváme na Británii, protože je to velká země, unitářství tam není jednotné, ale také se mění region od regionu. Na severu jsou sbory, které samy sebe popisují jako křesťanské unitářství, zatímco třeba v Londýně, v Islingtonu, najdete sbor, New Unity Church, jehož duchovní Andy Pakula o sobě říká, že je ateista.

Ano, rozumím tomu, že to není jednoznačné, a porovnávat větší celky není snadné, ale například když jsem byla ve Walesu, zjistila jsem, že byt jsou tam samozřejmě různě zaměřené sbory, a v Anglii také, obecně se velšské unitářství od anglického v mnoha obecných rysech odlišuje. A je to dáno právě svébytným vývojem kultury, rozdílnými tradicemi a různou historií. Mohl byste něco takového najít na irském unitářství?

Dobře, pak to může být například forma našich shromáždění, kterou můžeme popsat jako „four-hymn sandwich“ (čtyřpísňový sendvič). Obsahuje dvě modlitby, čtyři písně, a je to formát užívaný v Severním Irsku presbyteriánskými i našimi sbory. Duchovní jsou často oblečeni v černém, nosí kolárky a „tabulky“, protože je to tradice. Pokud půjdete

Budova sboru All Souls Church v Belfastu (Severní Irsko).

do některé z našich obcí, můžete vizuálně vnímat, že jste spíš v presbyteriánském sboru – a bude to vlastně správný dojem. Ale co se týče způsobu vedení, chovají se naše sbory jako kongregační. My náš sbor propagujeme jednoduše jako All Souls. Tedy ne unitářský, ne presbyteriánský, prostě All Souls. A lidé tomu rozumějí. Neuvažují o tom tak, že já jako unitář jdu do unitářského sboru – jdu prostě do All Souls. Máme mezi sebou mladého umělce, který pro nás vytvořil logo. Použil presbyteriánský symbol hořícího keře a navrhl ho pro nás ve tvaru kalicha. Takže když se na tento symbol díváte, připomíná vám to obojí význam a každý si vybere, co je mu bližší. Velmi chytře vytvořený symbol! Lidé mají All Souls zažitý jako sbor pro každého.

Situace unitářství v Evropě není v současné době příliš růžová. Sbory, jak na západě, tak ve střední i východní Evropě, v lepším případě početně stagnují, v horším vymírají

(velkou unitářskou organizaci v Transylvánii nevyjímaje). V čem je podle vás jádro tohoto problému? Je organizované liberální náboženství dnes nezajímavá záležitost? Jak vidíte naši budoucnost, zejména v Evropě?

Mám ohledně toho smíšené pocity. Hodně jsem si s tím lámal hlavu. Měli jsme v All Souls jednou hosta, velmi zajímavého duchovního Galena Guengeriche z New Yorku, který naše členy nadchl. Galen napsal knihu (*God Revised*) o znovuoživení, nové představě Boha ve vědeckém věku. Podařilo se mu v ní podat velmi jasné, srozumitelné poselství o pokračování tradičních hodnot v jeho sboru. A tohle je i můj osobní názor – myslím, že bez ohledu na věk vědy a empirickou evidenci, unitáři sami sebe vnímají jako příliš slabé společenství, bez dostatečného sebevědomí. V zájmu toho, aby oslovili a zaujali více lidí, se stávají málo čitelní, málo srozumitelní. Rezignují na vlastní silné zdravé jádro unitářství. Ale

Interiér sboru All Souls Church, v němž je Chris Hudson od roku 2005 duchovním.

lidé, kteří jsou na shromáždění, se chtějí cítit jinak než na světském setkání. Místa našich shromáždění mají být především svatyně. Byl jsem pozván, abych kázal v jednom australském sboru – a byl jsem z toho zklamaný. Nemohl jsem použít slovo Bůh, nemohl jsem se pomodlit, cítil jsem se tam jako na komunistickém setkání. Myslím si, že první naší povinností je starat se o naše členy z hlediska jejich duchovní pohody. Jsme zde pro jejich duchovní blaho.

Mnozí lidé přicházejí do našich sborů zranění tím, jak se s nimi zacházelo v jiných sborech nebo ve společnosti obecně. Pokud se lidé chtějí zapojit do doplňkových programů, je to v pořádku, sám se do nich také zapojuji, ale základ naší existence, našeho smyslu, je duchovenská péče.

A teď budu mluvit na základě osobní zkušenosti: lidé v mém sboru by nechtěli „ochutnávat“ tu trochu z islámu, zde trochu z judaismu, teď trochu z buddhismu. Ano, i já používám buddhistické a islámské modlitby, používám občas i něco z židovské liturgie, protože pocházíme z židovské tradice, a také dělávám ekumenickou bohoslužbu s baháisty, ale: když používám buddhistické meditace, uvádím k tomu vždy kontext a používám je v duchu křesťanského étosu. Tímto způsobem sdílíme světová náboženství. A samozřejmě – čas od času jdu do katolického kostela a zapálím tam svíčku, protože je to pro mě připomenutí si pokory. Nejsem příliš pokorný a skromný, ale zároveň vím, jak je pěstování obojího pro člověka důležité.

Potíž pro nás je, že náboženství je obecně na ústupu. Myslím, že se potřebujeme znovu vědomě propojit s vlastní historií. Což neznamená stát se jí. Znamená to podle mne najít v ní všechny důležité věci a začít jimi znovu žít, znovu je prožívat v současném světě. Lidé mají rádi tradice a mají pro ně smysl. Díky tomu by mělo být relativně snadné vytvořit na jejich základě nové, aktuální poselství. Když to dokážeme dělat (kombinovat smysluplně tradice s dnešním světem), uvidíme unitářské sbory růst.

Co vás na práci duchovního i po letech nejvíc baví?

Pro mě je nebezpečné, že jsem věčný optimista a stále si myslím, že věci mohou být lepší.

Vaše jméno je známé díky práci ve veřejné sféře, hodně jste se angažoval v mírovém řešení konfliktu v Severním Irsku v devadesátých letech. Ovšem ještě než se dostaneme k tomuto vašemu mírovému působení, dovolím si v téhle souvislosti možná hodně osobní otázku: četla jsem, že váš otec a strýc byli aktivní v IRA, Irské republikánské armádě, extremistické, nacionalistické organizaci, která měla na svědomí mnoho teroristických útoků. Ovlivnilo vás to nějak?

Během Irské války za nezávislost, tedy v letech 1919 až 1922, byl můj otec mladý, bylo mu patnáct, šestnáct let a byl v mládežnické organizaci IRA. Můj strýc, jeho starší bratr, byl přímo v IRA a byl v téhle válce zabit. To nás samozřejmě jako malé hodně ovlivnilo, vyrůstali jsme v téhle tradici – jejich osobní angažovanosti v bojích za samostatnost Irska. Můj otec byl velmi silný nacionalista a přirozeně, když jste malý kluk, nasloucháte svému otci. Obrázek mého strýce visel v naší jídelně, takže jsme měli rodinného mučedníka, který, zjednodušeně řečeno, zemřel pro Irsko, a to vás prostě hodně ovlivní. Ovšem později, když mi bylo dvacet a víc, jsem se z tohoto vymanil, protože jsem se začal stále víc zajímat o mezinárodní politiku, zejména sociálně demokratická hnutí. Raději jsem chtěl bojovat za lidská práva než za národnost, to mi připadalo důležitější.

A jak se tedy stalo, že se vám v devadesátých letech, když v Severním Irsku vrcholily útoky teroristických organizací, mimo jiné belfastské Ulster Volunteer Force (UVF), povedlo stát se vyjednavčem mezi vedoucími představiteli téhle organizace a vládami Irska a Velké Británie? Dovedu si představit, že jste mohl mít díky svému působení ve vedení od-

Pěvecký sbor
v All Souls.

Členové sboru
All Souls
s logem.

borové organizace dobré konexe s vládními představiteli a jejich respekt. Ale UVF? Jak jste získal jejich důvěru? Mohlo to nějak souviset s historií vaší rodiny? A bylo tohle vaše působení záměrem, nebo jste se k tomu dostal spíš náhodou?

Došlo k tomu opravdu spíš náhodou než plánovaně. Byl jsem pozván jako řečník na konferenci v Dublinu a seznámil jsem se tam s jedním člověkem z Belfastu, který byl mimo jiné členem UVF, což je protestantská teroristická organizace. Zapředl jsem s ním debatu a on mi pak zprostředkoval návštěvu v Belfastu a setkání s vůdci téhle organizace. Tak jsem jel do Belfastu, jak jsme se dohodli, a setkal se s nimi. Předpokládal jsem tehdy, že k tomu došlo prostě shodou okolností, ale později jsem pochopil, že oni se tehdy pokoušeli najít někoho, kdo by byl schopný působit jako prostředník mezi irskou vládou a zástupci teroristických organizací, zejména UVF.

To bylo zkraye roku 1993 a vůdci téhle organizace věděli, že došlo k nějakému důležitému jednání mezi IRA, irskou vládou a britskou vládou. Byla to vyjednávání, která směřovala k ukončení násilí, a zástupci UVF měli obavy, že se v Severním Irsku uskuteční nějaká dohoda s IRA bez jejich přítomnosti. V téhle

situaci pro ně bylo cenné, že jsem měl přátelské vztahy s irským místopředsedou vlády a byl jsem schopen hovořit s jeho tajemníkem a zprostředkovávat zprávy oběma směry, a to až do října 1993, protože IRA v září 1993 uzavřela příměří. V říjnu se k němu připojili i lojalisté (UVF) a ostatní skupiny s nimi spojené. Byl to faktický konec násilí po třiceti třech letech.

Ale další otázka, kterou jste položila, bylo, jak se stalo, že mi vůdci teroristické organizace důvěřovali, jestli to bylo kvůli prostředí, z něhož jsem pocházel. Máte pravdu, že to bylo neobvyklé a za normální situace by mi asi nevěřili. Z jejich pohledu bylo jistě dobře, že jsem přišel z jiného prostředí než ti, v nichž viděli nepřátele. Nicméně během času jsme si mezi sebou opravdu vybudovali důvěru. Čtli někoho, kdo by mohl porozumět tomu, odkud pocházejí. Kdybyste jim neporozuměl, nemohl byste správně pochopit jejich postavení a jejich argumenty (i když ten argument bylo děláni tak strašných věcí, jaké dělali – nesmíte zapomínat, že tito lidé zavraždili stovky lidí strašlivými způsoby). Jen pokud jste byl schopen pochopit, proč se tohle všechno dělo, jste to mohl „přeložit“ irské vládě, aniž byste to nějakým způsobem

zkreslil či pokřivil – a to jsem dokázal. Samozřejmě věděli, že jsem to dokázal, a byli za to šťastní, protože pochopitelně registrovali, že poselství, která se vracela mým prostřednictvím a zároveň i přes jiné lidi, kteří věděli, co mi kdo říkal, k nim putovala čistá, opravdu tak, jak byla řečena.

Oceňovali, že schůzky se mnou jsou účinné. Nejdůležitější věc, k níž jsem dopomohl, bylo, že když se irský premiér s britským (tehdy to byl John Major) chystali učinit prohlášení o tom, jakou budoucnost chystají pro Severní Irsko, podařilo se nám do tohoto prohlášení dostat jeden hodně důležitý řádek, pár slov, ale pro organizace, jimž jsem tohle pomáhal vyjednat, zásadních. Je tam napsáno, že Unie (tedy Spojené království Velké Británie a Severního Irska) je takto daná, pokud to lidé nebudou chtít změnit. To znamená, že tato Unie nemůže být změněna jen například dohodou mezi britskou a irskou vládou. Byli velmi šťastní, že irská vláda v prohlášení potvrdila i tuto větu. Přesně zní: „respektujeme, že Unie Velké Británie a Severního Irska je zajištěna, pokud je to vůle lidí v Severním Irsku“. Tak je to také v dohodě o příměří. Další drobnou, ale ohromně důležitou větou, již se mi tehdy podařilo prosadit, je tato: „s oprav-

dovou lítostí želíme ztráty všech nevinných životů, které byly zmařeny“. To se zase hluboce dotýkalo mnoha lidí na katolické straně Severního Irska, protože v tomto konfliktu bylo zabito mnoho nevinných katolíků.

Myslím, že v situaci, jako byla tahle, je strašně důležité budování důvěry a dávání najevo, že i když je někdo zapojen do násilí a vy můžete naprosto nenávidět to, v čem je zapojen, stále těmto lidem věříte jako lidským bytostem. A věříte, že vám říkají pravdu. Není dobré, když vám lžou a vy zase lžete někomu jinému. Musel to být takový dialog, že i když se staly děsivé věci, stále jsem jim věřil.

Bál jste se někdy během té doby jednání?

Ano, poprvé, když jsem se s nimi setkal, jsem si vůbec nebyl jistý situací. Přijel jsem do Belfastu a řekli mi, abych čekal na rohu jedné ulice. Pak se objevilo auto a oni mi pokynuli, abych skočil dovnitř. Nastoupil jsem a pomyslel si: „Proč to dělám?“ Vzali mne na tajné místo, kde jsem se setkal s vůdci organizace. Když jsem byl v té budově, viděl jsem ve stěnách a oknech díry po kulkách, takže jsem byl trochu nervózní, ale něco mi říkalo, že mě nechtějí zabít. V té době jsem byl v Dublinu známým a vysoce postaveným úředníkem

V belfastském sboru All Souls Church jsou uprchlíci vítáni.

v odborové organizaci a zabít mě by ničemu neposloužilo.

Po této schůzce jsem se už na všech ostatních jednáních cítil bezpečně, s výjimkou jednoho setkání v Belfastu. Museli jsme se tam přesouvat rychle a být ostražití, protože kdyby se IRA dozvěděla, že tam jsou vůdčí představitelé protestantské teroristické organizace, chtěli by je zabít, a samozřejmě, když jsem byl s nimi, tak by mě také zabili.

V podstatě se dá říct, že mě znervózňovalo, když oni sami byli nervózní. Stalo se to ještě jednou, když se auto, které nás mělo odvézt z místa A do místa B, neobjevilo. Museli jsme tedy jít od železniční stanice do cílové budovy pěšky a museli jsme projít okolo velmi silně katolického nacionalistického teritoria. Šel jsem poměrně pomalu, ale jeden z nich řekl, abych zrychlil. To mě znervóznilo, protože jsem věděl, že on je nervózní. Většinu času to však bylo bez problémů. Občas jsem se ale obával lidí z vlastní komunity. Jednou se stalo, že náš dům navštívila zvláštní pobočka irské policie. Mluvili s Isabelou, protože já jsem v té době byl pryč, zrovna jsem od královny přebíral Řád britského impéria a jim připadalo špatné přijmout poctu od britské královny.

Když jsem se však později seznámil s lidmi z IRA, zjistil jsem, že věděli, co dělám, a dokonce si myslím, že to asi i nějakým prapodivným způsobem oceňovali. Protože když se snažili připravovat a uzavřít příměří, bylo důležité, aby na tom pracovala i druhá strana. Takže věděli, že jsem do tohoto procesu zapojený, ale také si uvědomovali, jak je důležité, aby součástí jednání o příměří byly všechny zainteresované strany, jinak by to nefungovalo. A vidíte, je to již dvacet pět let a stále máme mír – sice ne úplně dokonalý, ale mír.

Od Marka Shielse jsem se dozvěděla, že jste byl také v kontaktu s naším bývalým prezidentem Václavem Havlem. Můžete mi říct, o co tehdy šlo?

Ano, to bylo před spoustou let, když došlo k pádu Berlínské zdi. S Isabelou jsme se rozhodli jet do Berlína a odtud pak do Prahy. Udělali jsme to tak, a poté co jsme si v Berlíně prohlédli všechno, co se tam tehdy dělo, jsme

strávili několik dní v Praze. Podnikli jsme mimo jiné prohlídku centra města s průvodcem a ten v jednu chvíli řekl, že právě procházíme okolo domu, kde bydlí prezident Václav Havel. Tak jsem hned druhý den napsal dopis a zaklepal s ním na dveře toho domu. Otevřel mi vrátný. Zeptal jsem se ho, zda je pan prezident doma, a on odpověděl, že ne, že je právě na Hradě, ale že doufá, že večer přijde. Požádal jsem ho tedy, aby mu předal ten můj dopis. Psal jsem mu v něm o tom, že se v České republice vyrábí semtex, který je pak pašován přes Lybii do Irsku a IRA ho používá pro své akce, a dovolil jsem si pana prezidenta požádat, zda by nepodpořil naše vlaky míru. To byly speciální vlaky vypravované z Dublinu do Belfastu, v nichž lidé demonstrovali a protestovali proti terorismu. A o tři měsíce později jsem od Václava Havla dostal dopis, v němž velmi laskavě podpořil to, co jsme tehdy dělali. Tak jsme s tím dopisem vyrazili před sídlo IRA v Dublinu a tam jsme ho veřejně četli. Nebyli z toho nadšení.

Vím, že také pracujete s lidmi, kteří se vrátili z vězení, a pomáháte jim začlenit se zpět do společnosti. Mohl byste mi o těchto svých aktivitách říct více?

V roce 1994, kdy bylo uzavřeno příměří a vznikla dohoda mezi teroristickými organizacemi a vládami obou zemí, souhlasila v těchto dokumentech britská vláda s tím, že propustí všechny vězněné příslušníky teroristických organizací – IRA, UVF, UDA a dalších. To ale byly tisíce mužů, což přirozeně znepokojilo spoustu lidí. Důvodem bylo, že měli být propuštěni bez podmínky, která by zaručovala, že pokud by se takový člověk dopustil přestupku, půjde rovnou zpět do věznic. Tisíce těchto vězňů pak byly opravdu propuštěny. Oni sami si říkají političtí vězni, ale byli to lidé, kteří zabíjeli, bombardovali a působili hrozně ničení. Potíž vznikla z toho, že přirozeně nemohli získat práci, žádnou běžnou formu zaměstnání. Pro příslušníky IRA to bylo snazší, protože ti byli schopni vytvořit v Irsku velmi silný politický tlak a byli také docela dobře financováni irskými emigranty z USA, co tam odešli v dobách před irskou válkou za nezávislost. Ti investovali spoustu peněz do zaměstnávání těchto lidí. Ale v případě

protestantů to bylo těžší. Tito muži vyšli z vězení a nikdo je nechtěl zaměstnat, protože bývali zapojeni do akcí teroristických organizací. Britská vláda pro ně v průběhu času vyvinula řadu projektů, například terapeutická centra, rekvalifikační programy a podobně. Někteří z nich začali spolupracovat s EPIC (Ex Prisoners Interpretative Centre), což je organizace založená za účelem usnadnit začlenění těchto lidí zpět do společnosti. Mohou také pracovat ve veřejných službách.

To, na čem se podílím já, je pomáhat jim zvládnout přechodové období. Protože organizace, z nichž pocházejí, stále existují – UVF i další. A ačkoli někteří z nich jsou stále zapojeni do trestné činnosti, většina z nich již ne. Snažíme se jim proto pomoci dostat se z těchto bývalých teroristických organizací do civilních, třeba do kulturních organizací, podpůrných tréninkových a rekvalifikačních programů usnadňujících hledání zaměstnání, do komunitních projektů či vzdělávacích programů. Já a řada lidí z různých jiných církví na tom pracujeme společně – a poměrně úspěšně. Existuje také organizace nazvaná Resolve (Restorative Justice Programs), kte-

rá se snaží předejít tomu, aby tihle lidé opět sklouzli ke kriminalitě. Spolupracujeme také s policií – když máme podezření, že by se někdo mohl vrátit k trestné činnosti, pošleme někoho, aby s ním mluvil, a podle našich zkušeností v takových případech policisté zapůsobí lépe než třeba naši terénní pracovníci. To funguje velmi dobře!

Kolik svého času věnujete těmto aktivitám?

Není ho tolik. Jsem předseda správní rady, nepracuji v terénu. Jsem zodpovědný za to, že peníze jsou vynakládány správně, zajišťuji spolupráci s policií a organizacemi, které se věnují chráněnému bydlení a imigrantské problematice, jednám s partnery z protestantských církví. Dostáváme také peníze od Mezinárodního červeného kříže, u nichž je třeba kontrolovat, jak jsou investovány. Tak to je práce, co dělám.

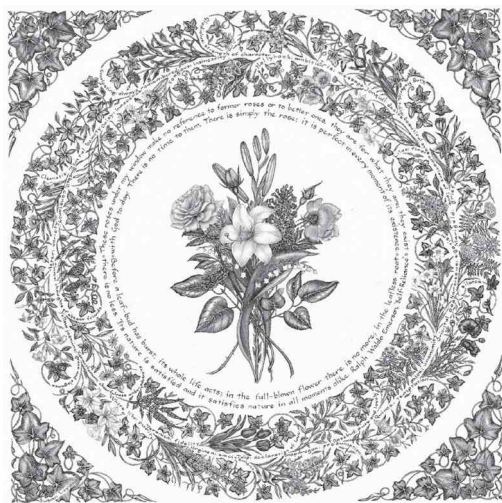
Děkuji vám, že jste si našel čas na rozhovor pro náš časopis, a hlavně za všechno vaše působení v unitářství i pro celou společnost!

Rozhovor vedla KLK.

Květinová slavnost

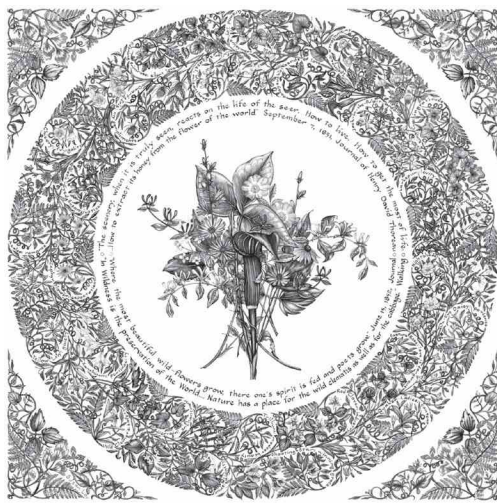
Susan Loy

Květinovou slavnost zavedl Norbert Fabian Čapek 4. června 1923 v Praze. Měla takový úspěch, že se konala každý rok. V roce 1940 se přenesla i do Spojených států a od té doby se slaví v unitářských a unitářských univerzalistických sborech po celém světě. Každý z členů přinese jednu nebo několik květin, které si vybere, a přidá je do společné kytice nebo na určené místo. A každý člen pak dostane nebo si vybere jinou květinu. Krása a rozmanitost květin symbolizuje krásu a rozmanitost života a představuje také hluboké propojení s přírodou, které sdílí mnoho unitářů.

V *Jazyce zahradních květin* je použit citát z eseje Ralpha Waldo Emersona *Soběstačnost*, v němž Emerson popisuje květiny, které mu rostly pod oknem. (Všechny ilustrace pocházejí z archivu autorky.)

Květinová slavnost je jedním z mých oblíbených obřadů, jež se konají ve sboru Unitarian Universalist Church v Raonake ve Virginii, jehož členy jsme s manželem už přes třicet let. Už dříve jsem pracovala jako výtvarnice a od roku 1983 jsem měla vlastní obchod s kaligrafiemi. Hlavním tématem mých děl byly rostlinné motivy. Namalovala jsem několik akvarelů, které zobrazují květinová písmena. Každé písmeno anglické abecedy tu má svoji květinu. Jako příklad uvádím *Jazyk zahradních květin* (*The Language of Garden Flowers* – obr. 1) a *Jazyk divokých rostlin* (*The Language of Wild Flowers* – obr. 2). V *Jazyce zahradních květin* jsem přepsala citát z eseje Ralpha Waldo Emersona *Soběstač-*

Pro *Jazyk divokých rostlin* Susan Loy použila dva citáty z díla Henryho Davida Thoreaua o divokých květinách. Obklopuje je věnec z šestadvaceti divokých květů. Motivem věnce a orámování je kapradina.

nost (*Self-Reliance*), v němž Emerson popisuje květiny, které mu rostly pod oknem. Citát je uzavřen ve věnci z šestadvaceti zahradních květin, jedné za každé písmeno anglické abecedy. Motivem věnce a orámování je brečťan. Pro *Jazyk divokých rostlin* jsem si vybrala dva citáty z díla Henryho Davida Thoreaua o divokých květinách. Obklopuje je věnec z šestadvaceti divokých květů. Motivem věnce a orámování je kapradina.

V současnosti pracuji na podobném obraze v češtině a angličtině, na připomínku Čapkovy Květinové slavnosti. Bude obsahovat rukopisné citáty Čapkovy písně *Zapalte ohně lásky* (angl. *Kindle the Flames of Love*). Doprostřed umístím

velkou slunečnici, oblíbený symbol českých unitářů. Čapkova slova ponese věnec z jednatřiceti rostlin a květů, které rostou v České republice, a jejich první písmena vytvoří českou abecedu.

Když jsme se v roce 2018 přestěhovali do Prahy, hned jsem se začala pít po rostlinách a květinách, z kterých bych mohla českou abecedu sestavit. Byli jsme v mnoha pražských parcích a zahradách, dokonce jsme podnikli tří denní výlet mimo Prahu, abychom se podívali na slunečnicová pole. Doktorka Kristýna Ledererová Kolajová z Náboženské společnosti českých unitářů mně v tomto projektu velmi pomáhala. Botanická zahrada Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy byla výtečným zdrojem místních rostlinných druhů.

Překvapivým úkolem pro mne bylo přijít na to, kolik má česká abeceda vlastně písmen. Zkoumáním a rozhovory s Čechy ukázaly, že je to něco mezi 31 a 42 písmeny, podle diakritických znamének a jejich užití. Ve výslovnosti se používá několik hlásek, které se obvykle nezapisují, jedno písmeno se nikdy neužívá na počátku slova a některá se objevují jenom ve slovech cizích.

Po několika měsících zkoumání a úvah jsem vytvořila seznam 31 rostlin s českým názvem, latinským názvem i názvem v angličtině. V několika případech jsem pro písmeno v abecedě použila latinský botanický název. Jde o druhy rostlin běžné nebo domácí v českém prostředí.

Astra, Aster amellus, aster
 Brčál, Vinca minor, periwinkle
 Cesmína, Ilex aquifolium, holly
 Čekanka, Cichorium intybus, chicory
 Divizna, Verbascum thapsus, mullein
 Estragon, Artemisia dracunculus, tarragon
 Fialka, Viola odorata, violet
 Geranium pratense, kakost, cranesbill
 Hloh, Crataegus laevigata, hawthorn
 Chřpa, Centaurea cyanus, cornflower
 Ibišek, Hibiscus spp., althea
 Jetel, Trifolium pratense, clover
 Konvalinka, Convallaria majalis, lily of the valley
 Len, Linum usitatissimum, flax
 Mák, Papaver rhoeas, corn poppy
 Náprstník, Digitalis purpurea, foxglove
 Orlíček, Aquilegia vulgaris, columbine

Pryskyřník, Ranunculus repens, buttercup
 Quercus robur, Dub letní, oak
 Růže, Rosa canina, wild rose
 Řebříček, Achillea millefolium, yarrow
 Sněženka, Galanthus nivalis, snowdrop
 Švestka, Prunus domestica, plum
 Tymián, Thymus vulgaris, thyme
 Upolín, Trollius europaeus, globeflower
 Vikev, Vicia cracca, tufted vetch
 Waldsteinia geoides, Mochnička
 Xeranthemum, X. annuum, everlasting
 Yzop, Hyssopus officinalis, hyssop
 Zvonek, Campanula patula, bellflower
 Žlutucha, Thalictrum flavum, meadow-rue

Jednotícím motivem věnce a orámování budou listy a květy lípy srdčité (*Tilia cordata*), která je českým národním stromem. Na obrázku 3 jsou mé náčrtky jejich listů a poupat, jak vypadají v polovině dubna. Nyní pracuji na samotném akvarelu, v němž bude velký obraz slunečnice, rukopis citátu z Čapkova zpěvu a drobné kresby všech jednatřiceti rostlin, spolu s jejich botanickými názvy. Bude hotový během několika měsíců, doufám, že na podzim 2019.

Přeložila Ruth Weiniger.

Jednotícím motivem věnce s motivem české Květinové slavnosti a jeho orámování budou listy a květy lípy srdčité.

Kolokvium v Litomyšli

Vlastimil Krejčí

Na úvod posledního modulu Unitářské akademie, který se konal na konci března v Evropském školicím centru v Litomyšli, byl poprvé zařazen nový prvek – kolokvium duchovních a účastníků studijního programu pro zájemce o duchovenskou práci. Časově bylo kolokvium zařazeno před vlastní oficiální zahájení modulu a proběhlo ve středu 27. března od 10 do 14 hodin s přestávkou na oběd.

Když se řekne „kolokvium“, ne každý si představí něco konkrétnějšího. Podíváme-li se například do Wikipedie, zjistíme, že kolokvium je buď ústní zkouška na vysoké škole, nebo shromáždění odborníků k určité otázce (problematice), případně společná rozmluva, rozhovor. Naše kolokvium proběhlo formou moderovaného diskusního setkání, takže by se dalo zařadit někam mezi shromáždění odborníků a společný rozhovor.

Smyslem a cílem tohoto moderovaného setkání bylo (a do budoucna i bude) poskytnout prostor pro vzájemnou diskusi těm, kteří se věnují duchovenské práci, ať již ordinovaným duchovním, nebo neordinovaným duchovním, kteří jim v jejich práci pomáhají, společně se studenty Unitářské akademie, kteří se k duchovenské práci vzdělávají. Každé z těchto setkání jim umožní vzájemně se lépe poznat a společně se zamýšlet nad konkrétními tématy. Naše setkání bylo programově rozděleno na dvě části a každá část měla časovou dotaci přibližně hodinu a půl.

Témata byla volena tak, aby byla pro unitářská společenství či pro církve a náboženské společnosti obecně v současné době aktuální a důležitá. Pro první část našeho setkání jsme zvolili téma „Unitářské duchovní shromáždění“, pro druhou část pak „Identita církvi a náboženských společností“.

První část moderovala PhDr. Kristýna Ledererová Kolajová z ústředí NSČU. Téma unitářského shromáždění je poměrně široké, jelikož jako unitáři nemáme dogma, které by nám nějakým církevním předpisem diktovalo, jak to či ono má vypadat a jak má vlastně takové unitářské

shromáždění probíhat. To pak přímo souvisí i s tématem druhé části kolokvia, které se týká identity. Na téma unitářského shromáždění se tudíž dá nahlížet z různých stran – nejde jen o otázku určité liturgie, tedy pořadí jednotlivých prvků shromáždění, jaké prvky kdo v jaké obci používá, jak jsou případně obměňovány apod., ale také jde o to, co ještě lze považovat za unitářské shromáždění a co už ne. To je právě zmíněné prolnutí s otázkou identity.

Druhá část, věnovaná identitě církvi a náboženských společností, především v kontextu dnešní doby, byla moderovaná profesorkou Annou Hogenovou z Husitské teologické fakulty a Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Profesorka Hogenová je filozofka se zaměřením především na fenomenologii a její způsob vedení setkání tomu také pochopitelně odpovídal. Její pojetí identity jako procesu bylo velmi obohacující a následná diskuse to jenom potvrdila.

Celé kolokvium mně osobně připadalo jako důležitý prvek, který Akademii obohacuje o prostor, v němž lze mezi kolegy duchovními a zároveň studenty zaměřenými na duchovenskou práci probrat témata, která jsou svým způsobem ožehavá a problematická sama o sobě, natož při debatě v prostředí tak různorodém, jako je unitářská platforma. Myslím si, že laťka byla nastavena poměrně vysoko a že se našemu setkání podařilo přes absenci některých duchovních výše zmiňovaných cíle naplnit.

Bylo to setkání první, uvidíme, zda se podaří do budoucna tuto laťku udržet, či se dokonce ještě posunout o něco dál.

Žít život s úsměvem

Rozhovor s duchovním Lud'kem Pivoňkou

Rev. Luděk Pivoňka. (Foto z roku 2003, všechny fotografie pocházejí z Archivu NSČU.)

Pocházíš, Lud'ku, z věřící rodiny? Bylo u vás doma náboženství, ať již jakékoli, součástí života, byl jsi třeba rodiči, prarodiči, zkrátka někým blízkým nějak vedený k víře?

Moje rodina věřící nebyla, takže jsem o náboženství prakticky nic nevěděl, až do okamžiku, kdy jsem se o ně začal zajímat osobně. Pokud by mne rodiče k náboženství vedli a dávali mi dobrý příklad, byla by to asi výhoda. Na druhou stranu špatný příklad by mne mohl od náboženství hodně odradit. Dnes jsem rád, že vše proběhlo, tak jak mělo.

Čím jsi chtěl být v dospívání, co tě bavilo?

V dospívání jsem se hodně zabýval sportem, ale nějakou konkrétnější představu o svém budoucím povolání jsem neměl. Studoval jsem strojní průmyslovku, ale moc mě to nebavilo. Měl jsem to tedy hodně otevřené.

Jaká byla tvá osobní cesta k víře? – Myslím teď spíš takové řečneme první krůčky: postupné uvědomování si, že je pro tebe v životě důležité něco, čemu zjednodušeně říkáme Bůh. Kolik ti tehdy bylo let?

První krůčky na duchovní cestě jsem získal díky svému spolužákovi, který se mnou studoval na střední škole. Jeho životní proměna byla pro mne tak nečekaná, že jsem se rozhodl prozkoumat, co je to za sílu, která může člověka tak změnit. Byl jsem pozván do Farského sboru Církve československé husitské a tam jsem se začal seznamovat s biblí a duchovními hodnotami. Sám jsem byl překvapen, jak mne to zaujalo. V Boha a posmrtný život jsem začal věřit postupně.

Ty jsi pak vystudoval Husitskou teologickou fakultu. Byl jsi již v době, kdy ses na ni hlásil, rozhodnutý, že se chceš stát knězem? A pokud ano, co tě na tomto poslání lákalo?

Ve Farského sboru jsem krůček za krůčkem začal poznávat i práci duchovního. Můj farář Milan Matyáš mi pak dal také doporučení ke studiu na teologické fakultě. Od prvního ročníku jsem studoval s vědomím, že chci pracovat jako duchovní. Těšil jsem se, že budu moci pomáhat lidem s jejich životními problémy. Věřil jsem, že víra může překonat mnohé překážky, na které by psychologie již nestačila.

Neměl jsi během té doby studia a studentské praxe, kdy ses seznamoval s duchovenkou službou, pochybnosti o tom, že je to pro tebe právě povolání?

I po tolika letech musím překvapivě přiznat, že jsem byl vždy přesvědčen, že jsem si vybral tu správnou cestu.

Po ukončení studia jsi začal rovnou působit v nějakém sboru?

Po ukončení studia a absolvování civilní služby v plzeňské fakultní nemocnici jsem nastoupil v husitském sboru v Českých Budějovicích. Tam jsem působil asi půl roku.

V dnešní době se přece jen přístup Církve československé husitské k víře od unitářské-ho liší mnohem víc než v dobách Karla Farské-

ho a Norberta Fabiana Čapka. Kdy sis začal uvědomovat, že husitská církev není úplně přesně to, co hledáš, a co bys dnes zpětně viděl jako hlavní příčiny toho, že ses rozhodl s touto církví rozejít?

To, že husitská církev se postupně odklání od svobodného křesťanství, jsem věděl již na teologické fakultě. Přesto jsem se trochu naivně domníval, že moje liberální orientace bude jen jedna z mnohých v rámci církve. V praxi jsem ale zjistil, že jsem byl taková bílá vrána. Duchovních tohoto směru bylo velmi málo. Tak jsem se rozhodl z Českých Budějovic odejít. Bylo to období, kdy jsem nevěděl, co bude dál.

Tys ale, pokud vím, nepřešel rovnou k unitářství. Potřeboval jsi nějakou dobu k tomu, aby sis v životě zvažil, co dál – určitou mezifázi, odstup? A znal jsi tehdy vlastně nějak důkladněji unitáře?

V tomto období jsem potřeboval určitou přestávku na přemýšlení. Unitáře jsem však dobře neznal, tak jsem ani nevěděl, co mohu od nich

Se sestrou Libuší Volfovou z Obce unitářů v Plzni, 1999.

Luděk Pivoňka se sestrou Livíí Dvořákovou, 2000.

Luděk Pivoňka (první zleva) se členy Pražské obce unitářů, 2000.

očekávat. V roce 1998 jsem se vydal na průzkumnou cestu do plzeňské Unitarie v Resselově ulici, abych zjistil, v co vlastně unitáři věří a jaké hodnoty vyznávají. Po přečtení knihy Tvůrčí náboženství jsem konečně našel svoji duchovní cestu. Bylo to velmi rychlé obrácení.

Co tě na unitářství zaujalo nejvíc? A také by mě zajímalo, zdali to dnes jsou stejné věci jako tehdy, pro které je ti unitářství tou pravou cestou?

Na unitářství mne nejvíce zaujal liberální přístup k náboženství. V náboženství jsem vždy hledal pozitivní inspiraci pro život a to je stejné i dnes. Jenom je potřeba se dobře vyrovnat s některými články víry, které tvrdí, že jsou neomylné, a tudíž i nezměnitelné. To může být pro současného člověka těžko přijatelné. A takovým lidem já dobře rozumím.

Kdy a za jakých okolností ses stal unitářským duchovním? Byl jsi ordinován (a případně kým)? Nebo tehdy stačilo tvé kněžské svěcení?

Ordinován jsem byl v roce 1999 v plzeňské Unitarii sestrou Livií Dvořákovou. Pak jsem teprve mohl působit jako unitářský duchovní.

Bylo pro tebe složité „změnit styl“ vedení bohoslužeb? (Mám na mysli poněkud jiný způsob práce husitského a unitářského duchovního.) A ještě mne zajímá jedna věc: asi si dovedu představit hlavní rozdíly – je však z tvého osobního pohledu „zvenitř“ na těchto dvou různých podobách duchovenské služby něco shodného, co bys vnímal jako třeba v jádru stejné či hodně blízké?

Rozdíl mezi unitářskou a husitskou bohoslužbou je opravdu velký. Tam navazovat příliš nešlo. Spíše jsem viděl určitou podobnost mezi evangelickou a unitářskou liturgií. To se mi také potvrdilo, když jsem byl osobně v Transylvánii a v Anglii. Tam rozdíly nebyly tak veliké.

Od koho nebo z čeho ses učil vést unitářská shromáždění?

Jak vypadá unitářské shromáždění jsem poznával především v naší plzeňské obci. První zkušenosti mi předávala sestra Jiřina Chud-

ková, která měla funkci laické kazatelky. Něco jsem také pochytil i v jiných obcích. Jinak jsem hodně čerpal z české unitářské literatury, ale i zahraniční unitářští duchovní byli pro mne významným zdrojem poznání.

Máš nějaký unitářský vzor? Osobnost nebo osobnosti z dějin i současnosti, ať již v českém nebo světovém unitářství, jež tě motivuje či motivují na sobě pracovat? Proč si této osoby (nebo osob) především vážíš?

Z osobností, kterých si nejvíce vážím, musím určitě zmínit Norberta Fabiana Čapka. Je to jeho životní optimismus, nadšení pro české unitářství, originalita jeho práce a skvělý životní příklad. Přesto nejsem ten, kdo by chtěl jen kopírovat své životní vzory. Unitářství spíše povzbuzuje člověka k vlastní originalitě.

Co považuješ ve svém unitářském působení za svůj největší úspěch? A nemusí to být nic formálního, ani třeba objektivně měřitelného – jde mi spíš prostě o tvůj subjektivní dobrý pocit – a pochopitelně můžeš uvést i věci víc.

Stále považuji za svoje hlavní poslání pomáhat lidem s jejich životními problémy. V praktickém životě vidím, že jich mají opravdu hodně.

Dnešní doba je náročná a v něčem dosti nemilosrdná. Když se mi podařilo někoho v životě potěšit a povzbudit, tak mohu říci, že jsem nežil marně.

A je také něco, co máš před sebou jako zatím nedokončený úkol nebo věc, do níž ses zatím nepustil, ale rád bys ji jednou realizoval?

Rád bych co nejlépe pomáhal rozvíjet naši unitářskou obec v Plzni. To je určitě moje priorita. Také mne těší práce v chebské Unitarii. Tam jsme pobočku nikdy neměli, tak bych se chtěl pokusit o založení nové obce právě tam.

Jak vidíš budoucnost českého unitářství třeba za deset, dvacet let? Jsou naše víra a způsob, jakým ji naplňujeme v rámci společenství či organizace, schopny čelit konkurenci jak ze strany tradičních církví s pevnou věroukou, tak ze strany dnes poměrně oblíbeného pojetí individuální spirituality, kterou jedinci nehdolají spojovat s žádným společenstvím?

Budoucnost českého unitářství vidím optimisticky. Víím, jak vypadala naše náboženská společnost v roce 2000 a jak vypadá dnes. Přes některé naše vnitřní odlišnosti na tom nejsme

S dalšími duchovními NSČU na slavnosti Sdílení světla 2017, zleva: Karolina Sofia Pavala, Jarmila Plotěná, Petr Samojký, Libor Mikš, Luděk Pivoňka, Susan Goldbergová.

úplně špatně. Vydáváme knihy s unitářskou tematikou, máme vlastní časopis Tvůrčí život, samostatných obcí je již osm. Nebudeme asi masovou náboženskou společností, ale touha lidí po náboženství bez dogmat stále ještě nevytizela.

Naplňuje tě stále profese unitářského duchovního? Jak těžké je z tvého pohledu neupadnout do stereotypu a co ti funguje jako obranný mechanismus před takovým stereotypem?

Práce duchovního mne stále naplňuje, stereotypu se příliš neobávám. Unitářství nemá přesnou šablonu, podle které by se mělo pracovat. Pořád je možné tvořit nové věci.

Je něco, co z duchovenské práce vykonáváš raději než jiné věci?

Nejraději se věnuji lidem ze své Unitarie a jejich radostem a starostem. Úřední věci a schůze jsou nezbytnou součástí mé práce, ale není to pro mne ta nejvyšší priorita.

Co je (nebo by mohlo být) tvým životním mottem?

Mým mottem je: Žít život s úsměvem.

Máš nějaký sen, touhu, ať již osobní či pracovní, spojenou s unitářstvím?

Aby české unitářství bylo náboženstvím, které by mohli mít lidé opravdu rádi. Dnes je náboženství často spojováno s nedůvěrou a obavami a lidé je bohužel nevnímají pozitivně. Přál bych si, aby naše unitářství bylo výjimkou.

Rozhovor vedla KLK.

Při vedení duchovního shromáždění na sněmu NSČU 2018 v Havlíčkově Brodě.

Místní skupina Vltava – součást Liberecké obce unitářů

Dagmar Kmínková

MS Unitarie Vltava je součástí Liberecké obce unitářů, zvané Přístav. Je mladou skupinou, která vznikla koncem roku 2017. Jelikož více než 50 % členů tvoří rodiny s malými dětmi, je program MS Vltava zaměřen mimo jiné na práci s dětmi a na mezigenerační propojování.

MS Vltava se snaží o moderní pojetí propagace unitářství a jeho principů a svou činností se snaží vyhovět trendům současné doby a potřebám členů i nečlenů.

Našími základními programy, které probíhaly pravidelně již v průběhu celého roku 2018, jsou:

Pravidelný cyklus *Výtvarná dílna Vltavínek*, jenž je určen členům i širší veřejnosti, přináší maminkám možnost kvalitně stráveného času s dětmi (3–6 let), a to zdarma. Vloni dílna po-

bíhala každý první čtvrtek od 16 do 17 hodin v pobočce knihovny Dům čtení na Praze 10. Mimoto naše dílna podporovala komunitní setkávání, propagovala unitářství a povědomí o naší organizaci.

Dalším pravidelným cyklem byly *Kreativní workshopy v Domově pro seniory Vršovický zámeček*. Společně s ostatními členy jsme jednou za 2 měsíce navštívili skupinku seniorů a s nimi jsme tvořili a povídali si. Strávili jsme s nimi dopoledne a snad jsme tak rozjasnili seniorům

Z výtvarné dílny Vltavínek, červen 2018. (Fotografie pocházejí v webu skupiny, www.unitaria-vltava.cz.)

den. I pro nás byla tato aktivita velmi přínosná, protože solidarita a setkávání se se starší generací jsou důležité a měly by být samozřejmostí pro každého z nás. Bohužel ne vždy tomu tak v dnešní době je.

Další, neméně důležitou součástí naší činnosti jsou *pravidelná pondělní duchovní setkávání*. Přinášejí členům skupiny každý druhý týden nová témata, možnost pohovořit si s reverendkou a současně možnost přijít i s dětmi, jelikož shromáždění jsou tomu přizpůsobena (většinou probíhají současně s kreativní činností pro děti). Vzhledem k omezenému rozpočtu probíhají v soukromí členů, navštívit je je možné po předchozí domluvě s reverendkou Sofií Pavala.

Mimo to jsou tu další programy konané 1x ročně. K nim patří:

Vánoční benefice, která v loňském roce proběhla v Domově pro seniory Vršovický záme-

ček. Společně jsme si vyrobili dřevěné vánoční lvíčky, zazpívali jsme si koledy a seniory obdarovali domácím cukrovím a dalšími dobrotami. Radost a dojetí byly patrné na obou stranách.

Dále pořádáme *Květinovou slavnost*. Také zakončení školního roku před prázdninami je v našich kruzích tradičně spojováno se setkáním, tentokrát v neformálním duchu. Zahrnuje mimo jiné zajímavý přednes reverendky, malé hudební vystoupení a společně strávený čas. Přínos vidíme i v podpoře trvání unitářských tradic.

V současnosti MS Vltava hledá vyhovující prostory pro duchovní setkávání, tak aby mohla probíhat veřejně. Ostatní programy, nyní pozastavené, by měly navázat začátkem příštího roku.

Pro více informací neváhejte kontaktovat reverendku Sofií Pavala.

Z unitářské dovolené v Želízech, 2018.

Za Zdeňkou Šimonovskou

Zdeňka Šimonovská,
dlouholetá členka Pražské
obce unitářů, ve svých
devadesáti pěti letech.
(Foto KLK.)

Byla to velmi pravděpodobně donedávna naše nejstarší členka. Těžko totiž překonat členkou registraci z roku 1925... Když jsem já zhruba před deseti lety začala chodit do Unitarie, Zdeňka už sem naopak docházela jen zřídkka. Je to pochopitelné, vždyť její datum narození bylo 11. prosince 1923! A tak jsme se vlastně osobně seznámily až letos v únoru, to bylo téhle elegantní paní již přes devadesát pět let. Seznámil nás Láďa Pivec, její synovec. Chtěli jsme zaznamenat Zdeňčiny vzpomínky na Unitarii, protože paměť jí ještě výborně sloužila a byla ochotna se o to, co o Unitarii věděla, podělit. Byla jsem jí za to vděčná, vždyť kdo vás, cizího člověka, v tak úctyhodném věku přijme ve svém bytě, pečlivě upraveném, a věnuje vám tři hodiny svého času – intenzivní tři hodiny povídání o naší Unitarii. Byla jsem obrovsky překvapená, jak je tahle dáma aktivní. Pravda, chodila s hůlkou a sem tam si posteskla, že už zdraví neslouží tak jako dřív, ale působila obdivuhodně šarmantně, nesmírně bystrá na duchu. „Víte, pořád hodně čtu, třeba i dlouho do noci. I když teď už spíš časopisy, třeba Lidé a Země, a samozřejmě Tvůrčí život,“ zaznělo v jednu chvíli.

Bohužel už nám nebylo dopřáno setkat se znovu, koncem dubna Zdeňka Šimonovská zemřela. Přišli jsme o skvělou, věrnou členku,

a navíc o další z už tolik vzácných přímých spojení k našim prvopočátkům. Čas je v tomto ohledu neúprosný. Jsem proto moc ráda, že si tuhle osobnost můžeme připomenout hlouběji, a to právě prostřednictvím jejích vlastních vzpomínek. Děkujeme, Zdeňko, za to, cos pro Unitarii byla a jaký vzor člena, obětavého, na unitářství zdravě hrdého a vlastním životem reprezentujícího všechny naše principy, jsi nám, mladším, vytvářela!

Kristýna Ledererová Kolajová

Vzpomínky Zdeňky Šimonovské na pražskou Unitarii

Unitářkou jsem byla téměř od narození, protože tatínek s maminkou¹ byli oba dva členové Svobodného bratrství a chodili již na programy do Radiopaláce. Kdy jsem tam začala opravdu chodit? No asi právě v době, když jsem už uměla sama chodit, mohly mi být tak dva tři roky. Já jsem byla nejmladší z dětí, mé dvě starší sestry byly nevlastní, maminka si mého otce vzala, když ovdověl. Do Unitarie mne poprvé vzal otec, a když už pak nebyl (otec Zdeňce zemřel, když jí byly tři roky – pozn. red.), tak mě

¹ Tatínek Miloslav Herle, maminka Marie Herleová (za svobodna Kratinová).

Svatební fotografie novomanželů Šimonovských. Oddal je Rev. Karel Hašpl 28. června 1947 v Arkoně pražské Unitarie. (Foto soukromý archiv Z. Šimonovské.)

tam vodila maminka. Chodili jsme hodně pravidelně, i když ne vždycky samozřejmě každý týden, zvláště když už jsem měla vlastní děti, tak to prostě vždycky nešlo, ale můžu říct, že s Unitarií jsem byla soustavně ve spojení celých devadesát let.

V Unitarii byly už v době, kdy mě tam rodiče brali jako malé děvče, dětské kroužky, ale bylo to ještě před založením nedělní školy v Karlově ulici. Chodívali jsme na Slovanský ostrov. Byla tam celá dětská skupina. Patřila jsem do ní asi tři roky, mohlo mi tehdy být tak čtyři pět let, prostě ještě předtím, než jsem šla do školy. Maminka spolu s ostatními dospělými poslouchala Čapkovy přednášky a o děti se tam staraly některé ze sester, zejména sestra Rejholcová. Dětem tam hlavně vyprávěly v unitářském duchu. Maminka se mnou také navštěvovala kurzy sestry Bohdany Hašplové pro maminky s batolátky a dětmi, ty byly moc krásné. To vím jak z mamincina vyprávění, tak o mnoho let později

i z osobní zkušenosti, chodila jsem tam totiž pak i já, když se narodil můj starší syn, Jindra,² v roce 1951. Ona nás Bohdana Hašplová nechala všechno zkoušet, povídala si s námi. Kurzy bývaly jednou za čtrnáct dní. V době, kdy se jich účastnila moje maminka, probíhaly v Karlově ulici ve velké místnosti v prvním patře a o nás malé se v Arkoně starala opět sestra Rejholcová. Na to mám nádherné vzpomínky, panovala tam moc přátelská atmosféra, a co všechno tam člověk získal! Ovšem když jsem tam pak chodila sama už jako matka, tak už to bohužel všechno dohasínalo. I když Jindra tam také chodil velice rád. Krátce poté však byly všechny kroužky i nedělní škola zrušeny a zůstalo jen takové neformální uskupení, v němž byly sdruženy všechny děti dohromady – ale i tohle trvalo jen krátce, pak i to muselo skončit.

Od dětských let hodně pamatuju také bratra Rubeše.³ Byli jsme dlouhá léta v dost přátelském styku s ním i jeho ženou – až do doby, než zemřel. Byl to strašně obětavý člověk, který na sebe nijak neupozorňoval, ohromně skromný a ochotný udělat pro každého v Unitarii cokoli. Jako člověka jsem si ho moc vážila.

Jako malá jsem v Unitarii zažila i období, kdy Svobodné bratrství koupilo dům v Karlově ulici. Hodně lidí na to tehdy přispělo bezúročnými půjčkami. Pak se to pomalu začalo předělovat, musel se totiž před tím, než v něm začaly programy, dost upravit. Chodily jsme se na tu přestavbu s maminkou občas podívat, stejně jako potom na stavbu v Anenské. Práce a starosti s tím bylo dost. Tohle všechno řešil hodně právě Václav Rubeš, což je jedna z věcí, která se moc neví. Další z takto obětavých unitářů byl Jaroslav Šarhan.

Hodně vzpomínám také na bratra Čapka, toho jsem dobře znala. Byl to milý člověk, ale rozhodný. Věděl, co chce, co dělá. Znala jsem ho už ze Slovanského ostrova, on totiž vždycky přišel mezi nás děti. To bylo pozdvižení v Unitarii, když přišla zpráva, že zemřel – ale na druhou stranu je dobře, že se zachoval tak, jak se zachoval. Člověk nemůže ke všemu mlčet. Čapek

2 Zdeňka Šimonovská měla dva syny, mladší Martin se narodil v roce 1956 a oba byli členové od narození.

3 Václav Rubeš, narozený roku 1900, byl o cca dvacet let starší než Zdeňka Šimonovská – pozn. red.

Novomanželé Šimonovští nastupují do auta po obřadu před budovou pražské Unitarie v Karlově ulici na Praze 1.

(Foto soukromý archiv Z. Šimonovské.)

mě asi ze všech osobností českého unitářství nejmíc ovlivnil.

Za Čapka se často v neděli odpoledne dělávaly výlety za Prahu, třeba do Šárky, toho jsme se vždycky účastnili. S rodiči jsem do Unitarie chodívala většinou v neděli, ale potom sama jsem se spíš účastnila aktivit mládeže (ty bývaly ve všedních dnech) a úterních přednášek. To i proto, že během téměř celé války pro mě byla neděle pracovní den. Krátce po začátku války jsem maturovala. Gymnázium jsem měla nejprve na Letné, chodila jsem do třídy s další dlouholetou unitářkou Zorou Sušickou, znaly jsme se od druhé třídy obecné školy.⁴ V mé sextě ale toto gymnázium zrušili, tak se naše studia rozdělila. Zora přestoupila do Vršovic a já do Dejvic. Po maturitě jsem začala studovat jazykovou školu, ale hned v prvním ročníku jsme byli totálně nasazení (naštěstí jsem nebyla ten ročník, který musel do Říše, to mne minulo o pár dní) a s dalšími unitářskými kamarádkami, Hanou Láškovou⁵ a Hanou Lányovou, jsme denně dojížděly do fabriky Avia ve Vysočanech. Musely

4 Zora Sušická, o necelý rok starší než Zdeňka Šimonovská, je dodnes členkou Pražské obce.

5 Dcera zasloužilého unitáře Ing. Emila Láška a Milady Láškové, také členka NSČU.

jsme vstávat v půl páté, abychom se tam dostaly na sedmou, a právě jsme pracovaly i v neděli. Tak na Unitarii nebylo moc času.

Ale obecně byly za války neděle dost navštěvované. Lidé, co nezažili válku, se mě často ptávají, zda to nebylo nebezpečné, chodit za války do Unitarie. Nevím, ale mně to nebezpečné nepřipadalo. Pro normální lidi to nebyl žádný problém. Třeba ani z večerních schůzek mládeže jsem se nebála chodit sama pěšky domů, z německých vojáků jsme strach neměli, to až z Rusů. Němci v tomto ohledu byli mnohem tolerantnější než komunisté. To na tom bylo to nejhorší.

Za války a těsně po válce mládež chodila hlavně na Hašpla a Šímu, sedávali jsme ve velkém sále na galerii, bylo nepsaným pravidlem, že ta patřila mládeži. Doktor Šíma mě navíc učil na střední škole unitářské náboženství. Od primy nebo sekundy jsem na hodiny náboženství chodila na Akademické gymnázium v Panské, tam právě Šíma vyučoval.

Po válce se pak konala nádherná Květinová slavnost v Rudolfínu. My děvčata jsme vždycky o Květinové v krojích nesla květiny a někdy jsme měla i nějaké povídaní. Běžně se Květinové slavnosti konaly v síni Charlotty Masarykové

v Unitarii, chodívali jsme na ně pravidelně, stejně jako na sněmy.

Co se týká ostatních programů, tak maminka byla členkou Alliance žen a pilnou návštěvnicí jejích programů. Konávaly se jednou za čtrnáct dní a maminka si je hrozně pochvalovala. Ostatně s dlouholetou předsedkyní Alliance Marií Mrákovou jsme se velmi dobře znali, byli jsme blízcí přátelé. Oni bydleli na Letné, takže jsme z přednášek hodně často chodili společně. (S Hanou Mrákovou jsme po válce jako mladé jely jednou společně klást za Unitarii kytici do Lán.) Podobně dobře jsem se znala s Bedřichem a Evou Kloužkovými, kteří bydleli v Dejvicích a také jsme chodívali společně z Unitarie domů.⁶

Po válce jsem se vdala – a kde jinde než v Unitarii. S mým mužem Mirkem jsme měli svatbu v roce 1947 v Arkoně. Oddával nás Karel Hašpl. Můj manžel původně nebyl unitář, ale od doby, co jsme spolu začali chodit, jsem mu o Unitarii hodně povídala, a tak se velmi rychle dal k unitářství také.⁷ Po válce byl zaměstnaný v moravském podniku Zbrojovka, který měl v Praze pobočku. Někdy v roce 1957 nebo 1958 ho pak z podniku přesvědčovali, abychom se přestěhovali do Brna a on pokračoval v práci tam. Hodně o něho stáli, ředitel z Brna mě nakonec přijel přemlouvat až do Prahy, abychom tam tehdy odešli, dokonce nám nabízel i byt v Jaselské ulici, aby to bylo stejné (manželé Šimonovští bydleli celý život v Praze právě v Jaselské ulici – pozn. red.), ale my jsme tam nechtěli – a jeden z důvodů byl i ten, že jsme chtěli zůstat v pražské Unitarii. Mirek jim nakonec slíbil, že tam bude pracovat jeden rok, a dělal to tak, že v úterý večer po přednášce v Unitarii šel rovnou na nádraží a odjížděl vlakem do Brna a v sobotu po práci se vracel.

V době po svatbě jsme chodili hlavně na Hašplovy přednášky. Dnes je to nepředstavitelné, ale sál Charlotty Masarykové býval pravidelně plný. Nikde volné místočko, lidi stáli všude kolem, nahore plno, a když jsme si chtěli sednout,

znamenal to přijít opravdu hodně před začátkem. To byly úterky večer. Po přednášce pak bývalo zvykem, že se tvořily takové organické debatační skupinky, samozřejmě i kolem Hašpla, a v nich se pak ještě neformálně probíralo a řešilo to, co bylo v přednášce. Později už bylo u Hašpla v hlase znát, že je dost nemocný, ale byly to ohromné přednášky, stále nabitě.

Znala jsem samozřejmě také všechny tři sourozence Kafkovy – Dušana, Hvězdoně i jejich sestřičku. Byla jsem s nimi poměrně dost v kontaktu. Hvězdoň bohužel pro české unitářství zůstal po studiích v Americe, a Dušan Kafka? Podle mého názoru měl velkou smůlu. Za komunismu šlo o to nevydat Unitarii úplně všanc, aby ji nezrušili – a samozřejmě mu každý radil (hlavně ex post), co by měl dělat, co říkat, každý byl chytrý, ale nikdy by to za něj nedělal. Myslím, že se do jisté míry obětoval, byla to složitá situace a leckdo k němu pak byl nespravedlivý.

Do pražské obce jsem chodila i v období komunismu, nějakou dobu i do Karlovky na jógu. Po revoluci, když začal Unitarii vést Vladimír Strejček, bůh ví proč strašně stál o to, abych patřila k jeho straně. Já chtěla zůstat neutrální, ale ono to příliš dlouho nešlo, a tak hned od doby, co se zformovala exilová skupina na Vinohradech s Ivou Fišerovou, jsem chodila tam. Některé neoficiální pracovní schůzky jsme mívali i u nás doma. Tehdy jsem dobře poznala třeba i Jarku Dittrichovou, byť jsme o sobě samozřejmě věděly už z předúnorové Unitarie. Ona pak ale dlouhá desetiletí nechodila. Znovu se v té době objevili i Starostovi – také mimořádně aktivní členové až do období po druhé světlové válce, a pak měli dlouhou pauzu. V období po Strejčkovi jsem měla velkou radost, že je Unitaria zase ve správných rukou, jen už jsem neměla tolik energie, abych mohla i nadále chodit pravidelně. A tak to je i dnes, už vlastně nevycházím z domu. Ale s unitářstvím mám kontakt pořád, třeba už jen díky Unitářským listům a Tvůrčímu životu, které ráda čtu. A připadá mi, že to, co se dnes v Unitarii děje, je dobrá cesta.

Zpracováno K. Ledererovou Kolajovou podle zvukové nahrávky setkání se Zdeňkou Šimonovskou a manželí Pivcovými ze dne 13. února 2019.

6 Bedřich Kloužek, narozený 1920, byl sochař. Vytvořil posmrtně bustu Čapka, kterou dosud máme v Čapkově sále. Členem Unitarie byl od roku 1943.

7 Miroslav Šimonovský se stal členem v roce 1945 – pozn. red.

Vydává:

Náboženská společnost českých unitářů, Karlova 186/8, 110 00 Praha 1, IČ: 00460524
Vychází 5x ročně.

Garant hlavních témat čísla:

Rev. Petr Samojský

Grafická úprava a sazba:

Pavel Bosák

Tisk:

ON tisk, s. r. o., Křesomyslova 384/17, 140 00 Praha 4

Kontakt:

kristyna-ledererova@unitaria.cz

Registrováno pod č. MK ČR E 20775.

ISSN 2336-1107

Za původnost a věcnou správnost příspěvků odpovídají autoři. Obsah příspěvků nemusí souhlasit se stanoviskem vydavatele. Všechna práva k obsahu příspěvků náleží autorům a jakékoli jejich další užívání musí být v souladu s autorským zákonem.

Obrázek na první straně obálky: Jazyk úcty. Jazyk divokých rostlin. Na motivy díla Henryho Davida Thoreaua © Susan Loy.

Obrázky na třetí straně obálky: Sněm NSČU 2019. Foto © Ondřej Svatoš.

Obrázek na čtvrté straně obálky: Smrt a světlo naděje. Foto © Shutterstock.com.

